

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

İSTANBUL’DA BİR ORTA BİZANS DÖNEMİ KULESİ: İRENE KULESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sevcan ERCAN

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimarlık Tarihi Programı

MART 2012

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

İSTANBUL’DA BİR ORTA BİZANS DÖNEMİ KULESİ: İRENE KULESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Sevcan ERCAN
(502081107)**

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimarlık Tarihi Programı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Zeynep KUBAN

MART 2012

İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü'nün 502081107 numaralı Yüksek Lisans Öğrencisi **Sevcan ERCAN**, ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı “**İSTANBUL’DA BİR ORTA BİZANS DÖNEMİ KULESİ: İRENE KULESİ**” başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı : **Doç. Dr. Zeynep KUBAN**
İstanbul Teknik Üniversitesi

Jüri Üyeleri : **Prof. Dr. İlknur KOLAY**
İstanbul Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Engin AKYÜREK
İstanbul Üniversitesi

Teslim Tarihi : **06 Mayıs 2011**
Savunma Tarihi : **06 Mart 2012**

Çalışmamda emeği geçen herkese,

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasının gerçekleşmesine olanak sağlayan, beni konu seçiminden çalışmanın bitimine kadar yönlendiren tez danışmanım Doç. Dr. Zeynep Kuban'a, her konuda bana destek olan ailem ve dostlarıma sonsuz teşekkürler.

Ayrıca, tez araştırmam boyunca İrene Kulesi'nde bulunan imalat atölyesinde çalışan Yılmaz Bey'e çalışmama izin verdiği ve çalıştığım süre boyunca yardımlarını esirgemediği için ve Umut Ovalı'ya İrene Kulesi'nin topoğrafik ölçümlerini yaptığı için çok teşekkür ederim.

Mart 2012

Sevcan Ercan
Mimar

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xi
ŞEKİL LİSTESİ.....	xiii
ÖZET.....	xv
SUMMARY	xvii
1. GİRİŞ	1
1.1 Çalışmanın Amacı	1
1.2 Çalışmanın Yöntemi.....	2
1.3 Çalışmanın İçeriği	2
2. İRENE KULESİ'NİN YAPISAL ANALİZİ.....	5
2.1 İrene Kulesi'nin Konumu ve Günümüzdeki Durumu	5
2.2 İrene Kulesi'nin Plan Özellikleri.....	6
2.3 İrene Kulesi'nin Taşıyıcı Sistemi	12
2.4 İrene Kulesi Cepheleri.....	13
2.4.1 Kuzey cephesi	14
2.4.2 Doğu cephesi	16
2.4.3 Güney cephesi	18
2.4.4 Batı cephesi	20
2.5 İrene Kulesi'nin Kubbesi	22
2.6 İrene Kulesi'nin Pencereleleri	24
2.6.1 İrene Kulesi'nin özgün olduğu düşünülen pencereleri	25
2.6.2 İrene Kulesi'nde bulunan diğer pencere izleri.....	30
2.7 İrene Kulesi'nin Kapıları	33
2.8 İrene Kulesi'nde Bulunan Duvar İçi Merdiven	34
2.9 İrene Kulesi'nin Kalemşi Süslemeleri	37
2.10 İrene Kulesi ve Büyük Valide Hanı'nda Çeşitli Dönemlerde Yapılmış Tadilatlar	39
3. YAZILI VE GÖRSEL KAYNAKLARDA İRENE KULESİ	41
3.1 Bizans İmparatorluğu Dönemi Kaynaklarında İrene Kulesi	42
3.1.1 Bizans İmparatorluğu Dönemi'nde İrene Kulesi'nin bulunduğu bölge üzerinden değerlendirilmesi	43
3.1.1.1 Bizans İmparatorluğu Dönemi'nde Haliç limanları ve İrene Kulesi arasındaki ilişki	45
Haliç'in İrene Kulesi civarındaki kıyıların coğrafi özellikleri	45
Haliç limanları ve İrene Kulesi'nin inşa edilmesi arasındaki ilişki	45
Haliç limanlarının daha sonraki dönemlerde durumu ve İrene Kulesi	47
3.1.1.2 Bizans İmparatorluğu Dönemi'nde Haliç surları ve İrene Kulesi arasındaki ilişki	48
3.1.2 İrene Kulesi'nin özgün işlev ve mimarisine dair Bizans dönemi kaynakları üzerinden yapılan değerlendirmeler	49

3.1.3 İrene Kulesi'nin İrene ismini almasının değerlendirilmesi.....	52
3.2 Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Kaynaklarında İrene Kulesi.....	52
3.2.1 Cerrah Paşa Sarayı ile ilişkili olarak İrene Kulesi.....	52
3.2.2 Büyük Valide Hanı ile ilişkili olarak İrene Kulesi.....	53
3.3 Gravürlerde ve Resimlerde İrene Kulesi	55
3.4 Cumhuriyet Döneminde İrene Kulesi.....	60
4. İRENE KULESİ'NİN MİMARİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	61
4.1 İrene Kulesi'nin Özgün Mimari Özelliklerinin Bizans Mimarisi İçinde Değerlendirilmesi	61
4.1.1 Bizans mimarisinde kuleli yapılar ve İrene Kulesi	62
4.1.1.1 Sur kuleleri	62
Karasurlarının sur kuleleri.....	62
Haliç surlarının sur kuleleri.....	66
4.1.1.2 Bizans sarayları içinde bulunan kuleler	67
4.1.2 Bizans mimarisinde taş tuğla almalı duvar örgüsü ve İrene Kulesi.....	69
4.1.2.1 Karasurlarının sur kulelerindeki almalı duvar örgüsü ile İrene Kulesi'nin almalı duvar örgüsünün karşılaştırılması	73
4.1.2.2 Haliç surlarının sur kulelerindeki almalı duvar örgüsü ile İrene Kulesi'nin almalı duvar örgüsünün karşılaştırılması	76
4.1.2.3 Orta Bizans dönemi kiliselerindeki almalı duvar örgüsü ile İrene Kulesi'nin almalı duvar örgüsünün karşılaştırılması	78
4.1.2.4 Büyük Saray içindeki merdiven kulesinin almalı duvar örgüsü ile İrene Kulesi'nin almalı duvar örgüsünün karşılaştırılması.....	79
4.1.3 Bizans mimarisinde dilimli kubbe ve İrene Kulesi'nin dilimli kubbesi	79
4.1.4 Bizans mimarisinde duvar için merdiven ve İrene Kulesi'nde bulunan duvar içi merdiven.....	83
4.2 İrene Kulesi'nde Yapılan Osmanlı Dönemi Değişiklikleri ve Eklerinin Osmanlı Mimarisi İçinde Değerlendirilmesi.....	83
4.2.1 Osmanlı mimarisinde kuleler	84
4.2.1 Osmanlı mimarisinde dilimli kubbe kullanımı.....	85
4.2.1 Osmanlı mimarisinde XVII. ve XVIII. yüzyıl kalemişi duvar süslemeleri	87
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER.....	89
5.1 İrene Kulesi'nin Belgeleme Çalışması ve Analizleri	89
5.2 İrene Kulesi'nin Tarihendirme Denemesi	90
5.3 İrene Kulesi'nin İşlevi Üzerine Değerlendirme	91
5.3.1 İrene Kulesi'nin Orta Bizans dönemindeki işlevi üzerine	91
5.3.2 İrene Kulesi'nin Cerrah Paşa Sarayı'ndaki işlevi üzerine.....	92
5.3.3 İrene Kulesi'nin Büyük Valide Hanı'ndaki işlevi üzerine	92
5.4 İrene Kulesi'nin Bugünkü Durumu Üzerinden Öneriler	92
KAYNAKLAR.....	95
EKLER.....	101
ÖZGEÇMİŞ.....	115

KISALTMALAR

BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1 : Goodwin tarafından çizilen Büyük Valide Hanı planı (Cantay, 1994a, s. 363)	4
Şekil 2.2 : İrene Kulesi'nin 6.83 metre kotundaki planı (Ercan, 2011).....	6
Şekil 2.3 : İrene Kulesi A-A kesiti (Ercan, 2011).....	6
Şekil 2.4 : Güney batı köşesindeki köşe payesinin birinci kattan görünüşü.....	7
Şekil 2.5 : Batı duvarındaki giriş kapısının bulunduğu açıklığın kemeri.	8
Şekil 2.6 : Giriş kat kuzey duvarında bulunan ve kullanılmayan giriş.....	8
Şekil 2.7 : Giriş kat doğu duvarında bulunan doldurulmuş pencere açıklığı	9
Şekil 2.8 : Birinci kat güney duvarında bulunan doldurulmuş kemerli pencere	10
Şekil 2.9 : İkinci kat batı cephesinde merdivenin olduğu bölmenin girişi.	11
Şekil 2.10 : Kuzey cephesi (Ercan, 2011).	13
Şekil 2.11 : Kuzey cephesi	14
Şekil 2.12 : Kuzey cephesinin doğu tarafı.	14
Şekil 2.13 : Kuzey cephesinin batı tarafında tamir edilmiş bölüm (sağ taraftan batı cephesinin 7 metre kotundaki penceresine geçiş)	15
Şekil 2.14 : Doğu cephesi (Ercan, 2011).	16
Şekil 2.15 : Doğu cephesi ve kuzey cephesi.....	16
Şekil 2.16 : Doğu cephesinde 9.87 kotunda başlayan pencere	17
Şekil 2.17 : Güney cephesi (Ercan, 2011)	18
Şekil 2.18 : Güney cephesi.	18
Şekil 2.19 : Batı cephesi (Ercan, 2011).	19
Şekil 2.20 : Batı cephesi.	20
Şekil 2.21 : Batı cephesinde bulunan giriş.....	21
Şekil 2.22 : Batı cephesinden bir detay.	21
Şekil 2.23 : İrene Kulesi A-A kesiti (Ercan, 2011).....	22
Şekil 2.24 : İrene Kulesi'nin dilimli kubbesi.....	23
Şekil 2.25 : İrene Kulesi'nde bulunan tromp detayı	23
Şekil 2.26 : Doğu duvarının 1.94 metre kotundaki doldurulmuş özgün pencere.	25
Şekil 2.27 : Doğu duvarı 7.21 ve 6.01 metre kotlarındaki özgün pencereler	26
Şekil 2.28 : Doğu duvarında trompların hizasında bulunan özgün pencere.	26
Şekil 2.29 : Doğu duvarın da trompların hizasında bulunan (kubbenin alt kısmında) özgün pencerenin cepheden görünüşü.	27
Şekil 2.30: Güney duvarındaki doldurulmuş özgün pencerenin tuğla kemeri.....	28
Şekil 2.31 : Batı duvarının 7 metre kotundaki özgün pencere.....	28
Şekil 2.32 : Batı cephesi ve 7 metre kotundaki özgün pencere.	29
Şekil 2.33 : Kuzey duvarında 7.67 metre kotunda bulunan pencere.	30
Şekil 2.34 : Kuzey duvarında 7.28 metre kotunda bulunan pencere.	30
Şekil 2.35 : Kuzey duvarında 7.28 metre kotunda bulunan pencere.	31
Şekil 2.36 : Güney duvarında 4.28 metre kotunda bulunan niş.....	31
Şekil 2.37 : Batı duvarında bulunan girişin içten ve cepheden görünüşü.....	32
Şekil 2.38 : Kuzey duvarında bulunan girişin iç mekandan görünüşü.	33

Şekil 2.39 : Duvar içindeki merdivenin başlangıcı ve özgün pencere	34
Şekil 2.40 : Duvar içindeki merdivenin batı duvarı tarafında kesildiği kısım	34
Şekil 2.41 : Kuzey duvarı boyunca duvar içindeki merdivenin görünüşü	35
Şekil 2.42 : Duvar içindeki merdivenin başlangıcının iç taraftan görünüşü	35
Şekil 2.43 : Kuzey duvarında bulunan kalemişi süslemeler	37
Şekil 2.44 : Kuzey duvarında bulunan kalemişi süslemeler	37
Şekil 3.1 : Buondelmonti tarafından çizilen 1422 tarihli harita	43
Şekil 3.2 : Mamboury tarafından çizilmiş 1951 tarihli harita	44
Şekil 3.3 : Matrakçı Nasuh tarafından 1537 yılında çizilmiş İstanbul gravüründen İrene Kulesi detayı	56
Şekil 3.4 : 1868 yılında Pascal Sebah tarafından çekilmiş fotoğraf (Genim, 2007, s. 15)	57
Şekil 3.5 : Matrakçı Nasuh tarafından 1537 yılında çizilmiş İstanbul gravürü	58
Şekil 3.6 : Lorichs panoramasından İrene Kulesi detayı (Fischer, 2009b, s. 1-20) ..	59
Şekil 3.7 : İrene Kulesi'nin günümüzde Büyük Valide Hanı'nın üçüncü avlusundan görünümü.	60
Şekil 4.1 : Karasurlarının 54 numaralı kulesi	63
Şekil 4.2 : Karasurlarının 56 numaralı kulesi	64
Şekil 4.3 : Karasurlarının 51 numaralı kulesi	64
Şekil 4.4 : Karasurlarının 57 numaralı kulesi	65
Şekil 4.5 : Haliç surlarında Heraclios dönemine ait bir sur kulesi	67
Şekil 4.6 : Karasurlarının 54 numaralı kulesi	74
Şekil 4.7 : Karasurlarının 56 numaralı kulesi	75
Şekil 4.8 : Karasurlarının 57 numaralı kulesi	75
Şekil 4.9 : İrene Kulesi dilimli kubbesinin batı cephesinden görünüşü	81
Şekil 4.10 : Kariye Camisi iç narteksinin güney ucundaki dilimli kubbe	82
Şekil 4.11 : Vefa Kilise Camisi narteksinin orta dilimli kubbe	82
Şekil 4.12 : İstanbul Tahtakale Hamamı dilimli kubbesi (Kula Say, 2011, s. 280) ..	85
Şekil 4.13 : İstanbul Gedikpaşa Hamamı dilimli kubbesi (Kula Say, 2011, s. 280) .	86
Şekil 4.14 : Eskiçağa Yıldırım Hamamı dilimli kubbesi (Kula Say, 2011, s. 280) ...	86
Şekil 4.15 : İstanbul Eyüp Sultan Camisi'nde bulunan kalemişi süslemeler	88
Şekil 4.16 : İstanbul Ertuğrul Tekke Camisi'nde bulunan kalemişi süsleme örnekleri	88

İSTANBUL’DA BİR ORTA BİZANS DÖNEMİ KULESİ: İRENE KULESİ

ÖZET

“İstanbul’da Bir Orta Bizans Dönemi Kulesi: İrene Kulesi” adlı bu tez, İrene Kulesi olarak adlandırılan ve günümüzde Fatih İlçesi Eminönü semtinde Büyük Valide Hanı içinde varlığını sürdüren bir yapının tarihçesi ve mimari analizi üzerine kurgulanmıştır. Araştırma boyunca İrene Kulesi’nin tarihçesinin oluşumunu sağlayacak bilgi ve belgeler aranmış, mimarisi incelenmiş ve belgeleme çalışması yapılmıştır.

Bu araştırmanın amacı, İrene Kulesi’nin özgün yapım amacı ve yapım dönemine ışık tutarken bir yandan da yapının varlığını sürdürdüğü 1000 yıllık süreç boyunca geçirmiş olduğu değişimleri, dönemi ve çevresi ile beraber ele almaktır. Bu bağlamda, Bizans ve Osmanlı dönemi yazılı ve görsel kaynakları üzerinden yapıya dair bilgiler aranmıştır.

İrene Kulesi üzerine yapılmış olan bu çalışmada, ilk olarak yapının belgeleme çalışması yapılmıştır. Bu amaçla, yapının rölövesi çıkarılmış; yapı, detaylı bir şekilde fotoğraflanmıştır. Elde edilen veriler üzerine yapılan mimari analizler, yapının özgün mimari ve mekansal özelliklerinin yanı sıra, süreç içinde değişen kısımlarının da tespitini sağlamıştır. Bu anlamda, İrene Kulesi, taş tuğla alması duvar dokusuna sahip, masif özellikte az açıklıklı cepheleri olan bir kuledir. Duvarlarının bu karakteristiği, kulenin Orta Bizans dönemine tarihlendirilmesindeki en önemli etmendir. Kulenin üst örtüsü olan dilimli kubbesi ise duvarlarından farklı olarak daha geç dönemlere tarihlendirilmektedir. Yapının özgün pencereleri tuğladan örülmüş beşik kemerli, özgün kapısı ise lentolu ve dikdörtgen şeklindedir. Mekansal özellikler olarak, iç sirkülasyonunun nasıl sağlandığına veya katlara dair kesin bir yargıya varmak güçtür. Ancak köşe payelerinin varlığı, kat seviyesini ya da kat seviyelerinden en azından birini tanımlıyor olabilir. İç sirkülasyonu il ilgili olarak ise 8.30 metre kotunda başlayan ve duvar içinde konumlanan bir merdiven, 8.30 metre kotu ve üst kotlar arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından önemlidir.

İrene Kulesi ile ilgili yapılan mimari analizlerin ardından, yapının tarihi ile ilgili Bizans ve Osmanlı kaynakları üzerinden araştırma yapılmıştır. Bu araştırma, temel olarak yapının Bizans ve Osmanlı dönemleri olarak ikiye ayrılmıştır. Bizans döneminde, yapının özgün yapım amacı, dönemi ve daha sonra İstanbul’un fethine kadar olan dönemde geçirmiş olabileceği düşünülen değişimler üzerine araştırma yapılmıştır. Osmanlı döneminde ise yapının Osmanlı İmparatorluğu’na ait olduğu dönemde, dahil edildiği diğer yapılarla beraber kullanımı ve mimari değişimleri üzerine bir derleme yapılmaya çalışılmıştır.

İrene Kulesi’nin hangi tarihte yapıldığı ve hangi işlev için yapıldığı soruları üzerine yapılan kaynak ve arşiv taramaları sonucunda, bu soruların kesin cevapları bulunamamıştır. Ancak kulenin işlevine ve fonksiyonuna dair bazı teoriler üretilebilir. Öncelikle, mimarisi üzerine yapılan analiz ve değerlendirme, yapının Orta Bizans dönemine ait olma ihtimalini güçlendirmiştir. Orta Bizans döneminde

İrene Kulesi'nin ne gibi bir yapının parçası olarak yapıldığı ya da tek bir kule olarak yapıldı ise ne amaçla yapıldığı bilinmemektedir. Fakat, bu tez çalışması içerisinde, yapının bulunduğu bölge ile ilgili bilinen bilgiler ışığında İrene Kulesi'nin olası işlevlerine ait teoriler üretilmiş, bazı araştırmacıların İrene Kulesi üzerine yaklaşımlarına da yer verilmiştir. Örneğin, kulenin konumunun Haliç limanlarına hakim bir karakterde olması, kulenin limanların güvenliğiyle ya da kontrolüyle ilgili bir amaca hizmet etmiş olabileceği ihtimalini doğurmuştur. Alçak ve sağlam olmayan Haliç surları ve sur kulelerinin, limanların ve şehrin güvenliği için yetersiz olduğu birçok tarihi belgede bahsedilmiş, bu surlar da tarihsel süreci boyunca sürekli olarak tamir görmüştür. Bu sebeple iç kule niteliğinde hem şehrin hem de limanlardaki ticari fonksiyonların güvenliği için, İrene Kulesi inşa edilmiş olabilir. Ancak, bu görüşü destekleyecek verilerin olmaması, bu yaklaşımın sadece bir tahmin olarak kalmasına yol açmaktadır. Yine çevresi üzerinden yapılan bir başka işlev tahmini de Schneider tarafından ortaya atılmıştır. Schneider, İrene Kulesi'nin bu bölgede bulunan bir hapisane ile ilişkili bir güvenlik kulesi olduğu fikrini desteklemektedir. Bizans dönemi yazılı kaynaklarında, bu bölgeye yakın bir mevkide bulunan böyle bir yapıdan bahsedilmektedir. Ancak, yeri ile ilgili kesin bir bilgi olmamasının yanı sıra bir kulesi olduğuna dair de bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Bu iki yaklaşım dışında da farklı fikirler üretilebilir. Fakat, İrene Kulesi ile ilgili yeni bilgilere ulaşılmadığı takdirde hepsi birer tahmin veya teori olarak kalacaktır.

İrene Kulesi'nin mimarisi üzerine, hem yapıldığı düşünülen Orta Bizans dönemi hem de sonraki evrelerindeki çağdaşı yapılarla karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirme sonucunda, özellikle taş tuğla almalı duvar dokusunun dönemselsel olarak ve hatta işlev olarak ait olabileceği yapı grubu tespit edilebilmiştir. Kule, hem karasurları ve kuleleri hem de Haliç surları ve kuleleri ile almalı doku, ölçek ve plan şeması olarak pek çok ortak özelliğe sahiptir. Bununla beraber kulenin zaman içinde değişen veya eklenen kısımları da benzer ve çağdaşı örneklerle karşılaştırma yoluyla tahmini olarak tarihlendirilebilmiş; bu sayede yapının tarihçesi ile mimarisinin evrimi arasındaki bağlantı kurulmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak, İrene Kulesi'nin fonksiyon ve mimarisinin tarihsel süreç içinde değişimi, farklı dönem ve materyaller üzerinden yapılan araştırmalar ve mimarisi ile ilgili yapılan analizler üzerinden oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, gözlem veya gözetleme amaçlı inşa edilen İrene Kulesi, bu işlevini Bizans İmparatorluğu döneminde korumuş olmalıdır. 1453 yılında İstanbul'un Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmesi ile bölgenin ticari fonksiyonları barındıran yapısı değişmeye de İrene Kulesi, işlevini başka bir yönde kullanılmak suretiyle kaybetmiştir. İlk olarak Cerrah Paşa Sarayı'na dahil edildiği düşünülen İrene Kulesi, bu yapı içinde ancak seyir kulesi olarak kullanılmış olmalıdır. XVII. yüzyılda Büyük Valide Hanı'nın yapımından günümüze kadar olan süre zarfında, hanın bir parçası olarak varlığını sürdürmüştür. Hanın diğer odalarından oranları itibari ile ayrışsa da bir şekilde hanın içinde süregelen amaçlara hizmet etmiş olmalıdır. Büyük olasılıklar, hana dahil edildiğinde yüksekliğinin büyük bir kısmını kaybetmiş olan İrene Kulesi, günümüzde hanın içine yapılan kaçak yapılar ve gerekli bakımı görememesi sonucunda, metruk bir haldedir.

A MIDDLE BYZANTINE PERIOD TOWER IN ISTANBUL: EIRENE TOWER

SUMMARY

This thesis named “A Middle Byzantine Period Tower in Istanbul: Eirene Tower” is based on the history and architecture of a tower which is placed in Buyuk Valide Khan in Eminonu District of Istanbul. Through the research about the tower while the unknown history of this structure was tried to be determined by searching for any visual or written document or any information from plenty of different kinds of historical sources, the documentation of the tower was also done.

The main target of the research is to enlighten the specific year, or period, and function of construction as well as to figure out the evolution of the tower in terms of its architecture and function throughout the history. In this sense, the research done for this thesis comprises both Byzantine and Ottoman periods of the structure.

First of all, throughout this thesis the documentation of Eirene Tower has been done. In line with this purpose, measured drawings of the tower was prepared and the tower was photographed in detail. With the help of the obtained data from the documentation process, the analysis of the structure, which shows both original architectural elements and the other changes in its architecture through the history, was carried out.

In this regard, Eirene Tower has brick stone alternating walls which are very massive and have limited window openings. This characteristics of the walls of Eirene Tower is the main reason that helps the tower dated to the Middle Byzantine Period. On the other hand, the cusped dome of it is dated to later periods because the use of this kind of domes is mostly seen in the Late Byzantine and Ottoman Periods. The original windows of the tower are made of brick arches which are circular, as the original door is rectangular with the use of stone lintel to pass the distance.

The original spatial organization of Eirene Tower is almost disappeared except some remains of its staircase and some possible marks for the floor levels. The remained part of the stairs is present between the +8.30 and +15 meter levels. It is situated in the thickness of the walls as if it was hidden. However, the connection of the stairs between the down part and the existing finishing of it are very confusing due to irrelevant connections or sharp cuts of the stairway in the start and end of the stairs. Although Eirene Tower still remain standing and can be analyzed physically, the original floor levels are totally disappeared. So, the other important element that can give a clue about the original spatial organization of the tower is the corner pedestal which can be the mark for an original floor level.

After the architectural analyzes of Eirene Tower, a research about the history of the tower through the Byzantine and Ottoman sources was done by separating its history into two parts, namely Byzantine period part and Ottoman period part due to the need to distinguish the different periods of its existence. In the part about the Byzantine period of Eirene tower, the date of construction, the original function and the changes

happened until the conquering of Constantinople by the Ottoman Empire are the main themes of the research. In the other part which is about the Ottoman period of the tower, the buildings or building complexes like khan to which the tower was connected were explored. Due to the historical resources Eirene Tower was incorporated into first Cerrah Mehmed Pasha Palace, then Buyuk Valide Khan.

Although the date of construction and the original function of Eirene Tower are still unknown at the end of the research based on historical sources, some former theories about its function and construction date are compiled and some new ones are created in this study. First of all, the tower is evaluated over its surrounding areas; that is, main public spaces and important buildings in that area are considered to be related with it. For instance, the possible relation between the Ports of Golden Horn can be the key to relate the tower with some functions due to its dominating geographical position. In this sense, the tower could be used for the security purposes for the ports. Moreover, the city walls in the Golden Horn were relatively low and weak, so that there is a possibility that an inner tower for observation was needed and Eirene Tower was built in that purpose. On the other hand, there is not any concrete evidence to support this hypothesis. As a result both of two views stay as theories.

There are also other theories about Eirene Tower brought up by researchers before this study. One of them which was propounded by Schneider is that Eirene Tower is the Dungeon Gate which is also related with a public building, Pritanaeum. He claims that the Dungeon Gate, of which the historians do not agree on the definite location, should be the same building with Eirene Tower due to its location which is defining the borders of Jewish neighborhood. However, there are more people oppose to this theory than the supporters because of the high elevation of the tower from sea level and its location which is seem to be far from the sea to be a city gate. In addition, there is not any document which can prove this correlation of these structures.

Architectural analyses of Eirene Tower show the original parts and characteristics of the tower as well as the parts added in the Late Byzantine and Ottoman Periods. After these different features were determined, they were reviewed by comparing with their contemporaries.

The original features of the tower are its general dimensions and the stone brick alternating walls with its arched windows. First, a survey about the use of tower in Byzantine architecture was made to evaluate the different functions of towers or building with towers. Eventually, city walls and sometimes palaces are considered to contain towers in their constitutions. In that point of view, many towers, which have common features according to their plan and spatial organization with Eirene Tower, in the city walls and palaces were found. Second, the stone brick alternating walls were compared with the examples of Byzantine architecture. The result is that the number of the lines of bricks and stones and its combinations, the dimensions of the materials (brick and stone) in the Middle Byzantine Period Buildings' walls are more similar with Eirene Tower walls compare to the other periods' examples. However, the type of windows in the towers of city walls are different due to being embrasure type. While they are same in terms of having brick arches, the general window form is completely different.

The features that are added to Eirene Tower in time include the adjoint architectural parts and the different functions it undertook in Ottoman period. In order to understand the new functions in Ottoman period, the use of tower in palaces and

khans were examined. Ultimately, it is seen that there are watching towers in some palaces in Ottoman architecture and this could be the reason for keeping Eirene Tower standing still. After Cerrah Mehmed Pasha Palace was demolished, the tower was incorporated into Buyuk Valide Khan. The new function of the tower in khan can be being used as a room in the khan as well as a watching tower. However, here watching does not mean any security purposes, it is rather about watching the view for pleasure. As to the architectural parts added in Ottoman period, they are the cusped dome and the hand-carved ornamentations on the plaster. The cusped dome in the structure is seem to be an addition of Ottoman period and has similarities with the examples of cusped domes in Ottoman architecture. On the other hand, there is also a possibility that it was built in Late Byzantine period. The hand-carved ornamentations on the plaster are existing in very limited parts of the tower. Nevertheless, these remains can give an idea about their date of their production. Due to the floral figures they have and the way they were painted, they can be dated to 17th and 18th century.

To conclude, even though the history of Eirene Tower is not known totally, some presumptions are made through this study. With regards to its original architecture and functions it is predicable that the tower was built in the Middle Byzantine period by taking the structure of its walls and characteristics of its elevations as a basis. On the other hand, while the structure of its walls are similar with the Middle Byzantine city wall towers, some features differ from them. The form of the windows are particularly different from city wall towers' windows by being more wide and tall. In this respect, Eirene Tower should be originally built for watching over the areas around rather than defensive purposes. After the tower lost its original purposes, it undertook plenty of other functions. First of all, though there is not any concrete evidence for that, it probably became a view tower of private palace which was belonging to Cerrah Mehmed Pasha until Buyuk Valide Khan was built in 1623. The period that Cerrah Mehmed Pasha Palace were existed should be between the second half of the 16th century and 1623. Lastly, the tower was included into khan and has been existing as a part of it since 1623. Nevertheless, the function of it in the khan is not sure. It could have been served as a special room for the mother of sultan or the administrator of the khan as well as it could have had the same purpose as a view tower.

Today Eirene Tower exists in Buyuk Valide Khan despite the destruction caused by continuing manufacturing practice in the khan. It is very derelict and losing its original features day by day. Almost no qualified restoration to conserve it has been done so far. In addition, no proper documentation has been done about it until this study. However, it is obvious that Eirence Tower is an important structure as a witness of almost 1000 years of history. More extensive researches are needed to be done to give the importance that it deserves. In order to find out the missing parts of its history and to prevent it disappear as many others did, Eirene Tower should be cleaned from its unqualified additions and should be restored.

1. GİRİŞ

1.1 Tezin Amacı

Bu araştırmada temel olarak, İstanbul Fatih İlçesi'nin Eminönü semtindeki Büyük Valide Hanı içinde bulunan İrene Kulesi'nin, ne zaman inşa edildiği ve inşa edildiği zaman dilimi ve sonrasında hangi fonksiyonlara hizmet ettiği sorularına cevap aranmıştır.

Amaç, günümüzde halen ayakta olan bir yapı olan İrene Kulesi'nin, tarihiyle ilgili bilinmeyenlerini bulmaya çalışmakla beraber, yapının günümüzdeki durumu üzerinden belgelenmesini sağlamaktır. Bizans İmparatorluğu döneminde yapılmış olduğu düşünülen yapı, hem Bizans İmparatorluğu hem de Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde faal bir şekilde kullanılmaya devam etmiştir. Bu anlamda, bu çalışma, hem 1000 yıl boyunca varlığını sürdürmüş bir yapının mimari açıdan belgelenmesini sağlamak ve evrimini incelemek hem de bölgede var olan, bazıları zaman içinde değişmiş, bazıları değişmemiş işlevlere dair bilgi edinmek adına önemlidir.

İrene Kulesi'nin bahsi geçen en eski kaynak, 1490-1555 yılları arasında yaşamış Petrus Gyllius adlı bir seyyahın yazdığı *İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası ve Tarihi Eserleri* isimli kitabıdır (Gyllius, 2007). Bunun dışında, bazı araştırmacılar yapıyı, bölgede bulunan bir dizi işlevle ilişkilendiren teoriler üretmişlerdir. Ancak bu teorilerle ilgili ortak bir görüş elde edilememiştir. Bunlardan en dikkat çeken, Schneider'in *Mauern und Tore am Goldenen Horn zu Konstantinopel* isimli eserinde yapının, *vigla* olarak adlandırılan ve bu bölgede olduğu düşünülen yapıyla aynı yapı olduğu üzerine yaptığı bir değerlendirmedir (1950b, s. 80-90). Bunun dışında İstanbul üzerine yazılmış birçok araştırmada ve rehber niteliğindeki çalışmalarda kısaca bahsedilen İrene Kulesi ile bilgiler, temel olarak Petrus Gyllius'un verdiği bilgiler üzerine ya da Schneider'in teorisi üzerine kurulmuştur.

İrene Kulesi ile ilgili detaylı bir analiz çalışması, rölöve veya monografi bulunmamaktadır. Yapının hızla bozulduğu ve mevcut herhangi bir belgeleme çalışması olmadığı göz önünde bulundurulduğundan, bu tez çalışmasında yapının

rölövesi çıkarılmış ve bu rölöve üzerinden mimari analizleri yapılmıştır. Buna ek olarak yapının tarihi ile ilgili bilgiler derlenmiş, yapının değişim süreci belgelenmeye çalışılmıştır.

1.2 Tezin Yöntemi

İstanbul'da Bir Orta Bizans Dönemi Kulesi: İrene Kulesi adlı bu çalışmada, mimari ölçümler ve analizler, yazılı ve görsel kaynaklar üzerinden araştırmalar, benzer ve çağdaşı olan yapılarla kıyaslama yoluyla bir dönemin mimarisi içinde değerlendirme olmak üzere üç farklı yöntem kullanılmıştır.

İlk olarak, günümüzde halen ayakta olan yapının rölövesi çıkarılmış ve bunun üzerinden yapısal analizi yapılmıştır. Bu bölüm aynı zamanda daha sonraki karşılaştırma bölümüne altlık olacak, buradaki analizler ışığında diğer yapılarla karşılaştırılıp mimari açıdan değerlendirilecektir.

İkinci olarak, yazılı ve görsel kaynaklar üzerinden araştırmalar yapılmıştır. Araştırma süresince başvuru kaynaklar, çok geniş bir dönemi kapsar. Yapının inşa edildiği düşünülen Orta Bizans dönemi (867-1204) ve sonrasında İstanbul'un fethine kadar olan Geç Bizans dönemi ile ilgili kaynaklar, yapının Bizans dönemi ile ilgili başvuru kaynaklardır. Bizans dönemi ile ilgili olarak başvuru kaynaklar özetle, Bizans arşiv ve belgelerinin çevirileri ve tarihçiler tarafından bu belgelerin yorumlamalarıdır. Yapının Osmanlı dönemi ile ilgili olarak da arşivler, seyahatnameler, gravürler ve tarihçilerin araştırmaları incelenmiştir.

Son olarak, ilk bölümde yapılan analizler ışığında, yapının hem özgün mimari özellikleri hem de zaman içinde değişen ve eklenen mimari özellikleri, yapıldıkları tahmin edilen dönemlerin mimarisi içinde değerlendirilmiştir.

1.3 Tezin İçeriği

İstanbul'da Bir Orta Bizans Dönemi Kulesi: İrene Kulesi adlı bu çalışmada; giriş bölümü, İrene Kulesi'nin yapısal analizinin yapılması, yazılı ve görsel kaynaklar üzerinden İrene Kulesi'nin araştırılması, İrene Kulesi'nin mimari açıdan değerlendirmesi ve sonuç bölümü olmak üzere beş ana bölüm bulunmaktadır.

İrene Kulesi ile ilgili tarihi bilgilerin azlığı nedeniyle, *Yazılı ve Görsel Kaynaklarda İrene Kulesi* adlı bölüm içinde yapılan kaynak araştırmaları kısa tutulmuş; tezin asıl

yoğunluğu yapıyı belgelemek adına yapılan rölöve çalışmaları ve mimari analizler üzerinde olmuştur. Kule ile ilgili bilgilerin azlığı, yapılan bu çalışmalarla giderilmeye çalışılmıştır.

Giriş bölümünde, çalışmanın amacı, kullanılan yöntemler ve içeriğinden bahsedilmiştir.

İrene Kulesi'nin yapısal analizinin yapıldığı bölümde, çıkarılan rölöve üzerinden, yapının konumu, planı, strüktürü, cepheleri, örtü sistemi, pencereleri, kapıları, süslemeleri incelenmiştir. Bunun yanı sıra bu bölümün son kısmı olarak, Büyük Valide Hanı'nın geçirdiğı tadilat ve yenilemelere ait arşiv kayıtları derlenmiştir.

Yazılı ve görsel kaynaklarda İrene Kulesi'nin araştırıldığı üçüncü bölümde ise kulenin Bizans ve Osmanlı dönemleri olarak yapının iki temel tarihsel süreci araştırılmış, buna ek olarak gravürlerde ve resimlerde geçen İrene Kulesi imgelerinin daha detaylı olarak inceleneceğı üçüncü bir kısım da eklenmiştir. Bu kısmın amacı, kule ilgili var olan bilgileri derlemektir.

İrene Kulesi'nin mimari açıdan değerdendirileceğı dördüncü bölümde ise İrene Kulesi'nin özgün mimari özellikleri, Bizans mimarisi içinde; diğer ekleri ve değışikleri de, ait olduğı düşünölen döneme göre Bizans veya Osmanlı mimarisi içinde çağdaşı diğer örneklerle karşılaştırmak suretiyle yorumlanmaya çalışılmıştır.

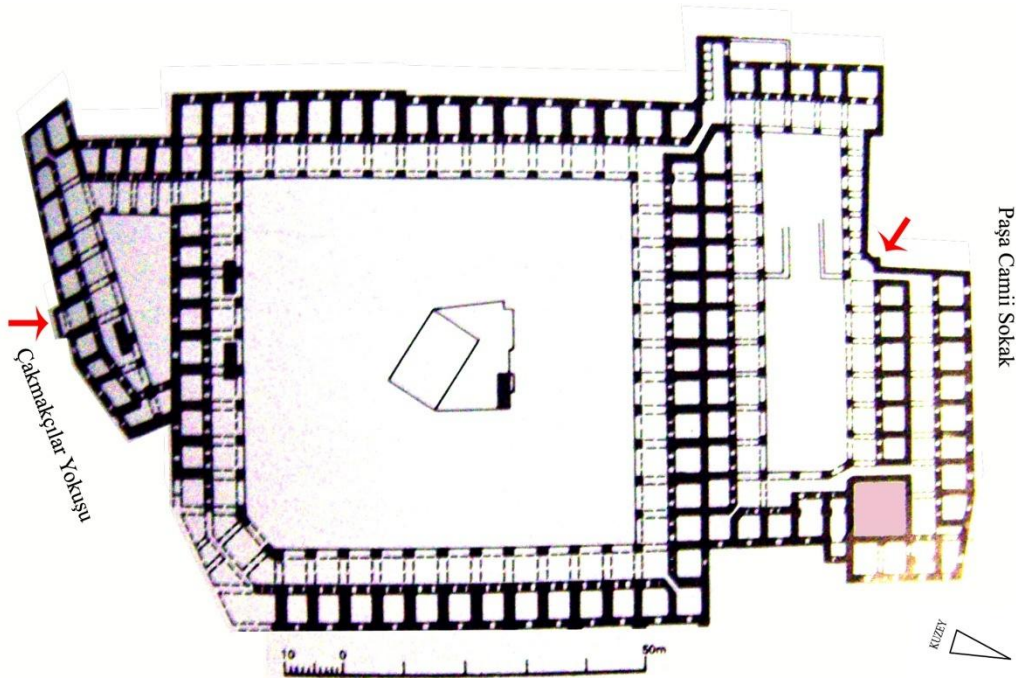
Çalışmanın son bölümü olan sonuç ve değerdendirmeler kısmında ise yapılan literatür çalışmaları ve analizler üzerinden mevcut teoriler değerdendirilmiş ve yenileri üretilmeye çalışılmıştır. Yapı ile ilgili yapılabilecek çalışmalar için öneriler de yine bu kısmın içinde bulunmaktadır.

2. İRENE KULESİ'NİN YAPISAL ANALİZİ

2.1 İrene Kulesi'nin Konumu ve Günümüzdeki Durumu

İrene Kulesi, Tarihi Yarımada'nın Haliç tarafına bakan kısmında, Haliç kıyısından 500 metre kadar içeride bulunan Büyük Valide Hanı'nın içindedir. Hanın bulunduğu yapı adasını; kuzeyde Paşa Camii Sokak, doğuda Fincancılar Sokağı, güney doğuda Çakmakçılar Yokuşu ve batıda Uzunçarşı Caddesi çevrelemektedir.

Şekil 2.1'de görüldüğü gibi ana girişi Çakmakçılar Yokuşu'nda olan Büyük Valide Hanı'na, bir diğer giriş de Paşa Camii Sokak'tandır. Hanın bulunduğu bu bölgeye ayrıca Mercan adı verilir. Hanın, Paşa Camii Sokak ile sonlanan kısmı, Han-ı Sagir ya da Sagir Hanı olarak da adlandırılır. Bazı kaynaklarda Küçük Valide Hanı da denen, hanın üçüncü avlusunun bulunduğu bu kısmın batı kanadında İrene Kulesi bulunur. Kuleye giriş de avlunun kuzey kanadındaki revağın batı kanadıyla birleştiği yerdedir.

Şekil 2.1 : Goodwin tarafından çizilen Büyük Valide Hanı planı(Cantay, 1994a, s. 363).

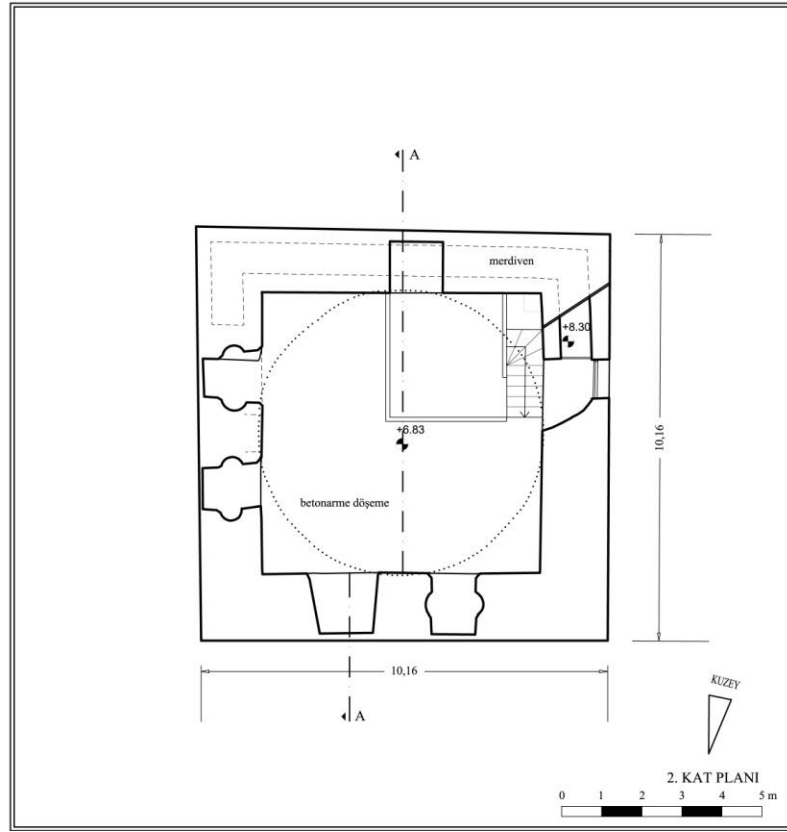
Günümüzde imalat atölyeleri ve dükkanların bulunduğu han, yapılan kaçak yapılar yüzünden özgün mekansal özelliklerini kaybetmiştir. İrene Kulesi'nin bulunduğu üçüncü avlu da bu bakımdan hanın en çok müdahale edilmiş bölgelerinden biridir.

Özgün halinde revaklı olan üçüncü avlunun eni 23 metre, revak genişliği yaklaşık 4.5 metredir. Fakat, revakların daha sonradan kapatılıp odalara dönüştürülmesi suretiyle kulenin avluyla ilişkisi kesilmiştir. Bugün kuleye ulaşım sadece kuzey revağından sağlanmaktadır. Bu revağın da yarısından itibaren avlu tarafındaki bölümü kaplayan kaçak odalar yapıldığından, geriye kalan yaklaşık 2 metre genişlikte, koridor şeklindeki alandan kuleye ulaşılmaktadır. Özgün halinde sivri kemerli ve kubbeli olan kuzey revağının, kubbeleri yıkılmış, kemerleri ise hala ayaktadır. Kemerlerin yarısı daha sonradan odaya dönüştürülen tarafın içinde olduğundan, sadece diğer yarısı görülebilmektedir. Yer yer kubbe kalıntıları, kemerler ve bunların arasında biten otların olduğu bu koridordan geçerken kuleyi algılamak güçtür.

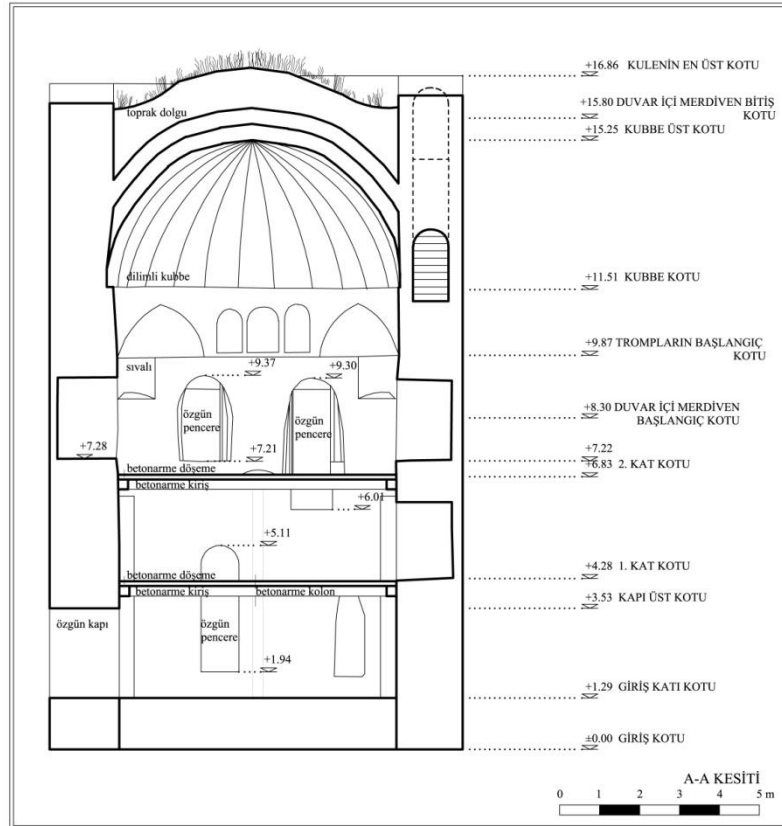
2.2 İrene Kulesi'nin Plan Özellikleri

Kare bir plana sahip olan İrene Kulesi'nin, iç ölçüleri 7 metreye 7 metre, dış çevresinin çevresi ise 41 metredir. Duvarların et kalınlığı ortalama 150 santimetredir ve yapının yüksekliği yaklaşık 17 metredir. Kare plana, cephelerde farklı kotlarda bulunan pencere açıklıkları-ki bunların çoğu bugün kapatılmıştır- eklenirken yapının dış formunda herhangi bir çıkma veya saçak bulunmaz (Ekler. A). Yapının 6.83 metre kotundaki planının gösterildiği Şekil 2.2'de, kare iç plana eklenen ve birçoğu kapatılmış olan pencere açıklıkları görülebilmektedir.

Günümüzde yapı, Şekil 2.3'teki A-A kesitinde görüldüğü üzere betonarme olan üç kata ayrılmış durumdadır. Yapının girişinin olduğu kapı kotu başlangıç alındığında ilk seviye 1.43 metre kotunda, ikinci seviye 4.35 metre kotunda ve üçüncü seviye de 6.83 metre kotundadır. Giriş katı olarak tanımlayabileceğimiz 1.43 metre kotundaki bölümün kat yüksekliği, 2.80 metredir. Diğer kotlarda bulunan katların ise kat yüksekliği sırasıyla; 4.35 metre kotundakinin 2.55 metre; 6.83 kotundaki son katın ise 8.42 metredir.

Şekil 2.2 : İrene Kulesi'nin 6.83 metre kotundaki planı (Ercan, 2011).

Şekil 2.3 : İrene Kulesi A-A kesiti (Ercan, 2011).

Giriş katı dahil bütün bu katlar arası basamaklarla çıkılır. Duvarlarda özgün döşeme yerlerine ait izler gözlemlenememiştir. Bunun sebebi, günümüz ekleri olan betonarme katların özgün döşeme seviyeleriyle aynı hizada olup onları kapatmış olması olabileceği gibi yapının içinde devam etmekte olan imalat fonksiyonlarından dolayı yapılan incelemenin kısıtlı olması ve bunun sonucunda gözden kaçmış olması da olabilir. Ancak, yapının en alt kotundan başlayarak 6.50 metre kotuna kadar giden ve yapının köşelerinde bulunan köşe payeleri vardır. Duvar dokusuyla aynı özelliklere sahip, taş tuğla almaşık olarak örülmüş bu payeler ortalama 45 x 45 santimetre kesitindedir. Şekil 2.4’te bir örneği görülen bu payelerin kesildiği nokta ise özgün yapıdaki döşeme seviyesiyle ilişkili olabilir.

Şekil 2.4 : Güney batı köşesindeki köşe payesinin birinci kattan görünüşü.

Yapıya tek giriş olan batı duvarındaki kapıdan girildiğinde, üç basamakla giriş katına çıkılır. Şekil 2.5’te görülebilen giriş açıklığının üstü kemerlidir ve bu kısmın

yüksekliği 4.80 metredir. Şekil 2.6’da giriş katına açılan bir başka kapı da kuzey duvarındadır; ancak günümüzde kullanılmamaktadır.

Şekil 2.5 : Batı duvarındaki giriş kapısının bulunduğu açıklığın kemerli kısmı.

Şekil 2.6 : Giriş kat kuzey duvarında bulunan ve kullanılmayan giriş.

Giriş katındaki batı ve doğu duvarlarında kemerli birer pencere açıklığı bulunmaktadır, ancak bunlar kapatılmıştır. Batı duvarında bulunan kapatılmış

pencere, giriş kat seviyesinden daha yüksek bir kotta başlamakta, birinci kat döşemesinden yukarıda bir seviyede son bulmaktadır. Bu açıklık kulenin şu anki kullanımı sırasında, kontrplaklar ile kapatılmıştır; bu sebepten detaylı bir ölçümü yapılamamıştır. Doğu duvarında bulunan açıklık ise 1.94 metre kotundan başlamakta 5.11 metre kotunda son bulmaktadır. Tuğla kemerlidir ve eni 95 santimetredir. Tamamen doldurulmuş durumdadır; Şekil 2.7 ve A-A kesitinde görülebilmektedir. Bu açıklık, doğu cephesinden de mevcut ekler sebebiyle incelenememiştir.

Şekil 2.7 : Giriş kat doğu duvarında bulunan doldurulmuş pencere açıklığı.

Güney duvarına dayanmış betonarme bir merdivenden birinci kata çıkılır. Merdivenin bittiği yerde, yine güney duvarında bugün bir niş şeklinde olan ve diğer özgün pencere açıklıklarından farklı olarak tuğla kemeri görülmeyen bir girinti mevcuttur. Bunun yaklaşık 15 santimetre sağında başka bir kemerli açıklık da Şekil 2.8’de görüldüğü gibi tamamen doldurulmuş durumdadır. Özgün durumunda iki pencerenin bu kadar yakın yapılması çok olası olmadığından, günümüzde mevcut olan, duvardaki bu girinti muhtemelen daha sonradan açılmış olmalıdır.

Şekil 2.8 : Birinci kat güney duvarında bulunan doldurulmuş kemerli pencere.

Doğu duvarında görülen iki kapatılmış pencere açıklığının biri, giriş katında bahsedilen pencerenin devamıdır; diğeri ise ikinci kattaki pencerenin devamıdır. Özgün pencere açıklıkları yüksek olduğundan, genelde betonarme katlar arasında da devamlılık göstermektedir. Ayrıca bu pencere açıklıklarının birçoğu farklı seviyelerdedir. Birinci kat batı duvarından başka bir merdivenle ikinci kata çıkılır. İçten ve dıştan tespit edilebilen toplamda on pencere açıklığının biri hariç hepsi günümüzde kapatılmış durumdadır. Kapatılmamış olan tek açıklık ise ikinci kattadır (6.83 metre kotunda), batı cephesine açılır ve kapı olarak kullanılmaktadır (Şekil 2.9). Birçok değişime maruz kalmış olduğundan özgün halindeki boyutlarından bazı farklılıklar gösterdiği söylenebilir.

Yapının ikinci katında yani 6.83 metre kotunda, günümüzde kapı olarak kullanılan batı cephesindeki pencere açıklığına ek olarak iki tane kuzey cephesinde, iki tane doğu cephesinde ve bir tane de güney cephesinde olmak üzere beş tane kapatılmış pencere açıklığı bulunmaktadır. Kulenin ikinci katında, güney-batı köşesinde 8.30 metre kotundan başlayan ve güney duvarı boyunca duvarın içinden devam eden bir merdiven, yapının çatısına yani kubbenin üst kısmına çıkılmaktadır. Merdiven döne döne yaklaşık 7.50 metre çıkmaktadır. Uzunluğu 12.50 metre olan bu merdivenin genişliği yaklaşık 80 santimetredir. Dik ve dar olan bu merdivenin üst örtüsü tonozludur ve yüksekliği ise 1.80 metredir. Daha sonradan eklenmiş olma

olasılığının olmadığı, duvarın içinden geçen bu merdivenin, özgün yapıya ait olduğu kesindir ve kubbenin bitiminin yaklaşık 1 metre altında bitmektedir. Basamakları, günümüzde dolan toz toprak yüzünden algılanamamaktadır. Merdivenin girişi de yine ikinci katla ilişkisiz olarak başlamakta, merdivene ait olabilecek olası bir özgün girişe ait bir iz görülmemektedir. Şekil 2.9’da merdiven girişi ve özgün pencerenin ilişkisi görülebilmektedir. Duvar içindeki bu merdiven ile ilgili daha detaylı bir analiz, 2.8. *İrene Kulesi’nde Bulunan Duvar İçi Merdiven* bölümünde yapılacaktır.

Şekil 2.9 : İkinci kat batı cephesinde merdivenin olduğu bölmenin girişi.

2.3 İrene Kulesi’nin Taşıyıcı Sistemi

Yapının taşıyıcı sistemi, tuğlanın taşla almalı olarak kullanıldığı taşıyıcı duvarlardır. Dış cephede sıva izine rastlanmamaktadır. Bu sebepten duvar örgüsü, kuleye bitişik yapıların olmadığı kısımlarda, detaylı bir şekilde incelenebilmektedir. Genelde 4 sıra taş 4 sıra tuğla olan örgü sistemi yer yer 5 sıra taş 5 sıra tuğla olarak da karşımıza çıkmaktadır. Pencere açıklıkları tuğladan örülmüş beşik kemerlerle geçilmiştir. Cephelerdeki duvar örgüsünün en üst kısmı ise 13 ile 18 sıra arası tuğla örgüsüyle bitirilmiştir. Yapıda kullanılan bütün tuğlalar, yaklaşık olarak aynı boyutlara sahiptir. Tuğlaların, kalınlıkları 3.5-4 santimetre; uzunlukları da çoğunlukla 35 santimetredir. Duvar örgüsünde kullanılan taşların da kalınlıkları 18

santimetre ile 30 santimetre arasında değişmektedir ve uzunlukları 20 ile 65 santimetre arasındadır. Taş sıralarında kullanılan taşlar çok düzgün kesme taşlar olmamakla birlikte örgü sıraları yatayda düzenlidir.

İç mekanda ise duvar örgüsü, sıva ile kapatıldığından tam olarak algılanamamaktadır. Ama yer yer sıvanın incelendiği noktalardan anlaşıldığı üzere, daha büyük boyutlarda kesme taşların tuğla ile almalı olarak kullanıldığı bir duvar örgüsü vardır. Dış cephedeki dörderli ya da beşerli olan sıralar, burada daha düzensizdir.

Kulenin üst örtüsü ise tuğladan yapılmış dilimli bir kubbedir. Kubbe, sıvalı ve badanalıdır. Kubbe kasnağında, kare plandan kubbeye geçişi sağlayan elemanlar, balıksırtı tuğla örgüsüyle örülmüş tromplardır. Kubbenin üst kısmı, günümüzde kalın bir toprak tabakasıyla kaplanmış durumdadır. Yoğun şekilde bitkilenmenin görüldüğü bu kısmın eğrisel formu, dış cepheden algılanmaktadır.

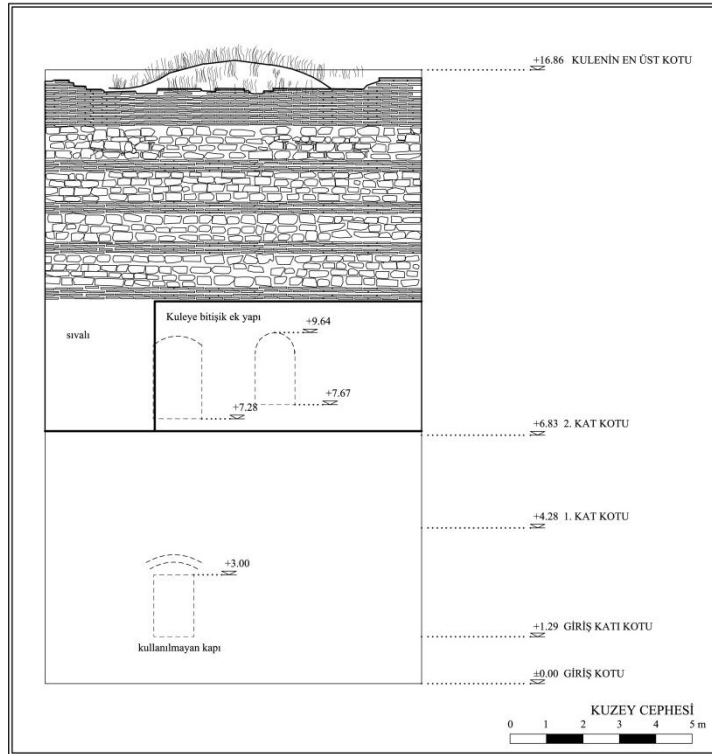
2.4 İrene Kulesi Cepheleri

İrene Kulesi cephelerinin en belirgin özelliği, herhangi bir çıkması olmayan sadece yer yer kapatılmış pencere açıklıklarının bulunduğu düz cepheler olmasıdır. Taş tuğla almalı duvar örgüsü, sıva ile kapatılmadığından bütün cephelerde izlenebilmektedir. Tuğla sıraları, almalı dokuda hatıl görevi gördüğünden, taş ve tuğla sıraları, cepheler boyunca yatayda birbirini takip etmektedir. Tuğla kalınlıkları önceden de belirtildiği üzere 3.5-4 santimetre, uzunlukları da ortalama 35 santimetredir. Harç kalınlığı ise 4 santimetredir. Duvar örgüsünün bitiminde, kubbenin ota ve toprakla kaplanmış üst kısmı görülebilmektedir. Kulenin kuzey, güney ve doğu cephelerinin büyük bir bölümü hana ait yapılarla ve daha sonradan yapılan kaçak eklemelerle kapanmış durumdadır. Batı cephesi ise kulenin diğer cephelerine nazaran diğer yapılar tarafından en az kapatılmış cephesidir. Kulenin hanın yapımından günümüze kadar olan dönemde kullanılan girişi, bu cephededir. Daha önceki dönemlerde kullanılan giriş, burası ya da kuzey cephesinde tespit edilen diğer bir açıklık olabilir. Cephelerin büyük bölümünün diğer yapılarla kapatılmış olması nedeniyle, birçok pencere açıklığını cephelerde takip etmek olanaksızlaşmıştır. Ancak incelenenler özgün pencerelerde görüldüğü üzere, pencereler beşik kemerlidir ve kemerler tuğladan örülmüştür. Pencerenin etrafında

tuğla çerçeve dolanmaz. Bunun yerine taş ve tuğla sıraları devam ettirilmiştir (Ekler A İrene Kulesi Rölövesi ve Fotoğrafları).

2.4.1 Kuzey cephesi

İrene Kulesi'nin Haliç tarafına bakan cephesi olan kuzey cephesi, Sagir Hanı'nın kuzey kanadına bitişik durumdadır. Bu sebepten han yapıldıktan sonra kuzey cephesinin, yalnızca hanın çatı seviyesinin üstünde kalan kısmı açıkta kalmıştır. Şekil 2.10 ve Şekil 2.11'deki cephe çizimi ve fotoğraftaki gibi sadece hanın çatısından görülebilen bu kısım daha sonra, kaçak yapılaşmayla daha da kapanmıştır. Günümüzde tek katlı, briket tuğlalarla örülmüş baraka dizileri, kulenin kuzey cephesi de dahil olmak üzere, hanın çatısının avlu tarafındaki kısmını kapattığından, kuzey cephesinin sadece en üst seviyesinden 6-7 metre aşağıdaki kısmına kadar olan alan görülebilmektedir. Bu baraka dizileri, hanın kuzey cephesinin bitiminde kesintiye uğramakta, buradan Şekil 2.13'te de görülen bir koridorla kulenin batı cephesinde bulunan yaklaşık 7 metre kotundaki kapıya ulaşabilmektedir.

Şekil 2.10 : Kuzey cephesi (Ercan, 2011).

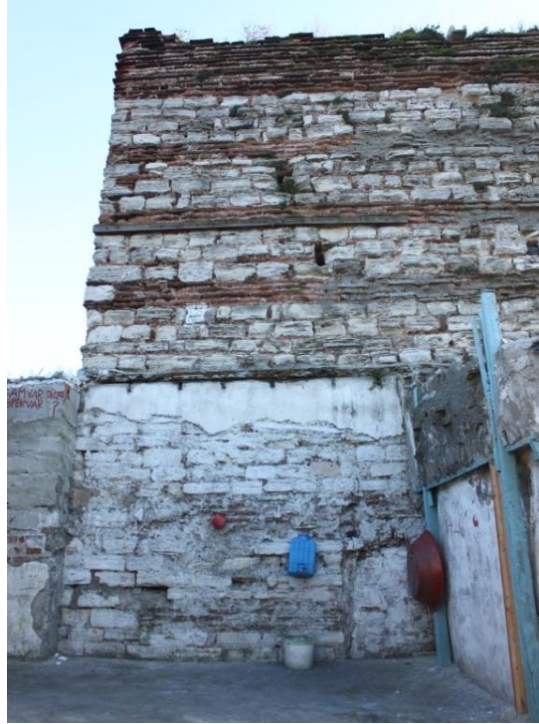
Kuzey cephesi duvar dokusunun taş tuğla almaşık dizisi, en üstten başlayarak 13-15 sıra tuğla -ki bu üst kısmının bazı tuğla sıraları yer yer yıkılmıştır-, 4 sıra taş, 4 sıra tuğla, 4 sıra taş, 4 sıra tuğla, 3 sıra taş ve 4 sıra tuğla şeklindedir. Bu kısımdan

sonrasının büyük bir bölümü de hanın çatı seviyesine kadar bir baraka yüzünden kapanmıştır.

Şekil 2.11 : Kuzey cephesi.

Cephenin doğu bölümünde görülebilen kısmında, bazı tadilat ve harç izleri gözlemlenir. Aynı zamanda kapatılmış bir pencere açıklığının bir kısmı da görülebilmektedir (Şekil 2.12). Ancak bu açıklık ile iç mekanda rölöve sırasında tespit edilen pencere açıklığı benzeri nişler, kot olarak uyum göstermemektedir. Bununla beraber, bu kısmın büyük bir bölümünün bozulmuş olduğu ve sonraki bir dönemde tekrar örüldüğü duvar dokusunun farklılığından anlaşılmaktadır. Bu sebeple bu cephede özgün pencere açıklıklarının yeri tam olarak saptanamamıştır.

Şekil 2.12 : Kuzey cephesinin doğu tarafı.

Bu cephede iskele yapımında veya duvar içinde kullanılan ahşap hatılların izleri olan bazı boşluklar gözlenmektedir. Kuzey cephesinin batı köşesi Şekil 2.13'ten anlaşılabilirdiği gibi, köşenin bir kısmı yıkıldığından kesme taşlarla tekrardan örülmüştür.

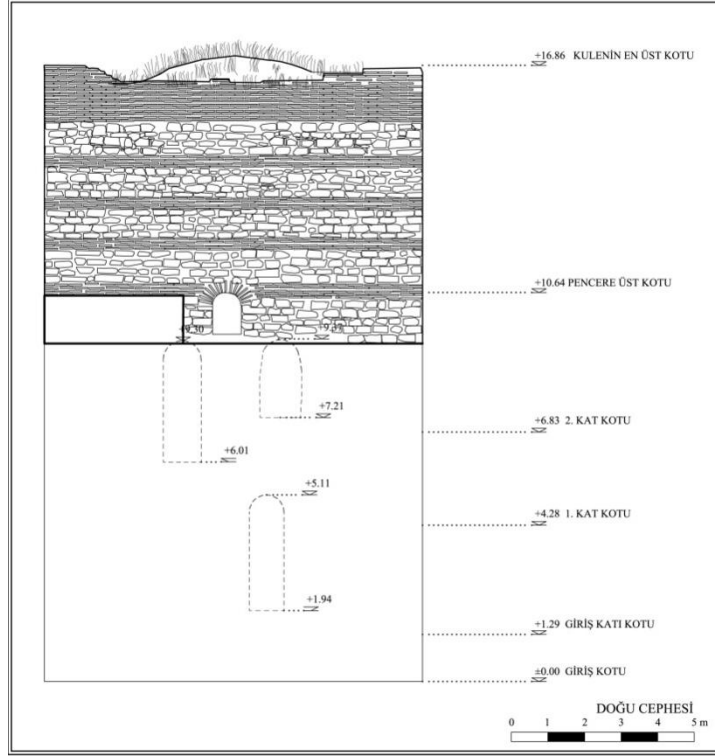

Şekil 2.13 : Kuzey cephesinin batı tarafında tamir edilmiş bölüm (sağ taraftan batı cephesinin 7 metre kotundaki penceresine geçiş).

2.4.2 Doğu cephesi

İrene Kulesi'nin doğu cephesi tarafına Büyük Valide Hanı'nın yapımıyla beraber bir bölüm inşa edilmiş ve bu bölüm iki kat boyunca kulenin cephesine bitişik olduğundan, kulenin görünümünü engellemiştir. Daha sonraki dönemlerdeki kaçak yapılaşma da bu iki kata bir kat daha eklemiş ve bunun sonucunda kulenin yalnızca 7 metrelik üst bölümü açıkta kalmıştır (Şekil 2.14 ve Şekil 2.15).

Bu 7 metrelik bölüm de diğer cephelerdekine benzer olarak 18 tuğla sırası ile bitmektedir. Daha sonra 4 sıra taş, 4 sıra tuğla, 4 sıra taş, 4 sıra tuğla, 4 sıra taş, 4 sıra tuğla, 4 sıra taş, 5 sıra tuğla ve 5 sıra taş şeklinde devam ederken cephe diğer yapılarla kesilir.

Şekil 2.14 : Doğu cephesi (Ercan, 2011).

Şekil 2.15 : Doğu cephesi ve kuzey cephesi.

Doğu cephesinin görülebilen kısmında kapatılmış bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Şekil 2.16'te bu pencerenin detayları görülebilmektedir. Açıklık tuğla ve moloz taş

ile doldurulmuş, çimentolu harçla sıvanmıştır. Cephenin en üst noktasından yaklaşık 6 metre aşağıda başlayan bu pencere açıklığı, tuğla bir beşik kemerle geçilmiş, kenarlarında ise duvar dokusu devam etmiştir. Bu pencere, içeride tromp kuşağındaki iki nişin ortasında bulunan penceredir.

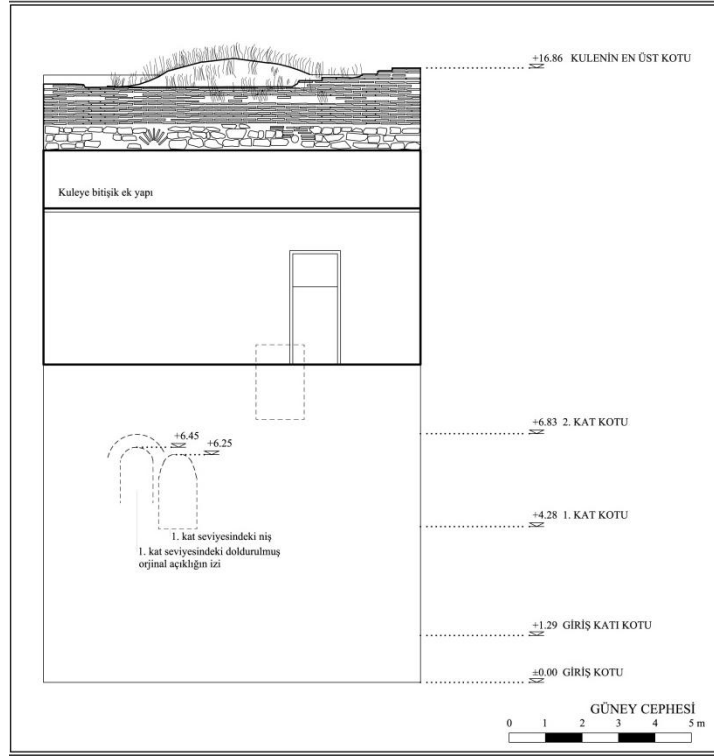
Şekil 2.16 : Doğu cephesinde 9.87 kotunda başlayan pencere.

Bu cephede de kuzey cephesindeki benzer olarak ahşap iskelenin veya duvar içi ahşap hatılların izleri olan boşluklar izlenebilmektedir.

2.4.3 Güney cephesi

Şekil 2.17 ve Şekil 2.18’de fotoğrafı ve çizimi görülen güney cephesi kulenin, Sagir Hanı’nın doğu kanadına bitişik durumda olan cephesidir. Kaçak yapılaşma yüzünden en çok kapanmış cephe olan bu cepheden, günümüzde görülebilen tek şey 4 sıra taş ve 18 sıra tuğla duvar örgüsüdür. 18 sıra tuğlanın bulunduğu bölümde, tuğla sıralarında yıkılmalar ve eksilmeler olmuştur.

Güney cephesi aynı zamanda, 8.30 metre kotundan başlayıp 7.50 metre çıkarak 15.80 metre kotunda sonlanan merdivenin de konumlandığı cephedir. Ancak bitişik yapı nedeniyle, merdivenin bulunduğu kısmın cephedeki karşılığı görülememektedir.

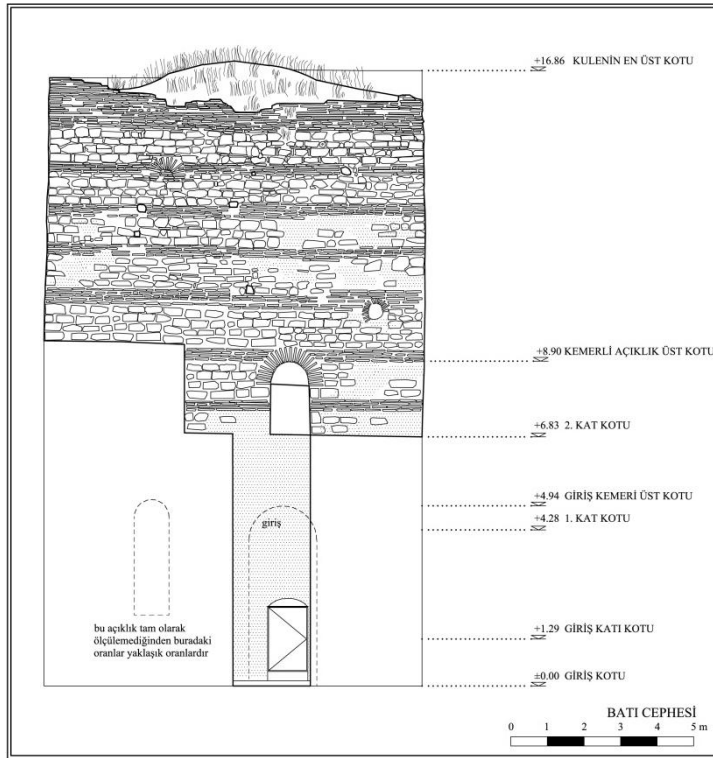
Şekil 2.17 : Güney Cephesi (Ercan, 2011).

Şekil 2.18 : Güney cephesi.

2.4.4 Batı cephesi

Batı cephesi, kulenin Büyük Valide Hanı'na dönük cephesidir. Kaçak yapılar yapılmadan önce avluyla direk olarak ilişkili olan bir cephedir. Günümüzde ise sadece hanın kuzey kanadı revağıyla bir bağlantısı kalmıştır. Kuleye giriş de bu cephede bulunan Şekil 2.19'de de görülen kapıdan sağlanmaktadır.

Şekil 2.19 : Batı cephesi (Ercan, 2011).

Büyük Valide Hanı'nın yapımıyla, iki katlı Sagir Han'ın kuzey kanadı, bu cephenin iki kat yükseklik boyunca yarısını kapatmıştır. Daha sonra iki kata, bir kaçak kat daha eklenmiş ve batı cephesinin kuzey yarısı yaklaşık 10 metre boyunca kapanmıştır. Revakların da odalara dönüştürülmesiyle cephenin diğer kısmındaki 3 metrelik bir alan da 7 metre kotuna kadar kapanmıştır. Bu durumda cephenin, 7 metre kotundaki diğer kapıya kadar sadece 2.10 metrelik kısmı açıkta kalmıştır. Giriş kapısı, bu alanda güney köşesinden 3 metre içte, 2 metre boyunda ve 1 metre eninde bir kapıdır. Bu kapı açıklığının üstü basık kemerle geçilmiştir. 7 metre kotuna kadar görülen dar bölüm sıvalıdır. Ancak bu kottaki kapıya gelindiğinde ise duvar dokusu tamamen açıkta kalır. Taş tuğla almalı dokusu, en üstten başlayarak bu kota kadar; 13 sıra tuğla, 4 sıra taş, 4 sıra tuğla, 4 sıra taş, 4 sıra tuğla, 3 sıra taş, 4 sıra tuğla, 4

sıra taş, 5 sıra tuğla, 4 sıra taş, 4 sıra tuğla, 4 sıra taş ve 4 sıra tuğla şeklindedir (Şekil 2.19 ve Şekil 2.20).

Şekil 2.20 : Batı cephesi.

7 metre kotunda başlayan kapı açıklığı, tuğladan örülmüş beşik kemerle geçilmiştir. Kemerin alt noktasından, açıklığın bitimine kadar yaklaşık yükseklik 2 metredir. Açıklığın eni de 1.10 metredir.

Bu açıklık dışında pencere açıklığı olabilecek başka bir açıklık gözükmemektedir. Fakat, yine tuğla kemerle geçilmiş ama daha ufak ölçekte başka açıklıklar da vardır. Bunlar günümüzde kapatılmıştır durumdadır. Biri tam daire formunda, biri de yarım daire formunda toplamda iki tanedir. Özgün yapıda havalandırma boşlukları olmaları olası bir durumdur. Yarım daire şeklindeki kemerli havalandırma boşluğu, cephenin en üst kotundan 2.15 metre aşağıda, kuzey köşesinden 2.70 metre içtedir. Kemer dahil eni 1 metre, yüksekliği de 70 santimetredir. Tam daire formunda olan ise, en üst kottan 6 metre aşağıda, güney köşesinden 1 metre içte, dairesel tuğla örgü dahil 70 santimetre yükseklikte ve 70 santimetre enindedir. Şekil 2.22 ve Şekil 2.20’de bu havalandırma boşlukları görülebilmektedir.

Şekil 2.21 : Batı cephesinde bulunan giriş.

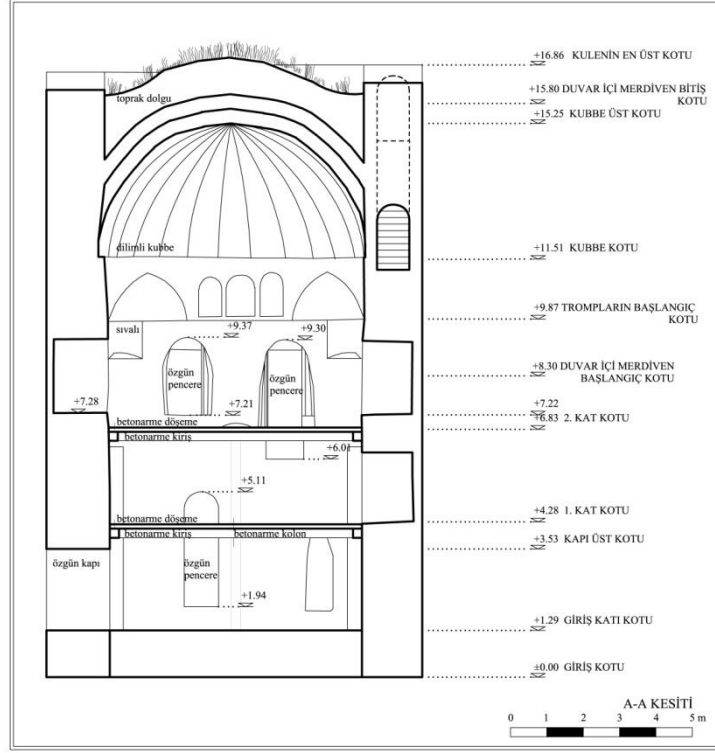

Şekil 2.22 : Batı cephesinden bir detay.

2.5 İrene Kulesi'nin Kubbesi

İrene Kulesi'nin örtü sistemi, dilimli kubbedir. Yarım daire formundaki bu kubbenin çapı 7.35 metre, yüksekliği ise 3.70 metredir. 11.58 metre kotunda başlayan kubbe,

15.28 kotunda biter. Tuğladan örülmüştür ve üst kısmı, kalın bir toprak tabakasıyla örtülmüş durumdadır.

Şekil 2.23 : İrene Kulesi A-A kesiti (Ercan, 2011).

Kulenin Şekil 2.23 ve Şekil 2.24’te görülen dilimli kubbesinde, yirmi dört adet dilim bulunur. Dilimler arası 81 santimetredir. Kare plandan, kubbeye geçiş sağlanırken tromplar kullanılmıştır. Kubbe, doğrudan tromplarla oluşturulan sekizgen planlı kaideye oturmaktadır ve yüksek bir kasnağı yoktur. Kubbenin içi ve bu tromplar tamamen sıvalıdır. Kubbenin tepe noktasındaki bir kısım beyaza, diğer kısımları ise koyu bir renge boyanmış durumdadır. Şekil 2.25’teki tromptaki sıva döküntülerinden görüldüğü kadarıyla, tromplar balıksırtı şeklinde tuğladan örülmüştür.

Kubbe tromp kuşağının kuzey, güney ve doğu duvarlarında üçlü nişler bulunur. Doğu cephesindeki üçlü nişin, orta nişi daha derindir ve cepheden de görüldüğü kadarıyla kapatılmış bir penceredir. Bu pencere ile ilgili daha detaylı bir bilgi, 2.6. *İrene Kulesi’nin Pencereleri* başlığı altında bir sonraki bölümde verilmiştir.

Birçok tarihçi tarafından duvar dokusu ve plan şeması dikkate alındığında Orta Bizans dönemine tarihlenen İrene Kulesi’nin (Schneider, 1950a, s.86-89), dilimli kubbesinin ise büyük bir olasılıkla farklı bir dönem eki olduğu düşünülmektedir. Ancak özgün halinde de duvar arasındaki merdivenin üst örtüsü gibi beşik tonozlu ya da yine eğrisel formda başka bir örtü sistemi kullanılmış olmalıdır.

Şekil 2.24 : İrene Kulesi'nin dilimli kubbesi.

Şekil 2.25 : İrene Kulesi'nde bulunan tromp detayı.

2.6 İrene Kulesi'nin Pencereleri

İrene Kulesi'nin analiz edilecek bir diğer mimari ögesi de pencereleridir. Kulenin özgün mimarisine ait pencerelerin birçoğu kapatılmış durumda olduğu için, bugün

bazıları niş şeklinde, bazıları da tamamen doldurulmuş durumdadır. Bununla beraber, günümüzde İrene Kulesi içinde bulunan pencere izlerinin, hepsi de özgün pencere açıklıklarının izleri değildir. Bunlardan bazıları, duvarı oymak suretiyle sonraki dönemlerde eklenmiş açıklıklardır.

Özgün pencerelerin biçiminin ve konumlarının tam olarak belirlenmesi, kuleye bitişik yapıların el verdiği ölçüde yapılabildiğinden, bazılarıyla ilgili kesin bir yargıya varılamamıştır. Yapının iç mekanlarının yer yer sıvalı oluşu da bu anlamda pencerelere dair yapılan analizi zorlaştıran bir diğer etmendir. Bütün yapı boyunca tespit edilebilen ve biri hariç kapatılmış durumda (tamamen molozla doldurulmuş veya bugün niş şeklinde olan) olan on tane pencere vardır. Bunlardan bir tanesi de tromp kuşağında ve kapatılmış durumdadır.

2.6.1 İrene Kulesi'nin özgün olduğu düşünülen pencereleri

İrene Kulesi'nin yapısal analizi kısmının cepheler bölümünde de anlatıldığı gibi, özgün pencereler, cephede beşikkemerli ve kemerleri tuğladandır. Tuğla çerçevesi, kemerden sonra devam etmez, bunun yerine tuğla ve taş sıraları, pencerenin dış konturlarını düzgün bitişlerle tanımlar.

İrene Kulesi'nde bulunan birçoğu kapatılmış pencerelerin, özgün olup olmadığına karar verilirken bazı kriterler üzerinden değerlendirme yapılmıştır. İlk olarak özgün pencerelerin, cepheden incelendiyse tuğladan örülmüş beşik kemerli, yapının içinden incelendiyse yer yer almaşık dokuda da olabilen beşik kemerli bir sistemle geçilmiş olması gerekmektedir. Buna ek olarak, özgün pencereler duvar dokusuyla da uyumlu olmalıdır. İrene Kulesi'nde bu kriterlere uyan altı pencere tespit edilmiştir.

Yapının doğu duvarında bulunan özgün pencerelerden en alt kotta bulunanı, 1.94 metre kotunda başlayıp 5.11 metre kotunda biten ve doğu duvarında bulunan penceredir. Bu pencerenin eni 95 santimetre, yüksekliği 3.17 metredir. Bitişik yapılar nedeniyle cepheden incelenememiş; ancak iç mekandan incelenebilmiştir. Tuğladan örülmüş beşik kemerle geçilen bu pencerenin, içi tamamen taş ve tuğla ile doldurulmuştur. Dolgu malzemesinden anlaşıldığı kadarıyla erken bir dönemde kapatılmış olmalıdır. Muhtemelen Bizans dönemi içinde işlevinin değişmesiyle ya da Osmanlı döneminde Büyük Valide Hanı'nın yapıyla beraber, Şekil 2.26'da görülen bu pencere de işlevini doldurulmak suretiyle yitirmiştir.

Şekil 2.26 : Doğu duvarının 1.94 kotundaki doldurulmuş özgün pencere .

Yapının doğu duvarında bulunan özgün pencerelerden en alt kotta bulunanı, 1.94 metre kotunda başlayıp 5.11 metre kotunda biten ve doğu duvarında bulunan penceredir. Bu pencerenin eni 95 santimetre, yüksekliği 3.17 metredir. Bitişik yapılar nedeniyle cepheden incelenememiş; ancak iç mekandan incelenebilmiştir. Tuğladan örülmüş beşik kemerle geçilen bu pencerenin, içi tamamen taş ve tuğla ile doldurulmuştur. Dolgu malzemesinden anlaşıldığı kadarıyla erken bir dönemde kapatılmış olmalıdır. Muhtemelen Bizans dönemi içinde işlevinin değişmesiyle ya da Osmanlı döneminde Büyük Valide Hanı'nın yapımıyla beraber, Şekil 2.26'da görülen bu pencere de işlevini doldurulmak suretiyle yitirmiştir.

Yapının doğu duvarında bulunan diğer bir özgün pencere de 6.01 kotunda başlamakta 9.30 metre kotunda bitmektedir. Eni 1 metre, yüksekliği 3.28 metredir. Kemerli olan bu pencerenin başlangıç ve bitiş kotları, net bir şekilde gözlenebilmiştir. Bu pencere de daha sonradan tuğla ile kapatılmış; ancak derinliğini kaybetmemiştir. Yaklaşık 145 santimetre derinliğe sahip bir niş şeklinde ve sıvalıdır. Şekil 2.27'de bu pencere doğusunda bulunan ve 7.21 metre kotunda başlayan pencere ile beraber görülebilmektedir.

Şekil 2.27 : Doğu duvarı 7.21 ve 6.01 metre kotlarındaki özgün pencereler.

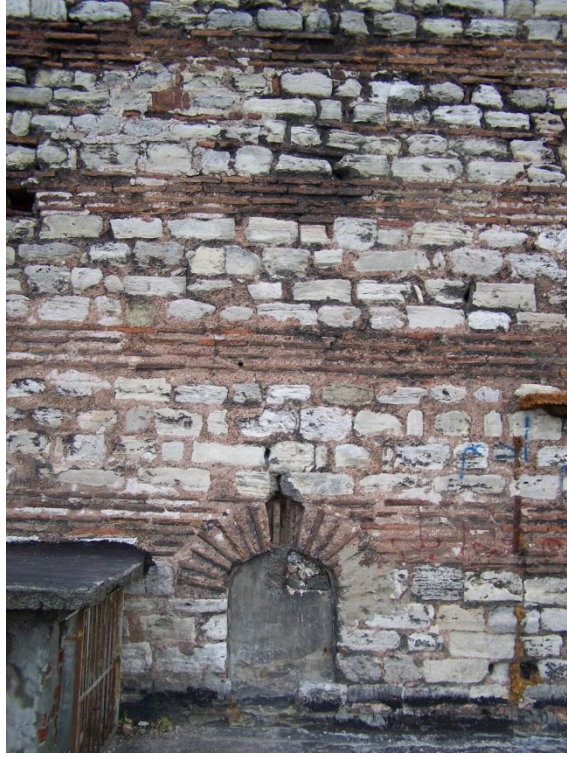
Doğu duvarında yine yaklaşık 9.30 metre kotunda biten, fakat özgün başlangıç kotunun betonarme kat nedeniyle incelenemediği başka bir özgün pencere de bir önceki anlatılan pencere ile aynı özelliklere sahiptir. Kemerli, sıvalı ve kapatıldığı için günümüzde niş şeklindedir. Eni 1 metre ve günümüzdeki yüksekliği 2.15 metredir. Şekil 2.27’de solda, 7.21 metre kotunda başlayan pencere, bu penceredir.

Şekil 2.28 : Doğu duvarında trompların hizasında bulunan özgün pencere.

Doğu duvarında bulunan son özgün pencere ise kubbeye geçiş elemanı olan basit trompların bulunduğu kuşakta bulunur. Bu pencere aynı zamanda, doğu cephesinden

de görülebilmektedir. Cephede tuğladan örülmüş beşik kemerlidir; ancak iç mekanda beşik kemeri sıvalıdır. Eni 85 santimetre, yüksekliği 115 santimetredir (Şekil 2.28 ve Şekil 2.29). Başlangıç kotu 11 metre, bitiş kotu ise 12.15 metredir.

Şekil 2.29 : Doğu duvarında, trompların hizasında (kubbenin alt kısmında) bulunan özgün pencerenin cepheden görünüşü.

Güney duvarında bulunan ve özgün olduğu düşünülen tek pencereden geriye, Şekil 2.30'da görülen bir kemer izi kalmıştır. Eni 95 santimetre olan bu kısmın, tuğladan örülmüş kemerinin alt kotu ise 6.45 metredir. Bu pencerenin başlangıç izi, betonarme merdiven yapılması ve duvarın yer yer sıvanmasıyla tamamen algılanamaz duruma gelmiştir.

Batı duvarında ise iki tane özgün pencere tespit edilebilmiştir. Pencerelerden biri, 7 metre kotunda başlamakta ve kapı olarak kullanılmaktadır. Şekil 2.31'de görüldüğü üzere kemerlidir ve eni 110 santimetredir. Yaklaşık yüksekliği 2 metre olmakla beraber, başlangıç kotu kabul edilen 7 metre kotu orijinal başlangıç kotu olmayabilir. Bu kısımda, iç mekanda merdivenin bulunması, cephede de ek yapıların yapılmış olması, kesin bir yargıya varılmasını engellemektedir. Şekil 2.32'deki batı cephesinden görüldüğü kadarıyla tuğladan örülmüş beşik kemerlidir.

Batı duvarındaki diğer bir özgün pencere ise giriş katı seviyesine yakın bir seviyede başlamakta ve birinci kat döşemesinin hemen üstünde bir kotta bitmektedir. Bu

pencerenin bulunduğu kısımlar, günümüzde metal plakalarla kaplanmış olduğundan, tam kotları ve boyutları ölçülememiştir. Ancak, iç mekandan tuğla kemeri net bir şekilde gözükmemektedir.

Şekil 2.30 : Güney duvarındaki doldurulmuş özgün pencerenin tuğla kemeri.

Şekil 2.31 : Batı duvarının 7 metre kotundaki özgün pencere.

Şekil 2.32 : Batı cephesi ve 7 metre kotundaki özgün pencere.

Kuzey duvarında doğu duvarındaki gibi trompların hizasında pencere olabilecek bir kısım vardır. Ancak burası iç mekandan ve dış cepheden incelenemediğinden, pencerelerin anlatıldığı bu kısma dahil edilmemiştir.

2.6.2 İrene Kulesi'nde bulunan diğer pencere izleri

İrene Kulesi'nde özgün olup olmadığı düşünülen ve kapatılmış durumda dört adet pencere izi vardır.

İrene Kulesi'nin, kuzey duvarında ikinci kattan gözlemlenen iki tane kapatılmış pencere vardır. Bunlardan, batı tarafındakinin başlangıç kotu 7.67 metrede, en üst kotu ise 9.64 metrededir. Eni yaklaşık 110 santimetre, yüksekliği ise 197 santimetredir. Dış cepheden, ekler yüzünden gözükmemektedir; Şekil 2.33'teki iç mekan fotoğrafından görüldüğü gibi kemerli olduğu gözlemlenmiş, ancak tuğla kemerine ait biz ize rastlanmamıştır.

Kuzey duvarının doğu tarafında bulunan, 7.28 metre kotunda başlayıp 9.55 metre kotunda biten pencere ise, dış cepheden ve iç mekandan incelenebilmiştir. Pencerenin eni 170 santimetre, yüksekliği ise 2.27 metredir. Geniş ve biçimsiz olan bu pencere açıklığının bulunduğu bölümdeki duvar örgüsünün bozulmuş olması ve

özgün pencereye ait herhangi bir kemer görülememiş olması, sonradan açılmış olduğunu düşündürmektedir. Şekil 2.34 ve Şekil 2.35'te iç mekandan ve cepheden fotoğrafları bulunmaktadır.

Şekil 2.33 : Kuzey duvarında 7.67 metre kotunda bulunan pencere.

Şekil 2.34 : Kuzey duvarında 7.28 metre kotunda bulunan pencere.

Şekil 2.35 : Kuzey duvarında 7.28 metre kotunda bulunan pencere.

Güney duvarında pencere olabilecek iki izden biri, birinci kat döşemesiyle aynı seviyede (4.28 metre kotunda) bulunan niş şeklindeki bölümdür. Yüksekliği 190 santimetre, eni ise yaklaşık 80 santimetredir. Şekil 2.36’da da görüldüğü gibi kemerlidir; fakat dış konturları düzgün değildir. Duvar dokusunun tahrip edilmiş olması ve açıklığın tuğla veya almalı bir kemerinin bulunmaması, bu kısmın sonradan oyulduğunu, kemer şeklinin de sıva ile verildiğini göstermektedir.

Şekil 2.36 : Güney duvarında 4.28 metre kotunda bulunan niş.

Güney duvarındaki bir diğer iz de ikinci kat döşemesiyle aynı seviyede yani 6.83 metre kotundadır. Kulenin ikinci katında bulunan ahşap strüktür nedeniyle detaylı incelenemeyen bu kısım, duvar içinde eni 132 santimetre, yüksekliği tahmini 2 metre olan bir girintidir. Özgün bir pencere olup olmadığı, ancak kule içindeki ek yapıların temizlenmesi suretiyle anlaşılabilir. 8.30 metre kotunda başlayan duvar içi merdivenin alt kısmına denk gelen bu bölüm, aynı zamanda merdivenin altında meydana gelen sahanlıkla da ilişkili olabilir.

Bunlar dışında, yüzeylerin sıvalı olmasından ve yapının dolu olmasından kaynaklı gözden kaçmış başka pencereler de olabilir.

2.7 İrene Kulesi'nin Kapıları

İrene Kulesi'nin günümüzde kullanılan girişi batı cephesindedir. Kemerli olan bu girişi tanımlayan duvarlardaki bozulmalar sebebiyle, özgün girişin karakteristiği ve giriş kapısına dair bir iz kalmamıştır. Ancak giriş bölümünü tanımlayan açıklık beşik kemerlidir ve kemeri tuğladan örülmüştür. Bu kısmın eni 1.86 metre, yüksekliği 4.80 metredir. Şekil 2.37, bu kapıyı iç mekandan ve cepheden göstermektedir.

Şekil 2.37 : Batı duvarında bulunan girişin içten ve cepheden görünüşü.

İrene Kulesi'nin bir diğer girişi ise kuzey cephesindedir; fakat günümüzde kullanılmamaktadır. Şekil 2.38'deki gibi yuvarlak hafifletme kemeri altında dikdörtgen ve lentolu olan bu kapının başlangıç kotu, levhalarla kapatıldığından ölçülememiştir. Ancak 3.53 metre kotunda bitmektedir. Bu kapının eni 110 santimetre, yüksekliği 170 santimetredir.

Şekil 2.38 : Kuzey duvarında bulunan girişin iç mekandan görünüşü.

2.8 İrene Kulesi'nde Bulunan Duvar İçi Merdiven

İrene Kulesi'nin ikinci katı olan 6.83 metre kotundan ulaşılan ve doğu duvarının güney duvarı ile birleşmesine yakın bir yerde bulunan bir kapak, günümüzde 8.30 metre kotundan başlayan ve 1.50 metrelik duvar içinde konumlanmış bir merdivene açılmaktadır (Şekil 2.39). Özgün halindeki giriş bölümü kaybolmuş olan bu merdiven, güney duvarına kadar 2.69 metredir. Burada 90 derece dönerek bütün güney duvarı boyunca devam eder. Batı duvarına geldiğinde ise tekrar 90 derecelik bir dönüş yapar ve batı duvarı boyunca da birkaç basamak devam ettikten sonra yaklaşık 1 metrelik bir setle kesilir. Bu merdivenin kubbenin üst tarafına ulaştığı yerde herhangi bir kapı bulunmaz, merdiven Şekil 2.40'ta görüldüğü gibi doğrudan kubbenin üstüne açılır.

Eni 77-80 santimetre arasında değişen ve yaklaşık 14 metre boyunca devam eden bu merdiven, 7.50 metrelik bir yüksekliği çıkmaktadır. Basamakların zamanla toz ve toprakla dolmuş olması, algılanmasını güçleştirmiştir. Merdiven, Şekil 2.41’de görüldüğü gibi tuğladan örölmüş beşik tonozludur ve basamakların üstünden tonozla kadar olan yükseklik ortalama 1.80 metredir.

Şekil 2.39 : Duvar içindeki merdivenin başlangıcı ve özgün pencere.

Şekil 2.40 : Duvar içindeki merdivenin batı duvarı tarafında kesildiğı kısım.

Merdivenin 8.30 metre kotunda ve batı duvarında başladığı yerde, özgün bir pencere bulunmaktadır. Tam bu pencerenin önünde kesilen merdiven, pencereden sonra duvar içinde devam etmez. Bu sebepten, bu merdivenin özgün girişini tahmin etmek ve pencere ile ilişkisini çözmek oldukça güçtür. Ancak özgün halinde, günümüzdeki kapağın boyutlarında bir girişe sahip olması mümkün gözükmemektedir.

Şekil 2.41 : Güney duvarı boyunca duvar içindeki merdivenin görünüşü.

Şekil 2.42 : Duvar içindeki merdivenin başlangıcının iç taraftan görünüşü.

Şekil 2.42’te görüldüğü gibi giriş kapağının üstündeki kısım tuğladan örülmüştür. Bu sebeple merdivenin girişinin, yapının Bizans ya da Osmanlı imparatorluğu döneminde geçirdiği tadilatlar ve değişiklikler neticesinde bozulmuş olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Merdivenin batı duvarında yaklaşık 1 metrelik, taş ve tuğla alması olarak örülmüş bir set ile kesilmiş olması, merdivenin işlevi konusunda soru işareti yaratmaktadır. Çünkü merdiven, ne tam olarak kubbenin üstüne çıkmakta ne de başka bir tanımlı alana ulaşmaktadır. Sonuç olarak, merdivenin bitimi de başlangıcı kadar değişime uğramış gibi gözükmektedir. Bunun nedeni, dilimli kubbenin sonradan eklenmiş olması ve burada oluşan setin de kubbenin bir parçası olarak inşa edilmiş olması olabilir. Bu teoriye göre kubbenin eklenmesiyle bu kısmın planı bozulmuş, merdiven de işlevini kaybetmiştir. İkinci teori de merdivenin özgün halinde daha üst kotlara kadar devam ederken sonradan yapılan değişiklikler yüzünden burada kesilmiş olduğudur. Örneğin Lorichs’in XVI. yüzyılda çizdiği panoramada İrene Kulesi çok daha yüksek tasvir edilmiştir. O halde, eğer İrene Kulesi özgün halinde daha yüksek bir yapı idiyse, merdiven de üst katlar arasında sirkülasyonu sağlayan ana merdiven olmalıdır. Yapının sonradan üst kısmının yıkılması ile de merdiven önemini kaybetmiş ve günümüzdeki şekline kavuşmuş olabilir.

2.9 İrene Kulesi’nin Kalemî Şüslemeleri

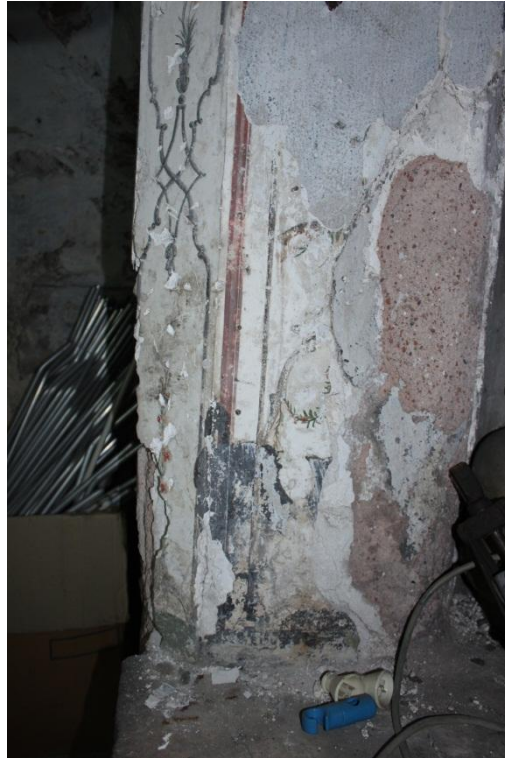
İrene Kulesi’nin ikinci katında bulunan bazı kapatılmış pencereler, diğer pencerelerden farklı olarak çift yönlü olarak eğrisel formu girintilerin eklendiği bir plana sahiptir. Köşeleri pahlı ve içleri sıvalı olan bu nişlerin, iki tanesi doğu duvarında, bir tanesi de kuzey duvarındadır.

Kuzey duvarının batısında bulunan pencere nişinin köşesinin pahlı kısmında, bazı kalemî şüsleme kalıntıları bulunmaktadır. Şüsleme, uzun ve dar olan köşe pahı boyunca devam eder. Motif olarak basit çiçek motifini kullanılmış ve sade bir tarzda çizilmiştir. Mavi renkteki eğrisel formda bir motifin içine yeşil ve turuncu renkte çiçek motifini eklenmiştir. Pahnın köşeleri ise kiremit renginde boyanmış, motif çerçeve içine alınmıştır (Şekil 2.43 ve Şekil 2.44).

Bu sıva işlerinin ve kalemişi süslemelerin, XVII. veya XVIII. yüzyılda eklendiği düşünülmektedir. Bu konuyla ilgili daha detaylı bir inceleme ve karşılaştırmalı olarak tarihlleme, dördüncü kısımda Osmanlı dönemi ekleri başlığının altında yapılacaktır.

Şekil 2.43 : Kuzey duvarında bulunan kalemişi süslemeler.

Şekil 2.44 : Kuzey duvarında bulunan kalemişi süslemeler.

2.10 İrene Kulesi ve Büyük Valide Hanı'nda Çeşitli Dönemlerde Yapılmış Tadilatlar

İrene Kulesi'nin geçirdiği tadilatlara dair Osmanlı arşivlerinde bir belge bulunmamaktadır. Ancak Büyük Valide Hanı'nın geçirdiği bazı tadilatların kayıtlarına rastlanmıştır. Bu tadilatların belki bir kısmında İrene Kulesi'ne de müdahale edilmiş olabilir. Ancak bununla ilgili kesin bir bilgi yoktur. Büyük Valide Hanı'nın geçirdiği tadilatlar ve değişiklikler Osmanlı arşivlerinden izlenebildiği kadarıyla şu şekildedir:

1 Ocak 1823 (Hicri 1238)

Üsküdar'daki Çinili Valide Sultan Vakfı'na bağlı İstanbul'da Valide Hanı içinde bulunan cami için gerekli altı bin kuruş tamir masrafının Haremeyn Hazinesi'nden karşılanması (BOA, 1823).

4 Kasım 1852 (Hicri 1269)

Hasekilikten çıkarılmış Mehmed Ağa'nın Valide Hanı altındaki berber dükkanının genişletilmesine izin verilmemesi sebebinin bildirilmesi (BOA, 1852a).

13 Aralık 1852 (Hicri 1269)

Mehmed Ağa'nın Valide Hanı altındaki berber dükkanı bitişiğindeki duvarın yıkılmasının sakıncalı olduğu (BOA, 1852b).

26 Mart 1891 (Hicri 1308)

Valide Hanı içinde olan camiin tamirine dair (BOA, 1891).

29 Haziran 1900 (Hicri 1318)

Çakmakçılar Yokuşu'ndaki Valide Hanı içindeki abdesthanenin bozulan avarız yollarının bir an evvel tamir ettirilmesi (BOA, 1900).

4 Eylül 1906 (Hicri 1324)

Çakmakçılar Yokuşu'nda bulunan Valide Hanı'nın harab olmuş olan odalarından sokakta biriken moloz ve toprağın kaldırılması (BOA, 1906a).

7 Ekim 1906 (Rumi 1322)

Aniden yıkılan Valide Han'ın birtakım taşlarının rahatsızlık verdiği ve bir an evvel kaldırılması için gereğinin icrası (BOA, 1906b).

7 Ağustos 1907 (Hicri 1325)

Yanan Valide Hanı hakkında verilecek kararın arzı (BOA, 1907a).

12 Ağustos 1907 (Hicri 1325)

Yanmış olan Valide Hanı'na ve teferruatına dair malumat (BOA, 1907b).

5 Eylül 1907 (Hicri 1325)

Çıkan yangın sonunda yanan Valide Hanı odaları hisse-i maarif ve teçhizat-ı askeriye emlak vergisinden ve tanzifat ve tenvirat rüsumunun affı hakkındaki talepler ile bu hususta yapılan muameleye dair (BOA, 1907c).

26 Eylül 1907 (Hicri 1325)

Muhterik Valide Hanı odaları vergisinin bir senelik vergisi tamamen tesviye ve sinin-i sabıkaya ait olanların tekasit-i münasebeye rabten inşaata ruhsat itası (BOA, 1907d).

2 Nisan 1908 (Hicri 1326)

Valide Han'ın yol üzerine yıkılan mahallerine tahliye ve nakil masraflarının ödenmesi (BOA, 1908).

3. YAZILI VE GÖRSEL KAYNAKLARDA İRENE KULESİ

Yazılı ve görsel kaynaklarda İrene Kulesi araştırılırken öncelikli olarak kaynakları bazı gruplara ayırmak gerekmektedir. Kule, yapıldığı dönemden ki bunun Orta Bizans Dönemi olduğu birçok tarihçinin ortak görüşüdür (Schneider, 1950b, s. 86-89), günümüze kadar olan döneme kadar varlığını sürdürmesinin yanısıra çeşitli işlevlerde kullanılmaya devam etmiştir. Yapının günümüzdeki durumu üzerinden yapılan incelemeler ışığında, yapılacak olan kaynak araştırmasının temel olarak iki dönem üzerinden yapılması daha doğru olacaktır. Kaynakların iki dönem halinde incelenmesi sadece kronolojik bir incelemeden ileri gelmemektedir. Hatta yer yer bu kronoloji bozulabilir. Çünkü burada esas amaç, Bizans dönemindeki işlev ve durumunu anlatan kaynaklarla, Osmanlı dönemindeki işlev ve durumunu anlatan kaynakların ayrıştırılması ve bu sayede yapının özgün mimari ve işlev özelliklerinin yanısıra zamanla değişen ve etrafındaki yapılara adapte olan karakterini de incelemektir.

Yukarıda bahsedilen iki farklı dönemden ilkinin tanımlamak gerekirse, yapının yapıldığı dönem olan Orta Bizans döneminden İstanbul'un fethinin hemen ertesinde yapının bir Osmanlı yapısına dahil olmasına kadar olan süreç olarak tanımlayabiliriz. Bu dönem kısaca yapının Bizans dönemidir. Bu aşamada yazılı Bizans kaynaklarına ve bu kaynakları inceleyen tarihçilerin, arkeologların ve mimarların yorumlarına başvurulmuştur. Yapının ikinci dönemi ise Osmanlı dönemidir ki, bu da yapının çevresinde yapılan yapılara adepte edildiği bir dizi farklı dönemi içinde barındırır. Bu bağlamda Osmanlı kaynaklarında İrene Kulesi ile ilgili olabilecek bilgiler ve belgeler aranmıştır. Osmanlı dönemi kaynakları, Osmanlı arşivlerinin yanısıra seyahatnameler, gravürler ve planlardan oluşmaktadır.

Yazılı ve Görsel Kaynaklarda İrene Kulesi ana başlığı altında yapılacak diğer bir çalışma da, kulenin gravürler ve çizimlerdeki tasviri üzerinden değerlendirilmesidir. Buradaki amaç, İrene Kulesi'nin yapımından günümüze kadar olan tarihsel sürecinde geçirmiş olduğu değişimlerin, yazılı kaynaklar üzerinden takip edilememesi ve az

sayıda olan bu görsel kaynakların, kulenin bu bilinmeyen tarihine ışık tutması açısından neredeyse tek kaynak olmasıdır.

3.1 Bizans İmparatorluğu Dönemi Kaynaklarında İrene Kulesi

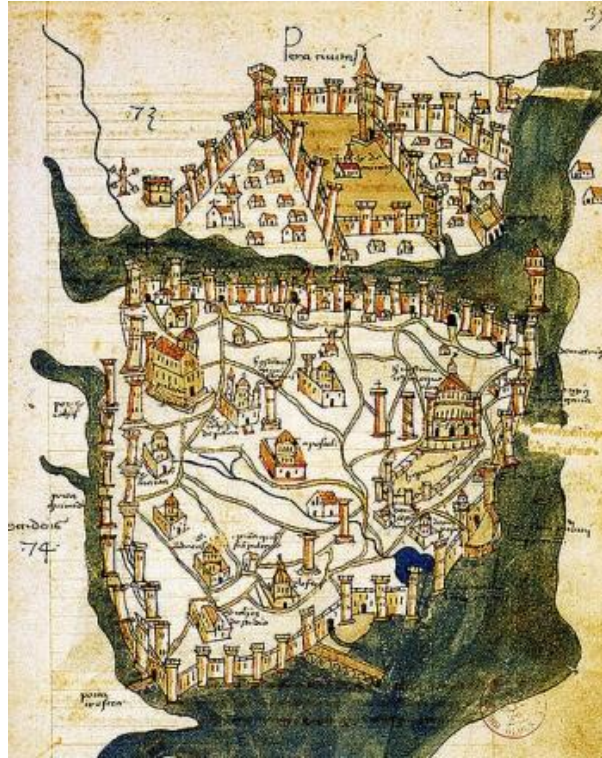
İrene Kulesi'nin özgün yapım amacı ve yapım tarihine yönelik hiçbir kaynak olmaması, kuleyi daha geniş bir perspektif içinde değerlendirme zorunluluğu doğurmuştur. Bu anlamda İrene Kulesi, bulunduğu bölge üzerinden değerlendirilecek, çevresinde bulunan yapılarla ilişkisi üzerinden tanımlanmaya çalışılacaktır. İlk olarak kulenin bulunduğu bölgenin işlevinin ne olduğu ve burada bulunan, dönemi için önemli olan ve çevresini de etkileyen yapıların hangi yapılar olduğu gibi sorulara yanıt aranacaktır. Daha sonra da bu yapılar üzerinden, İrene Kulesi ile ilgili teoriler üretilecektir. İkinci olarak ise bölgeyle ilgili kaynaklarda bahsi geçen kulelerin veya kuleli yapıların İrene Kulesi olup olmadığı araştırılacaktır. Çünkü kule, İrene Kulesi olarak adlandırılrsa da bu isim XVI. yüzyılda İstanbul'a gelen bir seyyah olan Petrus Gyllius'un o bölgede yaşayan insanlardan duyup da koyduğu bir isimdir (Gyllius, 1997, s. 141-142). Kısacası, kulenin isminin İrene olmasına dair elimizde yeterli bir bilgi yoktur. Aynı şekilde, Bizans yazılı kaynaklarında İrene Kulesi adı altında bir yapıdan veya bir yapının bölümünden bahsedilmemesi kulenin ismi ile ilgili çelişkileri çoğaltmaktadır. Ancak, İrene isminin kuleyle ilişkilendirilmesine ışık tutması açısından, İrene adı üzerinden de bir değerlendirme yapılacaktır.

İrene Kulesi araştırması boyunca Bizans dönemi ile ilgili olarak farklı nitelikte kaynaklar kullanılmıştır. İmparatorluk arşivi niteliğinde olan kaynakların ve belgelerin yanı sıra seyahatnamelere ve Rusya'dan hac ziyaretine gelenlerin yazdıkları gezi notlarına başvurulmuştur. Bizans dönemi ile arşiv niteliğinde bazı kaynaklar çalışmanın sonraki bölümlerinde zaman zaman karşımıza çıkacaktır. Bunlardan Bizans imparatorlarından II. Theodosios döneminde yazılmış olan *Notitia urbis Constantinopolitanae* isimli kaynak İstanbul'la ilgili önemli bir kaynaktır. 425 yılında emekli bir kamu görevlisi tarafından yazılan bu kaynakta, İstanbul on dört bölgeye ayrılmış ve bu bölgelerdeki belli başlı kamusal yapılar, mekanlar ve ticaret bölgeleri tariflenmiştir (Seeck (ed), 1876). Bizans İmparatorluğu döneminde İstanbul üzerine yazılmış, anlattığı dönem açısından en geniş zaman dilimini kapsayan kaynak ise *Patria* arşivleridir. Latince adı *Patria Constantinopolitana* olan bu arşiv,

içinde farklı dönemlere ait bilgiler taşır, XIV. yüzyılda yaşamış bir yazar olan Pseudo Kodinos'un adıyla beraber anılsa da çok daha erken dönemlerde yazılmıştır (Kazdhan, 1991). Özellikle Orta Bizans dönemi için önemli bir kaynak olan *To eparchikon Biblion*, ekonomik yapı ve döneminin yönetim kuralları ile ilgili bilgi veren imparatorluk arşivi niteliğinde bir kaynaktır (M. Mango, 1951). Son olarak, Niketas Khoniates'in 1118 ile 1207 yılları arasında yazdığı *Nicetas Khoniates Historia*, Bizans İmparatorluğu'nun yazarın yaşadığı yıllar arasında geçirdiği tarihi olayları anlatan hem kişisel tanıklığa hem de birinci elden dinlediği verilere dayalı bir kaynaktır (M. Mango, 1951).

3.1.1 Bizans İmparatorluğu Dönemi'nde İrene Kulesi'nin bulunduğu bölge üzerinden değerlendirilmesi

İrene Kulesi'nin bulunduğu bölge üzerinden değerlendirilmesi, kulenin yapısal ve işlevsel özelliklerinin anlaşılması için bir yol olabileceğinden, bölgede bulunan belli başlı yapılar ya da limanlar gibi coğrafi ve yapısal öğelerden oluşan birimlerin tespit edilmesi ve değerlendirilmesi gerekir. Bunlardan en önemlisi bölgede bulunan doğal limanlardır. Limanlarla beraber olarak değerlendirilecek bir diğer yapı ise surlardır. İncelenecek diğer yapılar ise limanlarla ilişkili olarak inşa edilmiş yapılar; depolar, işlikler, kolonadlar, iskelelerdir.

Şekil 3.1 : Buondelmonti tarafından çizilen 1422 tarihli harita.

İstanbul ile ilgili günümüze ulaşmış en eski tarihli harita olan ve Buondelmonti tarafından çizilen haritada, İrene Kulesi'nin olduğu bölgede herhangi bir yapıya dair bir çizim bulunmamaktadır. Ancak, şehrin ana arterleri ve Haliç surları görülebilmektedir.

Notitia urbis Constantinopolitanae adlı Bizans dönemi yazılı kaynağında bahsedilen on dört bölge içinde (Berger, 1997, s. 349-414), İrene Kulesi altıncı bölgede bulunmaktadır. Haliç'te Neorion Limanı, doğuda beşinci bölge, güneyde Mese ve batıda yedinci bölge ile çevrelenen bu kısımda, senato binası ve Neorion Limanı gibi önemli yapılar bulunmaktadır (Kos, 2008, s. 60). Mamboury tarafından 1951 yılında çizilmiş haritada, İrene Kulesi'nin bulunduğu bölge ve çevresinde hem Orta Bizans dönemi hem de sonrasında bulunan önemli yapılar ve kamusal alanlar gösterilmektedir. Bu açıdan, İrene Kulesi'nin bulunduğu bölgenin en önemli kamusal yapılarından biri limanları ve bu limanlarda bulunan çok sayıda iskelelerdir. Bir diğeri ise Haliç'i dik kesen *Makros Embolos Tou Maurianou*, bugünkü Uzunçarşı Caddesi'dir.

Şekil 3.2 : Mamboury tarafından çizilmiş 1951 tarihli harita.

3.1.1.1 Bizans İmparatorluğu Dönemi'nde Haliç limanları ve İrene Kulesi arasındaki ilişki

Haliç'in İrene Kulesi civarındaki kıyılarının coğrafi özellikleri

Haliç kıyıları, doğal alüvyon tortular ve Kağıthane ve Alibey ırmak havzalarından gelen akıntıların getirdiği atıklarla tarih boyunca dolmuştur (Sayar ve Sayar, 1962). Dolgu zeminin geniş bir alanı kaplamasının bir diğer nedeni olarak da Bizans döneminden XIX. yüzyıla kadar, burada inşaat arazisi kazanmak amacıyla yapılan doldurma çalışmaları olabileceği düşünülmektedir (Brayer, 1836; Janin, 1952). Bu sebeple birçok araştırmanın gösterdiği üzere, Haliç kıyı şeridinin Bizans döneminden günümüze kadar büyük değişiklik geçirmiş olduğu bir gerçektir. Sonuç olarak, İrene Kulesi'nin günümüzde Haliç kıyı şeridinden yaklaşık 500 metre içeri de olması, inşa edildiği dönemde de limanla ilişkisinin bu şekilde olduğu anlamına gelmemektedir.

Haliç limanları ve İrene Kulesi'nin inşa edilmesi arasındaki ilişki

Haliç'te bulunan limanlar, MÖ. VI. yüzyılda Bizantion'la beraber kurulmuş MS. IV. yüzyılda Konstantinopolis'in kurulmasından sonra da işlev ve önemini korumuştur (Müller-Wiener, 1998, s. 1-35). Bu dönemlerde Haliç'in doğu ucunda yani Boğaz ile birleştiği yerde Prosforion ve Neorion Limanları bulunmaktadır. Prosforion, bugünkü Sarayburnu ile Sirkeci arasındaki bölümde bulunan limandır; Neorion ise bunun hemen batısından başlayıp bugünkü Galata Köprüsü'nün bulunduğu alana kadar olan bölgede bulunmaktadır (Müller-Wiener, 1998, s. 6-8). *Notitia Urbis* metninde bu bölge ve limanlar anlatılırken, kentin gerekli tüm binalarının da bu bölgede olduğundan bahsedilmektedir (Müller-Wiener, 1998, s. 6; Seeck (ed), 1876). Prosforion Limanı ile ilişkili olarak bu bölgede çok sayıda ambar yapılmış, zaman içinde de sayıları artmıştır (Müller-Wiener, 1998, s. 6; Seeck (ed), 1876). Neorion Limanı'nın ise daha çok tersane ile ilgili işlevlere sahip olduğu, burada bulunan meydanın da –bugünkü Eminönü- tersane ile ilgili işlerin yapıldığı *Palaia Exartysis* olduğu düşünülmektedir; ancak daha sonra buradaki alanın yeterli gelmemesi üzerine Neorion Limanı'nın karşı kıyısına-bugünkü Kasımpaşa civarı- donanma tersaneleri taşınmıştır (Müller-Wiener, 1998, s. 6-8; Berger, 1988, s. 448-449). Bizans döneminde de karşı kıyıya geçişin sağlandığı iskelenin bu bölgede olduğu düşünülmektedir (Müller-Wiener, 1998, s. 6-8). Buna ek olarak liman çevresinde canlı bir ticaret hayatının sürmüş olduğu, hem diğer limana yakınlığından hem de

burada çıkmış yangınların sayısının fazlalılığından yola çıkarak söylenebilir (Müller-Wiener, 1998, s. 6-7).

VI. ve VII. yüzyıllar arasında önem kazanan güney kıyısında, Marmara Denizi ile ilişkili olan limanlarda yaşanan kötü tecrübeler, yeniden eski Haliç Limanlarının öneminin artmasına sebep olmuştur (Müller-Wiener, 1998, s.12). Orta Bizans dönemine gelindiğinde Haliç Limanları, korunaklı yapısı sayesinde şehrin en önemli limanları olma durumunu korumuşlardır (Schneider, 1950b, s. 82). VII. yüzyılda Neorion Limanı'nın işlevini koruyabilmesi amacıyla dibi kazılarak derinleştirilirken Prosforion Limanı'ndan bahsedilmemesi dolayısıyla buranın liman özelliğini kaybettiği düşünülmektedir (Müller-Wiener, 1998, s. 12-22). Neorion Limanı'nın işlevini sürdürdüğünün bir diğer kanıtı da Paleologoslar dönemine gelindiğinde dahi bu limanın bir tersane veya bir liman olarak kullanıldığının kaynaklarda belirtilmesidir (Ahrweiler, 1966). Neorion Limanı çevresinde olduğu kaynaklar doğrultusunda bilinen bir hayvan pazarı da VIII. yüzyılda Tauri Forumu'na taşınmıştır ve burada bunun yerine ne yapıldığı ise bilinmemektedir (Schneider, 1950a; Seeck (ed), 1876).

XII. yüzyılda Neorion Limanı'nın hala işlevini sürdürüp sürdürmediği konusunda net bir bilgi yoktur. Ancak bu dönemdeki bir belgeye göre, burada gemilerin resmi ölçüm işleri yapıyordu; yani *Sekreton tes Talasses* (Deniz ticareti ve donanma ile ilgili bir birim) adlı bir birimin deniz ticaretini düzenlemek adına burada bulunduğu düşünülmektedir (Müller-Wiener, 1998, s. 15; Ashburner, 1909, s. 63). Müller-Wiener İstanbul Limanları ile ilgili yaptığı çalışmasında bu belgelerin varlığından yola çıkarak burada bulunması olası birçok ticari veya resmi yapıdan bahsetmiştir: Resmi yapılar olarak makam odaları ve alet edevat odaları, ticaretle ilgili olarak da komisyoncuların ve her türlü esnafın kullandığı yapılar ve bunun dışında deniz ticareti ile ilgili olabilecek her türlü kurum, kuruluş ve ticarethane, ve son olarak da burada ticaret yapan tüccarlara ait dükkan ve yazıhaneler (Müller-Wiener, 1998).

Haliç Limanlarından Neorion Limanı'na olan yakın konumu İrene Kulesi'nin de burada sürmekte olan işlevlerden herhangi biri ile ilişkili olabileceği konusunu akla getirmektedir. Örneğin, buradaki tersaneye ait resmi binaların bir gözlem kulesine ihtiyaç duyması, gelen gemilerin ve çıkan gemilerin burada ölçüldüğü düşünüldüğünde olası gözükmemektedir. Bu varsayımı destekleyen bir diğer faktör de İrene Kulesi'nin yüksek bir zeminde konumlanmasının vermiş olduğu imkan ile Haliç ve Haliç'in Boğaz tarafından girişinin kuleden hakim bir şekilde

gözlenebilmesidir. Bunun yanı sıra yoğun ticaret fonksiyonları, korunması gereken depolar ve ticaretin yürütüldüğü kompleks yapılara ihtiyacın duyulmasına yol açmış da olabilir. İrene Kulesi, bu fonksiyonların korunması adına inşa edilmiş bir gözlem kulesi de olabileceği gibi ticaretle ilgili resmi bir yapıya ait ve birçok farklı işlevde olabilecek bir yapı da olabilir.

Haliç limanlarının daha sonraki dönemlerde durumu ve İrene Kulesi

Ekonomik alandaki inişli çıkışlı birçok dönem geçtikten sonra şehrin dokusunu etkileyecek sosyoekonomik değişimler Komnenos Hanedanlığı ile başlar ve I. Aleksios ile başa geçen Komnenos Hanedanı kentin merkezinde yeni yapılanmalar başlatır (Müller- Wiener, 2007, s. 19-28). Bunun da başlıca sebebi, yeni göçlerdir (Müller- Wiener, 2007, s. 19-28). Amalfi'den ve Venedik'ten gelen tüccarlar X. ve XI. yüzyıllarda kentte etkinlik göstermektedirler (Müller- Wiener, 2007, s. 19-28). Bunlar Komnenosların liberal ekonomi politikası döneminde Pisalılarla birlikte XI. yüzyılın sonu ile XII. yüzyıl başlarında yerleşme hakkına sahip olurlar ve donanmalarının da yardımıyla geniş bir yerleşim merkezi oluştururlar (Müller- Wiener, 2007, s. 19-28). Böylece XII. yüzyılda liman bölgesinde batıda Perama kapısına kadar Venedik kolonileri kendi kiliseleri, ambarları ve konutlarıyla bir yerleşim merkezi oluştururlarken doğuda ise Amalfililer ve Pisalılar oturur (Müller- Wiener, 2007, s. 19-28). Venedikliler gibi Pisalıların da kiliseleri, ambarları burada ise İrene Kulesi de bu yapılara ait olabilir.

İrene Kulesi'nin büyük bir olasılıkla Orta Bizans döneminin başlangıcında, yani IX. veya X. yüzyıllarda, yapıldığı düşünülmektedir (Schneider, 1950b, s. 80-90), ancak daha geç veya erken bir dönemde de yapılmış olabileceği gibi süreç içinde büyük değişiklikler geçirmiş de olabilir. Bir de kulenin günümüzdeki durumu üzerinden yapılacak tahminlerde, geçirdiği dönemlerde farklı işlev ve yapı gruplarının içinde kullanılmış olma olasılığını da hesaba katmak gerekir.

İrene Kulesi'ni çevresinde bulunan işlevler üzerinden tanımlarken tarihsel süreç içinde bölgenin maruz kaldığı değişimlerin de kulenin günümüzdeki haline dönüşmesinde etkili olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle Haliç Limanlarının zaman içinde geçirmiş olduğu değişimlerden bahsetmek yerinde olacaktır.

Ticaret fonksiyonlarının yoğun bir şekilde yaşandığı Orta Bizans döneminin sonlarına gelindiğinde, bölgenin bu karakteri değişmemiştir (Müller-Wiener, 1998, s.

23-41). Buna ek olarak, Ceneviz imtiyazlı bölgesinin sınırında bulunan İrene Kulesi'nin çevresinde gerçekleşen ticari fonksiyonların devam ettiğini, Bizans-Ceneviz anlaşmalarındaki pasajlarda, gemi donatım dükkanları ve yine ticaret ve denizcilikle ilgili işlikler Neorion Limanı etrafında olduğunu bahsedilmesinden anlayabiliriz (Müller-Wiener, 1998, s. 23-41; Miclosich ve Müller, 1890). Bu demektir ki bu dönemde de İrene Kulesi, muhtemelen ticari bir işleve ya da gemicilikle ilgili bir fonksiyona sahipti. Ancak, kulenin bugün Bizans döneminde ait olduğu yapı kompleksine dair herhangi bir iz bulunamamış olması, süreç içinde farklı yapı ya da yapılar tarafından kullanıldığı fikrini akla getirir. Öncelikle, buradaki liman bölgesinde ticaret fonksiyonu genel anlamda değişmezken ticaret yapanlar ya da ticareti kontrol eden birimlerin değişime uğramış olması kuvvetle muhtemeldir. Örneğin, buranın XI. yüzyıl başlarından itibaren yavaş yavaş Ceneviz imtiyazlı bölgesine dönüşmesi, buradaki yapıların da değişmesi anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra bu bölgede çıkan yangınlar, çoğunluğu ahşap olan yapıların tamamen yıkılmasına ve yerine farklı yapılar yapılmasına neden olmuş olabilir (Müller-Wiener, 1998, s. 23-41). Neorion Limanı çevresindeki bölgede bu gibi işlevler sürdürülürken limanın bulunduğu bölgede yük indirip bindirmek için kurulmuş birçok küçük iskele (scalae) bulunmaktaydı (Müller-Wiener, 1998, s.23-41).

Neorion Limanı'nın gemicilik ve deniz ticareti ile ilgili işlevini sürdürdüğü bu dönemde, burada bulunan diğer yapılar arasında varlığından en azından XIII. ve XIV. yüzyıllarda kesin olarak emin olduğumuz bir yapı da meyhanelerdir. Ancak herhangi bir kule ile ilişkilendiremeyeceğimiz bu yapıların, liman çevresinde hatırı sayılır bir yer kapladığını söylemekte yarar var.

3.1.1.2 Bizans İmparatorluğu Dönemi'nde Haliç surları ve İrene Kulesi arasındaki ilişki

Limanlarla kıyaslandığında surların, etrafındaki işlevleri belirlemediği söylenebilir. Başka bir deyişle, bir limanın bulunduğu yerde her zaman denizcilik ve ticaretten bahsedebildiğimiz gibi surların olduğu yerde bu kadar net bir işlevden bahsedemeyiz. Ancak surlar yapısı gereği, çevrelediği alanda kısıtlamalar yaratır ve bu da bölgenin karakterini bir hayli değiştirmektedir.

İrene Kulesi ile Haliç Surları arasında direk bir fiziksel bağlantıdan bahsetmek güçtür. Çünkü İrene Kulesi ile Haliç Surları arasındaki mesafe yaklaşık olarak 300 metredir ve topoğrafik açıdan düşünüldüğünde de farklı yüksekliklerde olmalarından kaynaklı yine bir ilişkilendirme güçlüğü ortaya çıkar. Fakat, Haliç surlarının yapısı gereği bazı yetersizlikleri bulunmaktaydı. Bu surlar, Haliç kıyılarının coğrafi yapısı yüzünden sağlam olmayan bir zemine yapılmak zorunda kalınmış ve süreç içinde sürekli olarak çökme, kayma veya buna benzer çeşitli tahribatlara maruz kalmışlardır. Bu sebepten, Haliç surları ve sur kuleleri tek katlı olarak inşa edilmiş alçak surlardır. Bu surların, kara ve deniz surlarına nazaran daha alçak inşa edilmesinin coğrafi sebepler dışındaki bir başka nedeni ise görece olarak Haliç'in güvenli bir konumda olmasıydı. Nitekim, karadan ve denizden gelecek tehlikeler, Haliç üzerinden gelebilecek herhangi bir donanmadan daha olası olarak görülmüştü. Bununla beraber Haliç'in güvenliğinin sıkıntı yaratması üzerine, Bizans döneminde bugünkü Sarayburnu civarında bulunan Kentarion Burcu ile Galata'da St. Croix Kalesi arasına- bugünkü Yeraltı Camii'nin bulunduğu mevki- gerilen bir zincirle Haliç'e giriş çıkışlar denetim altına alınmıştır (Dirimtekin, 1956).

İrene Kulesi ve Haliç surları arasında kurulabilecek bir ilişkiye dair bazı teoriler oluşturulabilir. Bunlardan en olası gözükeni, kulenin surlar gibi güvenlik amacına hizmet eden bir gözlem kulesi olmasıdır. Bununla ilgili herhangi bir tarihi bilgi ya da belge olmamakla beraber, Haliç surlarının yetersiz olan yüksekliğinin gözleme elverişsiz olduğundan bir gözlem kulesine ihtiyaç duyulmuş olması ihtimali yüksektir. Ancak, böyle bir yorum için somut verilere ihtiyaç duyulmaktadır, bu da maalesef elimizde mevcut değil.

3.1.2 İrene Kulesi'nin özgün işlev ve mimarisine dair Bizans dönemi kaynakları üzerinden yapılan değerlendirmeler

İrene Kulesi'nden ilk bahseden ve bu kuleye İrene Kulesi ismini veren, XVI. yüzyılda İstanbul'a gelmiş olan Fransız seyyah Petrus Gyllius'tur. Gyllius, bu dönemde diğer çağdaşları gibi kendisini ilk çağ bilgilerine ulaştıracak olan Latince ve Yunanca klasik yazın kaynaklarını incelemektedir (Gyllius, 1997, s. 15-25). Hem bu kaynaklara ulaşmak hem de tarihsel kalıntıları yerinde incelemek için de 1544 yılında İstanbul'a gelir. İstanbul'la ilgili Latince yazılmış iki eseri vardır (Gyllius, 1997, s. 15-25). Bu eserler de ilk olarak 1561'de basılır: *Petri Gyllii de Bosphoro*

Thracio Libri III (Petrus Gyllius'un İstanbul Üzerine Üç Kitabı) ve *Petri Gyllii de Topographia Constantinopoleos et de Illius Antiquitatibus Libri Quatuor* (Petrus Gyllius'un İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası ve Eski Eserleri Üstüne Üç Kitabı) (Gyllius, 1997, s. 15-25).

Gyllius, İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası ve Eski Eserleri Üstüne Üç Kitabı adlı eserinin İstanbul'un Tarihi Eserleri (1997) adlı bölümünde İrene Kulesi'nden bahseder. Bölgelerin Eski Tasviri diye adlandırdığı *Notitia urbis Constantinopolitanae* adlı kaynakta üç tane olduğu belirtilen İrene Kiliseleri'ni yerlerini araştırmaktadır, fakat kaynaklarda tam olarak yerlerinin belirtilmediğini söyler (Gyllius, 1997, s. 141-142). İrene Kiliselerinden biri Konstantinos tarafından yaptırıldığını Sokrates'in naklettiği Ayasofya yakınlarında bulunan, günümüzde de aynı adla bilinen Aya İrini Kilisesi'dir (Gyllius, 1997, s. 141-142). Mevcut herhangi bir kalıntıdan diğer ikisinin konumuna ilişkin bir bilgi edinemez; fakat tarihi veriler doğrultusunda bir diğer İrene Kilisesi'nin Eski Venedik kolonisi yerleşim yeri sınırları içinde olduğunu aktarmaktadır (Gyllius, 1997, s. 15-25). Bu kiliseye dair günümüzde bir kalıntı veya iz kalmamıştır. İrene Kiliselerinden üçüncüsünün ise Bölgelerin Eski Tasviri'nde yaptığı incelemenin sonucunda yeri ile ilgili kesin bir sonuca ulaşamaz (Gyllius, 1997, s. 141-142). Bu kaynakta sadece yedinci bölgede olduğu belirtilen bir İrene Kilisesi'nden bahsedilmektedir; ancak İrene adıyla anılan kuleyi bulduğunda buranın İrene Kilisesi ile ilişkili olduğunu düşünür (Gyllius, 1997, s. 141-142). Gyllius'a göre, yedinci bölgede olduğu belirtilen bu kilise, aslında bu kule civarında olmalıdır ve bu da altıncı bölgedir. Buradaki İrene adının Azize İrene'den mi yoksa İmparatoriçe İrene'den mi kaynaklandığını bilememekle birlikte kilise ile ilişkili olması halinde üçüncü İrene Kilisesi'yle bağlantılı olduğuna ikna olmuştur (Gyllius, 1997, s. 141-142).

Kulenin olası işlevleriyle ilgili teorilerden bir tanesi de Schneider tarafından ortaya atılmıştır. Schneider surlar ve sur kapılarıyla (*Mauern und Tore am Goldenen Horn zu Konstantinopel*) ilgili yaptığı çalışmada Zindan Kapı'nın yerini belirtirken İrene Kulesi'nin bu kapıyla ilişkili olduğundan bahsetmiştir (1950b, s. 80-90). Schneider, teorisinde ilk olarak *Vigla*'nın varlığının kanıtlamaya çalışmıştır. Eski yunanca kökenli βίγλα kelimesinin anlamı, gözetleme ya da gözcüdür (Çelgin, 2011); fakat burada bir yapıdan bahsedildiği için anlamı gözetleme kulesi olmalıdır. Schneider, Anna Komnena'nın 1082 yılında yazdığı *Aleksiad* adlı eserinde (Comnena, 1996)

Venedik Mahallesi'nin sınırlarını tariflerken eski Yahudi Merdivenlerinden *Vigla*'ya kadar olan alan diye tariflendiğinden *Vigla* diye bir yapının o dönemde var olduğunu ve bu tarif itibarıyla da İrene Kulesi'nin *Vigla* olabileceğini söyler (1950b, s. 80-90). Khoniates'e göre de bu bölgeye aynı zamanda *Embolus Peramatis* ya da τὸ λεγόμενον Πέραμα yani 'Perama diye bilinen yer' adı verilmektedir (çev. Harry J. M., 1984) ve *Vigla* Kilisesi'nden Perama kapısındaki Yahudi Merdivenlerine kadar olan alan 1090 yılında hükümdar tarafından Nikolas Manastırı'na bağışlanmıştır (Schneider, 1950b, s. 80-90). Yine Schneider (1950b, s. 80-90) tarafından belirtilen başka bir kaynağa göre de *Vigla* denilen yapı bir tepenin üzerindedir ve bahsedilen bölgenin batı sınırını belirtmektedir (Schneider, 1950b, s. 80-90). 1277 yılındaki başka bir belgede ise aynı bölgenin sınırları Drougarios Kapısı'ndan Peramatos Kapısı'na kadar diye tanımlanmıştır ve bunun sonucu da Schneider'e göre Drougarios Kapısı ile *Vigla*'nın aynı yapı olduğudur (1950b, s. 80-90). Aynı zamanda hem Zindan Kapı diye bahsedilen kapının hem de Drougaios Kapısı'nın altından aktığı söylenen kanal düşünüldüğünde bu yapının *Vigla* ile aynı yer olmasının kaçınılmaz olduğunu söyleyen Schneider, *Vigla*'nın da İrene Kulesi olduğunu ya da İrene Kulesi'nin en azından bu kapının bir parçası olduğunu söylemektedir (1950b, s. 80-90).

XVI. yüzyılda Lorichs İstanbul panoramasını çizdiğinde İrene Kulesi'ni oldukça yüksek bir kule olarak çizmiş ve bu kulenin bir hapisane olduğunu söylemiştir (Lorck, 2009). Ayrıca Khoniates'in yazdığı Bizans dönemi kaynaklarında, bu çevrede bulunan bir Pritanaeum'dan bahsetmiştir (Schneider, 1950b, s. 80-90). Hapisane ve resmi daireden oluşan Pritanaeum da Schneider'e göre *Vigla*'dır, dolayısıyla İrene Kulesi'de Lorichs'in de dediği gibi bir hapishaneye ait yapıdır (Schneider, 1950b, s. 80-90).

İrene Kulesi çevresinde bulunan önemli yapılar ve kamusal alanlar üzerinden gidilerek yeni teoriler de ortaya atılabilir. Örneğin kulenin ticari bir fonksiyonla kullanılmış ya da yapılmış olması da olasıdır. Çünkü, Orta Bizans döneminde ticari hayat, erken dönemdekiyle devamlılık göstermekle beraber, *Makros Embolos Tou Maurianou*, yani Uzunçarşı bölgesinin, VIII. ve XII. yüzyıllar arasında ticaretin giderek Haliç ve Mese tarafına doğru kaymasıyla önemi artmış; kullanılmayan eski büyük meydanlar da giderek ticari amaçlarla kullanıma açılmıştır (Mundell Mango, 2000, s. 199-207). İrene Kulesi'nin Uzunçarşı bölgesine yakınlığı, burayla ilişkili bir

yapı olduğu görüşünü akla getirmektedir. Ancak bununla ilgili henüz bir kaynağa ulaşamamıştır. Ayrıca *Notitia urbis Constantinopolitanae* adlı kaynakta adı geçen bölgelerden İrene Kulesi'nin bulunduğu bölgenin hemen doğusunda kalan beşinci bölgede, ambarlar ve depolar olduğundan bahsedilmektedir (Kos, 2008, s. 59). Bu ambarları koruma ve gözetleme amaçlı bir kuleye ihtiyaç duyulmuş olabilir.

3.1.3 İrene Kulesi'nin İrene ismini almasının değerlendirilmesi

İrene Kulesi'nin, İrene olarak adlandırılması, XVI. yüzyılda yaşamış bir seyyah olan Petrus Gyllius tarafından yapılmıştır (Gyllius, 1997, s. 141-142). Gyllius, Konstantinopolis içinde var olduğunu Bizans yazılı kaynaklarından öğrendiği üç tane İrene Kilisesi'ni ararken, yerel halk tarafından İrene olarak adlandırılan bu kuleyi keşfeder (1997, s. 140-142). İrene Kulesi'ni, Haliç'in kenarında bulunan Şehit İrene Kilisesi ve Ayasofya civarında bulunan Aya İrini Kilisesi dışında üçüncü bir İrene Kilisesi ile ilişkilendiren Gyllius, bu konuyla ilgili daha fazla bir bilgiye ulaşamamış; ancak buranın İrene Kilisesi olduğunda karar kıldığından kuleye de İrene ismini vermiştir (1997, s. 141-142).

Sonuç olarak İrene Kulesi, İrene ismini Azize İrene'den ya da ismi İrene olan Bizans dönemi imparatoriçelerinden almış olabilir (Gyllius, 1997, s. 141-142). Bununla beraber, İrene Kulesi, özgün halinde İrene olarak da adlandırılmıyor olabilir. Çünkü İrene ismini destekleyecek ya da İrene Kilisesi'nin burada olduğunu kanıtlayacak yeterli bir bilgi ya da herhangi bir arşiv kaydı mevcut değildir.

3.2 Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Kaynaklarında İrene Kulesi

3.2.1 Cerrah Paşa Sarayı ile ilişkili olarak İrene Kulesi

Bu bölümde Cerrah Mehmet Paşa'nın saray cerrahı olarak hizmet ettiği dönem olan XVI. yüzyılın son çeyreğinden, Valide Hanı yapımına (1623-1640) kadar olan süreç incelenmiştir. İrene Kulesi'nin bu tarihlerde burada yapıldığı düşünülen Cerrah Mehmet Paşa Sarayı ile nasıl ve ne şekilde ilişkili olduğu araştırılmıştır.

Cerrah Paşa Külliyesi'nden uzakta olan bu alanda, Cerrah Mehmet Paşa'ya ait bir saray olup olmadığı konusu pek kesinliğe kavuşturulamamakla beraber birkaç kaynakta bahsedilmektedir. İrene Kulesi'nden de bahsetmesi açısından en önemli kaynak Evliya Çelebi Seyahatnamesi'dir. Evliya Çelebi (2011, s. 280) XVII.

yüzyılda yazdığı Seyahatname’de İstanbul hanları ile ilgili bilgi verirken Valide Hanı’nın Cerrah Mehmet Paşa’nın sarayının üzerine inşa edildiğinden ve bir tarafında “cihannüma” kulesi olduğundan bahsetmiştir. Cerrah Mehmet Paşa sarayından bahseden birinci elden başka bir kaynak yoktur. Daha sonraki dönemlerde yapılan araştırmalarda ise Evliya Çelebi’ye referansla Cerrah Paşa sarayından ve İrene Kulesi ile ilişkisinden bahsedilir.

Bununla beraber Osmanlı arşivlerinde bulunan 1617 tarihli bir vakıf defterinde Cerrah Mehmet Paşa sarayından bahsedilir. Bu belgenin katalog ismi şu şekildedir: *İbrahim Paşa-yı Atik Camii yakınında Cerrah Mehmed Paşa Sarayı nezdinde (göre/yakın) vaki Bezzaz-ı Cedit Mescidi'nde Çadırcı Hayreddin ve Uzunçarşı'da Mercan Ağa kurbunda Muhyiddin el-Hadari Evkafı'na ve biri Uzunçarşı kurbunda ve diğeri Kırkçeşme nezdinde Saman Viran demekle meşhur Hoca Sinan mescidleri vakfına ait defter* (BOA, 1617). Bu belge direk olarak Cerrah Mehmet Paşa sarayıyla ilgili olmamakla beraber mescitlerin konumunu tariflerken Cerrah Mehmet Paşa sarayından ve daha da önemli konumundan da bahseder. Belgenin başında Atik İbrahim Paşa Camisi yakınlarında olan Cerrah Mehmet Paşa sarayından bahsedilmektedir. Günümüzde de İrene Kulesi ile Atik İbrahim Paşa Camisi, arasından sadece dar bir ara sokak geçen komşu yapılardır.

Sonuç olarak, Evliya Çelebi’nin dediği gibi İrene Kulesi 1575-1623 yılları arasında Cerrah Mehmet Paşa sarayının cihannüma yani seyir amaçlı kullanılan kulesi ise, bu yeni işlevle beraber bazı değişikliklere uğramış olması muhtemeldir. Örneğin kubbeli çatı örtüsü veya bazı tarihçilerin iddia ettiği gibi yüksekliğindeki azalma bu dönemde yapılmış olabilir.

3.2.2 Büyük Valide Hanı ile ilişkili olarak İrene Kulesi

Osmanlı devletinde yapılan şehir hanları, ait oldukları vakfa gelir sağlamak açısından ücretliydi (Gülenaz, 1998, s. 39). Bu hanların hepsinde konaklama hizmeti sunulmamakta, bunun yerine dükkan, imalathane, büro ve depo hizmeti görmekteydi (Gülenaz, 1998, s. 39). Ticaret Hanları olarak adlandırılan bu hanların Bekar Odaları olarak adlandırılan hücreleri de genelde kiralanıyordu (Gülenaz, 1998, s. 39).

Büyük Valide Hanı, Kösem Mahpeyker Sultan tarafından 1623 ile 1640 yılları arasında süren IV. Murad döneminde yaptırılmıştır (Cantay, 1994b, s. 362-363) ve konaklama işlevinin de olduğu şehir hanları kategorisindedir. Kösem Mahpeyker

Sultan, IV. Murad'ın annesi olduğundan o dönem valide sultandır ve hanın da ismi bu sebepten Valide Hanı adını alır (Koçu, 1944-1973, s. 3107-3113). Han yapıldıktan sonra, yine Kösem Valide Sultan tarafından yaptırılan Üsküdar'daki Çinili Külliyesi'ne vakfedilmiştir (Ayvansarayı Hüseyin Efendi, 2001). O dönemlere ait birçok yapı gibi mimarıyla ilgili bir bilgi günümüze ulaşmamıştır. Reşat Ekrem Koçu (1944-1973, s. 3107-3113) tarafından yazılan İstanbul Ansiklopedisi'nde de mimarıyla ilgili bir bilginin olmadığından bahsedilir.

Osmanlı dönemine ait birçok yazılı kaynakta Büyük Valide Hanı'ndan bahsedilir. Evliya Çelebi Seyahatname'de Valide Hanı'nın üç yüz odalı olduğunu ve Cerrah Mehmet Paşa sarayının olduğu yere yapıldığını söyler (2011, s. 280). Bir başka bölümde de sultanın servetinin handaki orta kulede olduğunu Köprülü Vezir Paşa'dan öğrendiğini söyler (2011, s. 280). Ayrıca Naima'nın 1591 ile 1569 tarihleri arasında kaydettiği Vakanüvis'de Büyük Valide Hanı ile ilgili şunlar denmektedir; “Mercan çarşısında bina ettiği han li Valide Hanı dedikleri muazzam handır; o handa yirmi sandık filorisi (filorin altını) bulundu, anı dahi miriye aldılar.” (Koçu, 1944-1973, s. 3107-3113). Naima'ya göre Kösem Valide Sultan, gayri meşru yollardan topladığı büyük servetini bu handa kendisine tahsis edilen odalarda saklamış, Kösem Valide Sultan öldürüldükten sonra da bu servete devlet tarafından el konulmuştur (Koçu, 1944-1973, s. 3107-3113). Büyük Valide Hanı içinde saklı olduğu iddia edilen bu hazinelerle ilgili hikayelerde bahsedilen kule ya da oda İrene Kulesi olabilir. Ancak bu sadece bir varsayımdır. Bunun gibi döneminde birçok olaya sahne olan Büyük Valide Hanı'yla ilgili bir çok vakıf kaydı, kira bedelleri ile ilgili belgeler ve tadilat kayıtları Osmanlı arşivlerinde mevcuttur. Ancak hiçbirinde, İrene Kulesi'nden ya da herhangi bir kuleden bahsedilmemektedir.

Büyük Valide Hanı, Çakmakçılar Yokuşu ile Paşa Camii Sokak tarafından sınırlanmış bir arazi içine inşa edilmiştir. Arazideki topografik yapıya göre yerleştirilmiştir. Ana girişi çakmakçılar yokuşu tarafındadır. Üç tane avludan oluşmaktadır. Çakmakçılar yokuşundan girildiğinde ilk olarak üçgen bir avlu etrafında revaklar ve odalardan oluşmuş bölüme ulaşılır. Buradan ikinci avluya geçilir. İkinci avlu geniş, kare şeklinde ve revaklıdır. Bu kısma Han-ı Kebir adı verilir. Üçüncü avlunun olduğu üçüncü bölüm ise Sagir Han ya da Han-ı Sagir diye adlandırılan kısımdır. Sagir Han, küçük Valide Hanı ya da Büyük Valide Hanı'nın

üçüncü avlusu olarak da anılır. İrene Kulesi de bu kısımda yer alır. Sagir Han'ın kuzey doğu köşesinde ve hana dahil olarak kullanılmaktadır.

Sagir Han, 15 metreye 56 metre ölçüsünde dikdörtgen bir avlu etrafında revaklar ve revakların gerisinde bulunan odalardan oluşmuş, hanın diğer kısımları gibi iki katlı bir bölümdür. Koçu (1944-1973, s. 3107-3113), bu bölümde yetmiş beş adet odanın bulunduğunu söyler.

3.3 Gravürlerde ve Resimlerde İrene Kulesi

İstanbul ile ilgili yapılan bazı gravürlerde ve çizimlerde, İrene Kulesi tasvirlerine rastlanmaktadır. İrene Kulesi'nin detaylı olarak incelenebildiği bu kaynaklar, Matrakçı Nasuh'un 1537 yılında çizdiği İstanbul gravürü ile Lorichs'in 1559 yılında yaptığı çizdiği İstanbul panoraması çizimidir. Bu örnekler dışında bazı eski fotoğraflarda da İrene Kulesi detaylı bir şekilde incelenebilmektedir.

İrene Kulesi'nin detaylı bir tasvirini barındıran en erken tarihli kaynak, Matrakçı Nasuh tarafında 1537 yılında yapılmış olan, tarihi yarımada ve Galata'nın tasvir edildiği gravürdür. Bu gravürde İrene kulesi tek başına bir kule olarak çizilmiştir. Kulenin Haliç kısmına bakan tarafında çizilen cami ise büyük bir olasılıkla 1479 yılında tamamlanan Atik İbrahim Paşa Camisi'dir. Bu anlamda konumu itibarıyla İrene Kulesi ile uyumaktadır. Bu gravürde İrene Kulesi'nin batı cephesi tasvir edilmiştir. Gravürde tasvir edilen İrene Kulesi, kırma çatılı ve kiremitlidir. Girişi bugünkü girişi ile aynı yönde ve batıdadır. Çatı seviyesinin hemen altında ve ortada kemerli bir pencere bulunmaktadır. Bu pencerenin kemeri, aynı hizada tekrar ettirilmiş, bu sayede bu pencere seviyesi boyunca beş tane kemer izi oluşturulmuştur. Bu beş kemer izinin ortasında bulunan kemerin altında pencere bulunur. Yapının giriş kapısı ise basık kemerli olarak tasvir edilmiş, kule ise kaideye benzer yüksekçe bir bölüme oturur gibi çizilmiştir. Bu kaidenin bitiminde bulunan giriş kapısına, merdivenle çıkılır. Kulenin yaklaşık üçte birlik üst kısmına karşılık gelen kısmı, diğer üçte ikilik alt kısımdan duvar dokusunda mevcut olan farklı bir kuşakla ayrıştırılmıştır. Bu, bugün kulenin en üst kotunu tarifleyen 13-18 sıra tuğla olabilir. Bu anlamda, kule, gravürde betimlenen yüksekliğinin bir kısmını kaybetmiş olmalıdır. Ancak bu görüşü destekleyecek başka bir bilgi olmadığından ve gravürdeki tasvirin özgün yapıyla birebir uyumlu bir betimleme olup olmadığı bilinemediğinden dolayı, kulenin yüksekliğiyle ilgili bir yargıya varmak zordur.

Şekil 3.3 : Matrakçı Nasuh tarafından 1537 yılında çizilmiş İstanbul gravüründen İrene Kulesi detayı.

Lorichs'in 1559 yılına tarihlenen panoramik çiziminde İrene Kulesi, Haliç Limanı'na hakim ve yüksekliği fazla olan bir kule olarak çizilmiştir (Fischer, 2009b, s. 9, 54-55). Özellikle kulenin günümüzdeki durumu üzerinden düşünüldüğünde, eğer kulenin özgün halindeki yüksekliği bu idiye, şu an İrene Kulesi diye adlandırdığımız kule, özgün halindeki yüksekliğinin çoğunu kaybetmiş olmalıdır. Ancak Lorichs, panoramasını çizerken, İrene Kulesi gibi kent silüetinde belirgin olan yapıların yüksekliklerini daha fazla çizerek, daha çarpıcı bir görüntü elde etmek istemiş de olabilir. Çizimde kulenin kuzey cephesi görülmektedir, bununla beraber doğu cephesi de perspektife girmektedir. Çizimden görülen İrene Kulesi'ne ait özellikler, yapının kare planlı olması ve sade bir duvar dokusuna sahip olmasıdır. Az sayıda pencere tasvirde görülmemektedir. Ancak çatı seviyesinin hemen altında duvarı ortalayan pencereler, hem kuzey cephesinde hem de doğu cephesinde birer tane olmak üzere betimlenmiştir. Bunun dışında yapının orta seviyesinden biraz daha üstte bulunan bir veya iki pencere izi de çizilmiştir.

Matrakçı Nasuh gravürü ve Lorichs'in panoramasında İrene Kulesi tasvirlerinde bulunan çatı seviyesinin hemen altındaki pencereler, muhtemelen İrene Kulesi'nin özgün halinde de bulunmaktadır. Bu çizimlerden görülebilen üç cephede de aynı seviyede ve duvarın ortasında bulunan bu pencerelerin bir eşi de, büyük olasılıkla dördüncü cephede bulunmaktadır. Matrakçı Nasuh gravürü ve Lorichs'in panoramasında bulunan İrene Kulesi tasvirlerinin, bir diğer ortak özelliği ise kulenin günümüzdeki yüksekliğinden daha yüksek olarak tasvir edilmiş olmasıdır. Bu

anlamda kulenin, özgün halinde, en azından günümüzdeki halinden daha yüksek olduğu söyleyebiliriz. Böylece kule içinde mevcut olan duvar içi merdivenin bitiş noktasındaki kesinti de, kulenin yükseklik kaybıyla beraber oluşan bir müdahale olarak değerlendirilebilir.

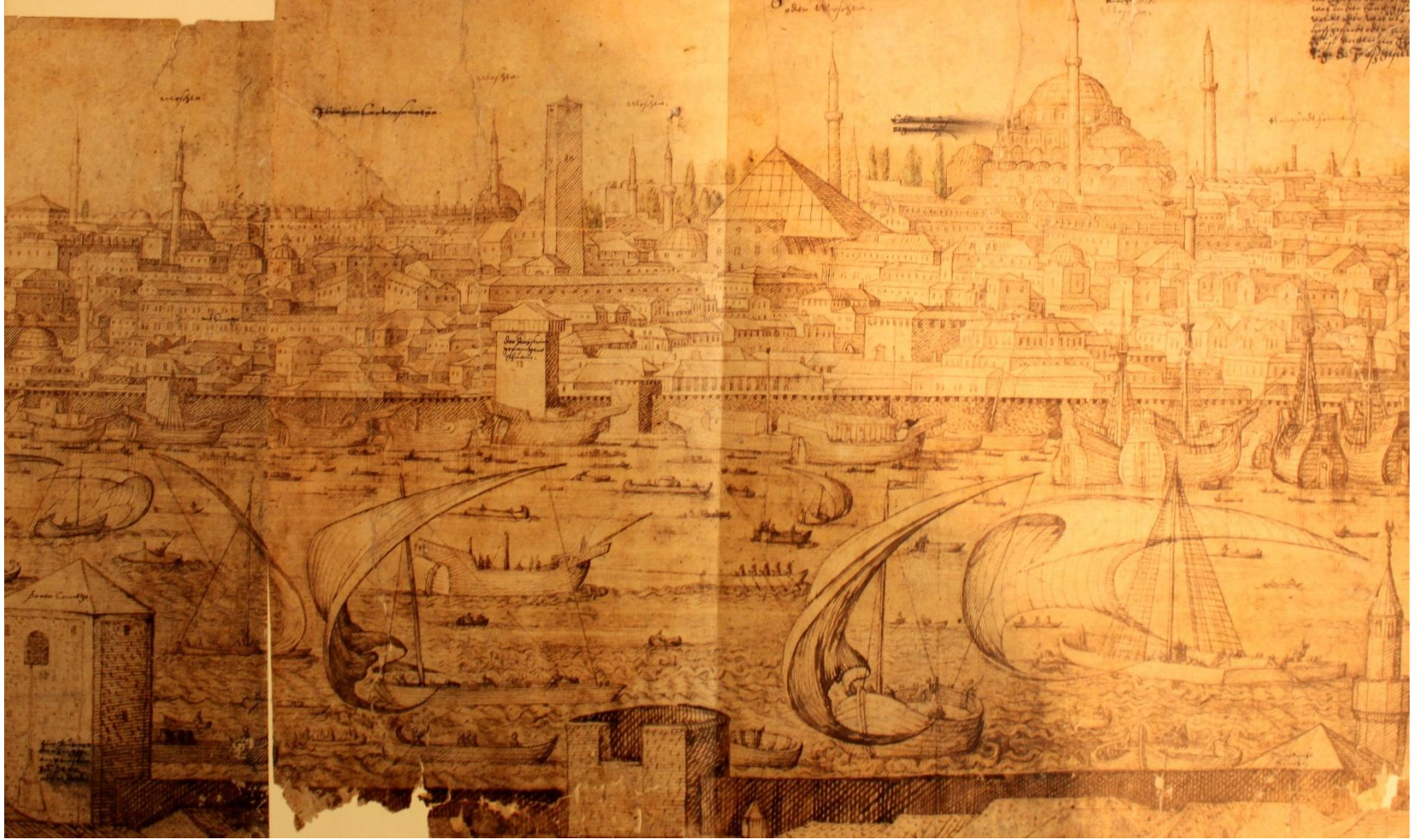

Şekil 3.4 : 1868 yılında Pascal Sebah tarafından çekilmiş fotoğraf (Genim, 2007, s. 15).

1868 yılında çekilen Pascal Sebah tarafından çekilen fotoğrafta, İrene Kulesi çevresine Cumhuriyet dönemi sonrasında yapılan kaçak ekleri olmadan önceki hali görülebilmektedir. Burada kule, hanın diğer bölümlerinden 2 kat kadar yüksektir. Kulenin batı cephesinde 7 metre kotundaki penceresi dışında, herhangi bir penceresi olmadığı görünmemektedir. Matrakçı Nasuh tarafından çizilen gravürde ve Lorichs'in çizdiği İstanbul panoramasında çatı seviyesine yakın bir kotta ve cephelerin ortasında bulunan pencerelere dair bir iz bu fotoğrafta yoktur. Bu da kulenin özgün halindeki yüksekliğini kaybettiği fikrini destekler niteliktedir.

Şekil 3.5 : Matrakçı Nasuh tarafından 1537 yılında çizilmiş İstanbul gravürü.

Şekil 3.6 : Lorichs panoramasından İrene Kulesi detayı (Fischer, 2009b, s. 9).

3.4 Cumhuriyet Döneminde İrene Kulesi

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden itibaren önemini yitirmeye başlayan Büyük Valide Hanı, Cumhuriyet döneminde de varlığını sürdürmüş günümüze kadar ayakta kalmayı başarmıştır (Koçu, 1944-1973, s. 3107-3113).

1950lerden itibaren yavaş yavaş vakfa ait odalar, şahıslara satılmaya başlanmıştır. Günümüzde ise odaların birçoğu şahıs mülkiyetindedir. Ancak İrene Kulesi halen vakfa aittir ve han da dahil bütün yapı kompleksi tarihi eser statüsündedir.

Bugün Büyük Valide Hanı'nın İrene Kulesi'nin bulunduğu kısmı yani Sagir Han, imalat atölyelerinin varlığı sebebiyle harap durumdadır. Bu durumun bir sonucu olarak İrene Kulesi de her geçen gün bazı özgün özelliklerini kaybetmektedir.

Şekil 3.7 : İrene Kulesi'nin günümüzde Büyük Valide Hanı'nın üçüncü avlusundan görünümü.

4. İRENE KULESİ’NİN MİMARİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

İrene Kulesi’nin özgün mimari özelliklerinin ve zaman içinde değişen veya eklenen öğelerinin dönemleri içinde değerlendirileceği bu bölüm, iki ana başlık altındadır. Bunlardan ilki yapının Bizans döneminde inşa edilen kısımlarının döneminin mimari örnekleri içinde değerlendirildiği kısımdır; diğer kısımda ise yapının Osmanlı dönemine ait olduğu düşünülen ekleri ve değişiklikleri, ait olabilecekleri dönemlerin mimarisi üzerinden değerlendirilmiştir.

4.1 İrene Kulesi’nin Özgün Mimari Özelliklerinin Bizans Mimarisi İçinde Değerlendirilmesi

Bu kısım, İrene Kulesi’nin yapısal analizi kısmında tanımlanmış olan plan, cephe ve strüktür gibi yapının kısmen veya tamamen özgün kalmış özelliklerinin, benzer ölçek ve işlevdeki yapılarla kıyaslanması üzerine kurulmuştur. Burada amaç, özgün işlevi ve dönemi bilinmeyen yapının, hangi işlevde ve hangi dönemde yapıldığı üzerine teoriler üretmektir.

İrene Kulesi’nin özgün olduğu düşünülen mimari özellikleri, çoğunlukla Orta Bizans dönemine ait benzer yapılarla karşılaştırılmak suretiyle incelenmiştir. Karşılaştırmanın ilk adımı olarak, genel anlamda Bizans dönemi kule işlev ve mimarilerine bakılmıştır. Daha sonra detaya inilerek duvar dokusu, yapım elemanları (dilimli kubbe) ve İrene Kulesi’ndeki bazı karakteristik mekansal oluşumlar (duvar içi merdiven kullanımı) Bizans dönemi mimarisi içinde yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, bu kısmın altında dört ana başlık belirlenmiştir:

- Bizans dönemi mimarisinde kuleli yapılar ve İrene Kulesi,
- Bizans dönemi mimarisinde almaşık duvar örgüsü ve İrene Kulesi duvarları,
- Bizans dönemi mimarisinde dilimli kubbe kullanımı ve İrene Kulesi dilimli kubbesi,
- Bizans dönemi mimarisinde duvar içi merdiven kullanımı ve İrene Kulesi’nde bulunan duvar içi merdiven.

4.1.1 Bizans mimarisinde kuleli yapılar ve İrene Kulesi

Bu alt başlıkta Bizans dönemindeki kuleli yapılar araştırılmış; bunlarda uygulanmış plan ve mekan özellikleri, pencere ve kapı açıklıklarındaki boyutlar ve kullanılan teknikler, işlev olarak benzerlikler ana kriterler olarak belirlenmiş, bu kriterler çerçevesinde de karşılaştırma yapılmıştır.

Bizans dönemi mimarisinde kulelerin karşımıza çıktığı yapılar, surlar ve bazen de saraylardır. Bu kulelerin ortak özelliği güvenlikle ilgili olmalarıdır. Bunun dışında, kamusal alanlarda, depolarda veya buna benzer güvenliğe ve gözetlemeye ihtiyaç duyulabilecek bazı yapılarda da kuleler inşa edilmiştir.

İrene Kulesi'nin ise yapım amacı veya yapıldığı dönemde etrafında bulunan yapıların işlevleri bilinmemektedir. Ancak Bizans döneminde kullanılan kulelerin özellikleri, İrene Kulesi'nin bilinmeyen bu yönlerine ışık tutabilir. Bu noktada amaç, İrene Kulesi'ne plan ve strüktür olarak benzer yapılar bulup karşılaştırmalı bir değerlendirme yapmaktır. Aynı zamanda kulenin konumu da işlevine dair bir ipucu verdiğinden, karşılaştırmada kullanılacak diğer kule örneklerinin konumuna da değinilecektir. İrene Kulesi'nin konumunun önemi, bulunduğu yerin Haliç'i ve Haliç'in İstanbul Boğaz'ı ile birleştiği yeri; Sarayburnu ve Bizans döneminde burada mevcut olan limanları gözlemek açısından uygun olmasından kaynaklıdır. Kulenin bu durumu ile ilgili daha detaylı bir inceleme bu çalışmanın üçüncü bölümünde, *Yazılı ve Görsel Kaynaklarda İrene Kulesi* başlığı altında yapılmıştır.

4.1.1.1 Sur kuleleri

Kara, deniz ve Haliç surları, üzerlerinde birçok kule barındırır. Farklı boyutlarda ve farklı plan tiplerine sahip bu kuleler, farklı dönemlere ait yapılardır. Bu dönemsel farklılıklar da gözetilerek İrene Kulesi ile bu kuleler arasında karşılaştırmalar, yapının işlevine ve dönemine dair fikir verebilir.

Bunların dışında Galata surları da İstanbul'un Bizans dönemine tarihlenen yapılarındandır. Ama günümüzdeki kalıntılarının hepsi XIV. yüzyıla tarihlendirildiğinden (Eyice, 1994, s. 359), karşılaştırmaya dahil edilmemiştir.

Karasurlarının sur kuleleri

Karasurlarında ölçeği ve plan şeması olarak İrene Kulesi'ne benzer kuleler bulunmaktadır.

Karasurlarının 95 numaralı kulesi, Edirnekapı'da Tekfur Sarayı'nın yakınında yer almakta ve Theodosios dönemi olan V. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir (Meyer-Plath ve Schneider, 1943, s. 2). Farklı dönemlerde onarım geçirdiği tespit edilmiş olmasına rağmen, Karasurları kulelerinin özellikle duvar örgüsü açısından iyi düzeyde korunmuş örnekleri arasındadır (Ahunbay, 1987, s. 64). Kare planlı olması ve yüksekliği açısından İrene Kulesi ile benzerlik göstermektedir.

Şekil 4.1 : Karasurlarının 54 numaralı kulesi.

Theodosios dönemi sur kulelerinin III. Leo tarafından VIII. yüzyılın ilk yarısında yenilenen kulelerinden biri olan 54 numaralı kule (Meyer-Plath ve Schneider, 1943, s. 5; Müller-Wiener, 2007, s. 293), Topkapı ile Mevlevihane Kapı arasında bulunmaktadır. Dörtgen planlıdır; duvarların dış ölçüleri 12 metre ve 10 metredir. Surlara bitişik olana cephesi dışında kalan üç cephesinde de mazgal pencereleri vardır. Plan ölçüleri İrene Kulesi'nden çok farklı olmamakla birlikte, pencere açıklıkları tamamen farklıdır. İrene Kulesi'nde kemerli ve sövesiz pencere açıklıkları varken burada mazgal tipi pencere kullanılmıştır.

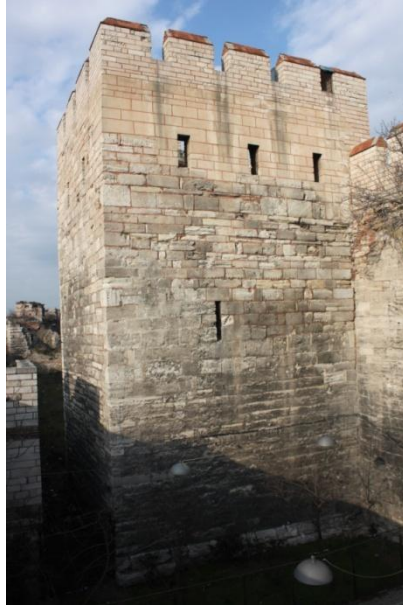
III. Leo tarafından VIII. yüzyılda yenilenen kulelerden bir diğeri, 56 numaralı kuledir (Meyer-Plath ve Schneider, 1943, s. 31 ve 77). Bu kule de Topkapı ile Mevlevihane Kapı arasındadır; ancak 54 numaralı kuleden daha kuzeyde Topkapı yönüne daha yakın bir mevkidedir. Sekizgen plana sahip olan kule, iki katlıdır. İki katın da örtü

sistemi tuğladan örölmüş kubbedir. Katlarda bulunan pencereler, mazgal pencerelerdir.

Şekil 4.2 : Karasurlarının 56 numaralı kulesi.

Mevlevihane Kapı'nın kuzey kulesi olan 51 numaralı kule de VIII. yüzyıla tarihlenmektedir (Müller-Wiener, 2007, s. 293-294). Kare planlı ve tuğladan örölmüş beşik tonozludur. 56 numaralı kule gibi iki katlıdır.

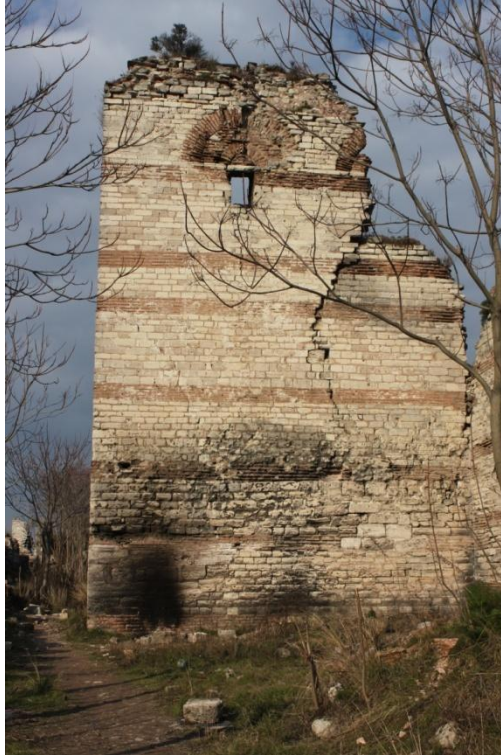

Şekil 4.3 : Karasurlarının 51 numaralı kulesi.

Karasurlarında bulunan B-15 ve B-18 numaralı kuleler, IX. yüzyılın ikinci çeyreğinde Theophilos tarafından yaptırılmıştır (Meyer-Plath ve Schneider, 1943, s. 104, 119 ve 141; Müller-Wiener, 2007, s. 294). Karasurlarının Haliç’le birleştiği son kısımda yer alır. İki katlı ve çokgen plana sahip olan bu kulelere geç Bizans döneminde üçüncü bir kat eklenmiştir (Meyer-Plath ve Schneider, 1943, s. 120). Pencere açıklıkları, yine mazgal pencere tipinde ve üç cephe boyuncadır.

Theodosios dönemi olan VIII. yüzyıla tarihlenen bir diğer kule de 57 numaralı kuledir (Meyer-Plath ve Schneider, 1943, s. 78; Ahunbay, 1987, s. 36). Ancak bu kulenin bir kısmının X. yüzyılda tekrar inşa edildiği düşünülmektedir (Meyer-Plath ve Schneider, 1943, s. 78 ve 134). Topkapı ile Mevlevihane Kapı arasında yer alır. Dörtgen planlı ve mazgal pencerelidir.

Karasurlarının Yedikule mevkiinde bulunan sur kulelerinden 4 numaralı kule, ilk olarak Theodosios döneminde yapılmış XI. yüzyılın ikinci çeyreğinde III. Romanos tarafından tamamen yeniden inşa edilmiştir (Ahunbay, 1987, s. 7). Sekizgen planlı olan yapıda mazgal pencereler bulunur.

Şekil 4.4 : Karasurlarının 57 numaralı kulesi.

VIII. ve IX. yüzyılları arasına tarihlendirilen karasurlarının bu kuleleri, genelde kare planlı olması ve eğrisel örtü sistemine sahip olması açısından İrene Kulesi ile benzer özellikler göstermektedir. Ancak, mazgal pencereli olan bu sur kuleleri, pencere

boyutları ve karakteri olarak İrene Kulesi'nin yüksek ve nispeten daha geniş olan pencerelerinden farklıdır. Bunun sebebi, İrene Kulesi'nin konumu itibariyle sur kulelerinden daha güvenli olan bir mevkide yer alması olmalıdır. Sonuç olarak, İrene Kulesi'nin savunma işlevinden ziyade, gözlem amaçlı yapılmış olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

Haliç surlarının sur kuleleri

Haliç'in yapısı nedeniyle kıyıların sürekli dolması, buralarda sağlam olmayan bir zemin yapısı oluşturur. Bu sebeple Haliç surları alçak olarak inşa edilmiştir; ortalama 10 metre yüksekliğinde ve 2-3 metre kalınlığındadır (Dirimtekin, 1956, s. 1-10).

Günümüzde Haliç surları ve sur kulelerinin büyük bir bölümü yok olmuştur. Kalanların büyük bir bölümü ise harap durumdadır. Ancak, Haliç surlarının Ayvansaray'daki karasurlarıyla birleştiği kısım ile Ayios Demetrios Kilisesi arasında kalan bölüm üzerinde kalan surlar ve sur kuleleri Heraclios dönemi surlarına ait bir tipoloji oluşturabilmektedir (Dirimtekin, 1956, s. 26-32). IX. yüzyılda Theophilos tarafından kapsamlı bir tamir gören bu surlarda özgün halinde toplamda on iki sur kulesi bulunmaktadır (Dirimtekin, 1956, s. 26-32; Millingen, 1899, s. 192). Günümüzde yapılan incelemede ise sadece dört tanesine ulaşılabilmiştir. Bu bölümde bulunan sur kuleleri, diğer Haliç surları gibi yaklaşık 10 metre yüksekliğinde ve kare planlıdır. Üst kısımları genelde yıkılmış olduğundan, ayakta kalan birkaç örnek üzerinden anlaşıldığı kadarıyla tuğladan örülmüş tonozlu bir üst örtüsüne sahiptirler. Birçoğunda pencere açıklığı bulunmamaktadır. Birkaç tane örnekte cephede tek bir tane olmak kaydıyla dar ve tuğla kemerli pencerelere rastlanmıştır. Bunun dışında dar dikdörtgen pencereye sahip bazı örnekler de vardır.

Haliç surlarının, inceleme yapılmasına fırsat verecek kadar kalıntılara sahip bir diğer kısmı da II. Theodosios dönemi surlarıdır. Ayios Demetrios Kilisesi'nin doğusundan başlayıp Fener Rum Patrikanesi'ne kadar olan kısımda kalan bu surlar da IX. yüzyılda Theophilos tarafından kapsamlı bir tamirat geçirmiştir (Dirimtekin, 1956, s. 32). Bu sebepten bu kısımda kalan sur kuleleri, Heraclios surları kuleleri ile aynı niteliktedir; kare planlı, tonozlu ve penceresizdir.

Şekil 4.5 : Haliç surlarında Heraclios dönemine ait bir sur kulesi.

Haliç surlarının diğer kısımlarında kalan sur kuleleri için, tam bir tarihleme yapılamamaktadır. Bu kalıntılar hem tarihleme yapabilmek için çok az hem de farklı dönemlerde yapılan yenileme ve onarımlar yüzünden genel bir karakteristik göstermemektedir (Dirimtekin, 1956, s. 37-55).

Birçoğu IX. yüzyıla tarihlenen Haliç sur kuleleri, İrene Kulesi gibi kare planlıdır. Ölçek olarak daha küçük olan Haliç sur kuleleri, yaklaşık 10 metre olan yükseklikleri ile de günümüzde 17 metre yüksekliğe sahip olan İrene Kulesi'nden daha alçaktır. Lorichs'in panoraması ve Matrakçı Nasuh gravüründeki İrene Kulesi tasvirleri ise İrene Kulesi'nin mevcut yüksekliğinden daha da yüksek olduğu izlenimini vermektedir. Bu sebeple, İrene Kulesi ve Haliç sur kuleleri arasındaki ilişki birebir benzerlik yerine, birbirini tamamlayıcı iki yapı tipi olarak değerlendirilebilir. Bir başka deyişle, Haliç sur kulelerinin alçak ve yetersiz olması, sur içinde yüksek bir noktada yer alan daha yüksek bir gözlem kulesi ihtiyacını doğurmuş; İrene Kulesi de bu ihtiyaç doğrultusunda inşa edilmiş olabilir.

4.1.1.2 Bizans sarayları içinde bulunan kuleler

Çalışmanın bu kısmında, savunma işlevi dışında kullanılan kuleli yapılar ve kuleler ile İrene Kulesi arasında bir karşılaştırma yapmak amaçlanmıştır. Bu sebeple, çok

çeşitli fonksiyonları içinde barındırabilen ve birçok abidevi yapıyı da bünyesinde bulunduran imparatorluk saraylarının içinde bulunabilecek kuleler araştırılmıştır.

Bizans imparatorluk sarayları, surlarla çevrilmiş, yapılar, avlular, bahçelerden oluşan büyük boyutlu ve kompleks yapılar olmasının yanı sıra, yüzyıllar süren inşa süreçleri olan ve bu süreçte yapılan eklemeler ve değişikliklerle oluşan karmaşık yapılardır (Müller-Wiener, 2007, s. 229). Saray kompleksinin içinde ve çevrelendiği surlarda da zaman zaman kuleli yapılar karşımıza çıkar.

Bu bölümde karşılaştırmaya dahil edilmiş kule ise, Büyük Saray'da bulunan ve merdiven kulesi olarak adlandırılan bir yapıdır. Çok çeşitli işlevleri içinde barındıran Büyük Saray'a ait kalıntılar az olmasına rağmen, merdiven kulesi günümüze ulaşabilmiştir. Bu kuleden ilk olarak bahseden kişi olan Ebersolt, bu yapının, sarayın iki farklı seviyede bulunan bölümünü birbirine bağlayan bir ara mekan olduğunu söylemiştir (Ak, 1978, s. 53; Ebersolt ve Thiers, 1913, s. 36). Bazı araştırmacılar bu merdivenin ve bağlı olduğu kompleksin, Büyük Saray'ın önemli bir parçası olabileceğini (Ak, 1978, s. 53; Wiegand, 1914, s. 101), hatta anıtsal merdiven ve merdiven yolunun burayla ilişkili olduğunu iddia etmişlerdir (Ak, 1978, s. 53; Diehl, 1920, s. 23). Sonuç olarak, merdiven kulesinin sarayın hangi bölümü ile ilişkili olduğu tam olarak bilinmemekle birlikte, sarayın iki farklı bölümünü birbirine bağlayan bir geçiş mekanı olduğu kesindir (Ak, 1978, s. 55).

Kule ile ilgili detaylı bir çalışma ilk olarak Mamboury tarafından yapılmıştır (Mamboury ve Weigand, 1934, s. 361). Kulenin dikdörtgen bir planı vardır ve örtü sistemi olarak tuğladan örülmüş tonozlar kullanılmıştır. Kulenin merdiven kulesi olarak isimlendirilmesinin sebebi bir dizi rampa barındırmasıdır. Bu rampalar yardımıyla iki kat çıkılmaktadır.

Büyük Saray'ın içinde bulunan yapı kompleksinin ortasında yer alan kule, kare planlı olması ve beşik kemerli açıklıkları ile İrene Kulesi'yle benzer özelliklere sahiptir. İrene Kulesi pencereleri gibi buradaki kemerli açıklıklar sövesizdir. Ancak tekniği benzese de buradaki kemerli açıklıkların boyutları, İrene Kulesi'nde bulunan özgün pencerelerden geniştir. Açıklık boyutlarındaki bu fark, büyük olasılıkla işlev farklılığından ileri gelmektedir. Merdiven kulesi olarak adlandırılan yapı, çevresindeki mekanları birbirine bağlamak için inşa edilmiş bir yapıdır (Ak, 1978, s. 55). Bu, yapının konumu ve planı üzerinden net bir biçimde anlaşılabilir. Ancak,

İrene Kulesi'nin böyle bir amaca hizmet etmesi ihtimalini doğuracak ne mimari bir özelliği ya da elemanı ne de bir yapı kompleksinin içinde yer aldığına dair mevcut bir bilgi yoktur.

4.1.2 Bizans mimarisinde taş tuğla almalıık duvar örgüsü ve İrene Kulesi

İrene Kulesi strüktürü taşıyıcı duvarlarıdır. Bu kısımda taş tuğla almalıık olan taşıyıcı duvarları, almalıık yapısındaki taş-tuğla sıralarının kombinasyonları, taş ve tuğla boyutları, harç kalınlıkları ve malzeme olarak taş, tuğla ve harcının niteliği üzerinden diğler Bizans dönemi yapılarıyla karşılaştırılmıştır.

Bizans dönemi duvar örgüsünde en çok kullanılan teknik, taş tuğla almalıık örgü tekniğidir. Bunun yanı sıra sadece tuğladan veya sadece kesme taştan örölmüş duvarlar da karşımıza çıkabildiği gibi dışı kesme veya yontma taş, içi moloz dolgu olan duvar örgülerine de rastlanmaktadır. Ayrıca, gizli tuğla tekniği de Orta Bizans'ın geç döneminde sıklıkla kullanılmıştır (Ersen, 1986, s. 20). Bu teknikte, tuğla sıralarının arasında daha içte örölmüş başka bir tuğla sırası bulunmaktadır. Harçla kapatılmış olan bu tuğla sıraları sayesinde, tuğlalar arasındaki harç kalınlıkları normalden çok daha kalın gözökmekte ve tuğla sıraları belirginleşmektedir.

Daha yaygın olan almalıık düzenin ortaya çıkması, tuğlanın yardımcı bir malzeme olarak kullanılması ile başlar (Kahya, 1992, s. 16-17; Ward-Perkins, 1958, s. 85, 101). İlk olarak pencere veya kapı gibi açıklıkların çevreleyen ya da sıraları birbirine bağlayan tuğla, daha sonra taş ile birlikte, daha kalın sıralar halinde duvar örgüsünde kullanılmaya başlanır (Kahya, 1992, s. 16-17; Ward-Perkins, 1958, s. 85, 101). Bu sistemde, tuğla sıraları bir nevi hatıl görevi gördüğünden taş sıralarını bağlar niteliktedir. Ayrıca genelde farklı cephelerde de sıralar devamlılık gösterir, bu sayede hizalama görevi de görmektedir. Kuşaklama sistemi de denilen tuğla sıralarının cepheler boyunca aynı hizayı devam ettirmesi şeklindeki bir yapım yöntemi, günümüze ulaşabilmiş örnekler incelendiğinde anlaşıldığı üzere Anadolu'da Konstantin öncesi dönemde seyrek olarak kullanılmaktadır (Deichmann, 1956, s. 28). Ancak daha sonra yaygınlaşarak Bizans duvarlarının karakteristik bir özelliği haline gelmiştir (Mango, 1975, s. 11).

Almalıık duvarlar üzerine yapılacak herhangi bir incelemede almalıık duvarların diğler yapı elemanları ile olan ilişkileri; tuğla ve taş bantların yinelenme sayısı, sıraları; malzemenin özelliği ve yönü incelenmelidir (Batur, 1970, s. 183-208). Diğler yapı

elemanlarıyla olan ilişkisi denildiğinde akla bu cephelerde kullanılan pencere, kapı açıklıkları çözümleri, varsa çıkma ve konsollardaki detaylar, saçak ve saçığın duvar ile birleşme biçimi gelmelidir. Ersen almaşık duvarlar ile ilgili yaptığı çalışmada almaşık duvarların analizinde, yapıdaki ayak, kemer, sağır kemer, kasnak, bezeme gibi öğelerin almaşık duvarın bir parçası olarak ele alınıp alınmadığının incelenmesi gerektiğinden bahseder (Ersen, 1986, s. 18).

Duvar örgüsünde kullanılan taşın veya tuğlanın, yani malzemenin, boyutları da duvar örgüsü açısından önemli bir noktadır. Bizans döneminde kullanılan tuğlalar, yassı, kare planlı ve büyük boyutludur (Kahya, 1992, s. 20). Biçimsel olarak Roma dönemindeki tuğlalarla aynı olan bu tuğlalar, Osmanlı döneminde de kullanılmıştır (Kahya, 1992, s.20). Ancak biçimleri benzediği halde boyutlar, coğrafyaya ve döneme göre farklılıklar gösterir (Deichmann, 1979, s. 358). İstanbul'da kullanılan Bizans tuğlalarının kenar boyu 30-40 santimetre; kalınlığı ise 3-6 santimetre arasında değişen boyutlara sahiptir (Kahya, 1992, s. 20-24 ve Ekler). Osmanlı döneminde ise biçimsel olarak karakterini koruyan ama boyutlarında değişiklikler olan tuğlaların, kenar boyu 27.5 ile 29.5 santimetre arasındadır; kalınlıkları ise 3.5-4.5 santimetredir (Kahya, 1992, s. 20 ve Ekler). Kahya, Bizans dönemi tuğla özelliklerinden bahsederken İstanbul'da dikdörtgen tuğlaların taşıyıcı olarak kullanılmadığı, sadece kemerlerde ya da seyrek olarak bazı duvarlarda (o zaman da ana malzeme olmayacak şekilde) kullanıldığını bahsetmiştir (Kahya, 1992, s. 20-24). Ayrıca yine aynı çalışmada, bir yapı içinde farklı boyutlara sahip tuğlaların tespit edilebileceğini ama çoğunluğun belli standart boyutları korumasından dolayı bunların yapım sırasında kaynaklanan bazı bozukluklar olarak yorumlanması gerektiği vurgulamıştır (Kahya, 1992, s. 20-24).

Bizans dönemi almaşık örgüsünde kullanılan taş biçimleri ise, kaba yonu, düzgün kesme taş ve moloz taş olarak üç çeşittir. Bu çeşitler, yapının önemine ve değerine göre değişmektedir, fakat genel olarak kullanılan taş çeşidi aynıdır: küfeki, zaman zaman da silisli taş (Ersen, 1986, s. 18-19). Tek bir yapı içinde ise cephe hiyerarşisi gözetmeksizin her cephede aynı taş çeşidi kullanılmıştır (Ersen, 1986, s. 19). Taş boyutları değişken oranlardadır; örneğin tek bir duvar içinde kullanılan taşlar 11-56 santimetre arasında değişebilir (Ersen, 1986, s. 18-19). Erken Bizans döneminde düzgün işlenmiş kaba yonu ve Helenistik duvar taşlarını andıran büyük birimler kullanılırken, Orta Bizans dönemine gelindiğinde daha küçük boyutlu ve daha az

işlenmiş kaba yonu taşlar ya da moloz taş kullanılmaya başlanmıştır (Ersen, 1986, s. 19).

Tuğla taş almaşık duvar örgüsü, yaklaşık bin yıllık bir süreç içinde sürekli olarak kullanılmıştır (Kahya, 1992, s. 16). Bu sebepten, sadece almaşık duvar örgüsünün varlığı bir yapıyı belli bir döneme tarihlemekte yetersiz kalmaktadır. Aynı şekilde almaşık örgüdeki tuğla ve taş sıraları, aynı dönemde yapılmış yapılar arasında farklılıklar gösterebilirken farklı dönemde yapılmış yapılarda aynı sayıda taş ve tuğla sıraları kullanılmış duvar örgüleri görülebilmektedir. Ancak, tuğla ve taş boyutları, ve almaşık dizilim şemaları beraber incelendiğinde, yapıların dönemine ait bazı ipuçları yakalanabilir.

Ersen, Bizans mimarisinde kullanılan almaşık duvar tiplerini genel hatlarıyla incelerken bazı dönemseller genellemeler yapmıştır (Ersen, 1986). Orta Bizans dönemi cephe yapısını, iki boyutlu, yani herhangi bir çıkması olmayan, ve masif olarak nitelendirmiştir (Ersen, 1986, s. 16). Bizans dönemi kiliseleri üzerine yaptığı çalışmada, pencerelerin, bu iki boyutlu ve masif olan almaşık duvar yüzeyindeki en önemli cephe elemanları olduğunu ifade etmiştir (Ersen, 1986, s. 16). Bizans dönemindeki bu yaklaşım, Komnenoslar dönemine kadar orta Bizans döneminde süregelen bir yaklaşımdır (Ersen, 1986, s. 16). Geç Bizans dönemi karakteristik özellikleri arasında ise gizli tuğla tekniğiyle tuğla sıralarının belirginleştirilmesi ve tuğlanın dekoratif bir eleman olarak algılanması söylenebilir (Ersen, 1986, s. 19). Tuğlanın kazandığı bu yeni karakter ayrıca, bezeme öğeleri için özel olarak biçimlendirilmiş tuğlaların üretilmesi gibi bazı yeni yaklaşımlara da sebep olmuştur (Ersen, 1986, s. 19)

Kahya, Bizans dönemi yapılarında tuğla boyutları üzerinden bir karşılaştırma yapmış, bunun sonucunda da zamana bağlı olarak tuğla boylarının küçüldüğünü tespit etmiştir (Kahya, 1992, s. 20-24). Aynı yapı içerisinde farklı dönemlere ait tadilatlardan, bu küçülmenin gözlenebildiğinin örneklerle kanıtlandığı bu çalışmada, dönemlere göre tuğla kenar boyları şu şekildedir: Erken Bizans döneminde genellikle 37-39 santimetre arasında, Orta Bizans döneminde uzunluklar ortalama olarak 33-36 santimetre ve en son olarak geç dönemde ise 30-34 santimetredir (Kahya, 1992, s. 20-24 ve Ekler). Ersen ise yaptığı analizlerde Erken Bizans dönemi tuğla boylarının 35-42 santimetre arasında, enlerinin ise 4-4.5 santimetre arasında değişmekte olduğundan bahsetmiştir (Ersen, 1986, s. 19). Buna karşılık Orta Bizans döneminde

bu oranlar 33-38 santimetre boy ve 3.5-4 santimetre en; Geç Bizans döneminde 30-35 santimetre boy ve 2.5-4 santimetre en olarak değişim göstermekte; yani bu çalışmanın sonucunda da zaman içinde tuğla oranları küçüldüğü gözlenmektedir (Ersen, 1986, s. 18-20).

Boyutlar üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda tuğla kalınlıklarından yola çıkılarak yapılacak dönemsel karşılaştırma için yeterli sayıda çalışma olmadığından ve de mevcut çalışmalarda kalınlıkların boylara göre daha tutarsız olarak değiştiğinin anlaşılmasından dolayı, tuğla kalınlığı dönemsel özellik olarak incelenememektedir (Kahya, 1992, s. 16). Ancak Orta Bizans dönemine gelindiğinde tuğla kalınlıklarının görece olarak incelendiği söylenebilir (Ersen, 1986, s. 18-19).

Bizans dönemi almalıık duvar örgüsünün, diğér yapı elemanları ile olan ilişkisi de duvarın karakterini belirlemek açısından önemli bir noktadır. Çünkü zaman ve mekana göre almalıık duvar ve diğér yapı elemanları arasındaki ilişki değışken bir seyir göstermektedir (Ersen, 1986, s. 20). Ancak İrene Kulesi duvar dokusunda sağır kemerler, tuğla bezemeler veya saçak, korniş gibi öğeler bulunmadığından, cephelerdeki tek mimari öğe olan pencereler, almalıık duvarın yapı elemanları ile olan ilişkisinin dönemsel olarak yorumlanmasında en önemli nokta olmuştur. Bu anlamda pencerelerle ilgili olarak Ersen'in yaptığı araştırmada bazı genellemeler yapılabilmektedir. Bu çalışmaya göre, Orta Bizans dönemi mimarisinde pencere açıklıklarının kemerlerinde, sürekli tuğla kullanılmış; ancak aynı dönemin sonlarından başlayarak taş ve tuğla almalıığı kemer ortaya çıkmaya başlamıştır (Ersen, 1986, s. 18-19). Bunun yanı sıra almalıık duvarın kubbeye olan ilişkisi incelendiğinde ise kasnağın bütün dönemler boyunca her zaman tuğladan örölmüş olduğu; fakat sınırlı sayıda ve farklı coğrafyalarda bulunan bazı örneklerde almalıık dokuda kasnağında görölebildiğı yine aynı çalışma içinde ulaşılan değerlendirmelerden biridir (Ersen, 1986, s. 18-19).

Bizans dönemi mimarisi taş tuğla almalıık duvar dokusunda karşımıza çıkan pencereler, tek, ikili ve üçlü olmak üzere üç çeşittir. Hepsi kemerli olan bu çeşitler, kendi içinde de söveli-sövesiz, hafifletme kemerli ya da hafifletme kemersiz gibi bazı alt dallara ayrılır (Ersen, 1986, s. 23).

Bizans dönemi mimarisinde almalıık duvar dokusundaki kapılar ise her zaman dikdörtgen ve sövelidir (Ersen, 1986, s. 23). Fakat bu kapılar da hafifletme kemeri

varsa bunun yapısına, sayısına; lentolu veya lentosuz olmasına; diğer cephe elemanları ile oluşturduğu kombinasyonlara göre kendi içinde çeşitlenmektedir (Ersen, 1986, s. 23).

İrene Kulesi'nin duvarları da taş tuğla almalı duvar örgüsü kullanılarak inşa edilmiştir. Genelde 4 sıra taş ve 4 sıra tuğla; yer yer de 5 sıra taş ve 5 sıra tuğla şeklindedir. Bu düzenin bozulduğu tek yer olan yapının günümüzdeki en üst kısmı, 13-18 tuğla sırasından oluşmuştur. Almalı duvar örgüsünde orta Bizans döneminde sıkça rastlanıldığı üzere, açıklıkların geçilmesinde tuğla kemerler kullanılmıştır. Tuğla kuşakların kalınlığı 30-45 santimetre arasında değişmektedir. Tuğla kalınlığı ise genelde 3.5-4 santimetredir. Tuğla sıraları arasında harç kalınlığı, tuğla kalınlığı ile aynıdır. Bu tuğla detayları, hem yapının orta bölümlerindeki dörtlü tuğla sıralarında hem de en üst bölümdeki 13 sıra tuğla olan kısımdaki tuğlalar için geçerlidir. Kare planlı olan tuğlaların genelinde kenar uzunluğu 35-36 santimetredir. Kahya ve Ersen'in yaptığı çalışmalardan yola çıkarsak İrene Kulesi'nin duvar örgüsü itibariyle Orta Bizans döneminde yapıldığını söyleyebiliriz.

İrene Kulesi duvarlarında kullanılan taşlar ise gelişigüzel işlenmiş kaba yonu taşlardır. Enleri 18 ile 35 santimetre arasında, boyları ise 20 ile 65 santimetre arasında çeşitlilik göstermektedir. Orta Bizans döneminde almalı duvarlarda kullanılan taşlar gibi, orta boy ve kaba yonu taşlardır.

4.1.2.1 Karasurlarının sur kulelerindeki almalı duvar örgüsü ile İrene Kulesi'nin almalı duvar örgüsünün karşılaştırılması

Karasurlarına ait kulelerden V. yüzyıla tarihlenen ve özgün duvar dokusunu muhafaza edebilen kule örneklerinden birisi olan 95 numaralı kule (Meyer-Plath ve Schneider, 1943, s. 2; Ahunbay, 1987, s. 2, 3, 64), duvar dokusu ve tuğla boyutları açısından İrene Kulesi'nden farklılık gösterir. Duvar dokusu 3 sıra taş, 5 sıra tuğla almalı dokudur, tuğla kalınlığı 4.5-4.8 santimetre arasında, tuğla boyutları ise 37.5-38 santimetre kenar boyundadır. İrene Kulesi'nde kullanılan tuğla boyutlarından hem kalınlık hem de uzunluk olarak daha büyüktür.

Karasurlarının yenilenen kısımlarından biri olan 54 numaralı kule, VIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlenir (Meyer-Plath ve Schneider, 1943, s. 5; Müller-Wiener, 2007, s. 293). Kulenin almalı olan duvarlarında, 5 sıra tuğla ve 6-7 sıra taş kombinasyonundan oluşan bir sistem vardır. Tuğla boyları 36.5 ile 38.5 santimetre

arasında değişmektedir ve kalınlık olarak da 4-4.5 santimetre arasındadır. Bu açıdan İrene Kulesi'nden daha erken bir dönemde yapıldığı yorumu yapılabilir; çünkü tuğla boyları daha büyüktür.

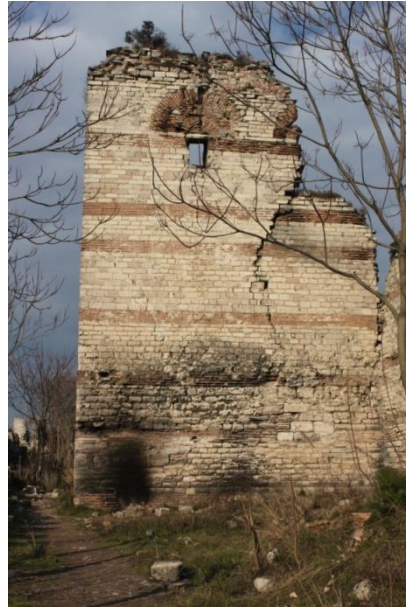
Şekil 4.6 : Karasurların 54 numaralı kulesi.

Karasurların 56 numaralı kulesi, 54 numaralı kule ile aynı döneme tarihlenir (Meyer-Plath ve Schneider, 1943, s. 31 ve 77). Ancak almalı duvar örgüsü bakımından, İrene Kulesi ile daha benzer bir yapıdadır. Duvar örgüsü 5 taş ve 5 tuğla sırası şeklindedir. Bu kombinasyon İrene Kulesi'nde de yer yer kullanılmıştır. Tuğla boyutlarına bakıldığında da, diğer örneklerle oranla daha yakın ölçüler dikkat çekmektedir. İrene Kulesi'nde 35-36 santimetre arasında değişen tuğla boyları vardır; burada ise 36-38 santimetre arasında değişmektedir. Tuğla kalınlığı ise genelde 3.5 santimetre olmakla beraber minimum olarak 3 santimetre, maksimum olarak da 4 santimetre kalınlığında tuğlalara da rastlanılmaktadır ki bu özellik bakımından İrene Kulesi ile tam olarak aynıdır. Taş sıralarının yüksekliği de 92-93 santimetre olarak belirtilen 54 numaralı kulenin, taş sıralarının yüksekliği 90-100 santimetre arasında değişen İrene Kulesi'nden bu anlamda da pek farklı olduğu söylenemez.

Şekil 4.7 : Karasurlarının 56 numaralı kulesi.

Karasurlarının 57 numaralı kulesinin X. yüzyılda tekrar yapılan kısmı (Meyer-Plath ve Schneider, 1943, s. 78; Ahunbay, 1987, s. 36) üzerinde yapılan inceleme itibari ile bu kısımda 5 sıra taş, 5 sıra tuğla almalı düzeni görülür. Tuğlaların kalınlığı 4.6 santimetre, uzunluğu ise 38.4-39.2 santimetredir. Ancak diğer kısımlarının taş sıraları 9-11 sıra arasında değişmektedir. X. yüzyıla tarihlenen kısmın almalı düzendeki sıraları, sayısı itibariyle İrene Kulesi'ne benzemekle birlikte tuğla boyutları olarak farklıdır. Taş sıralarındaki taşlar ise İrene Kulesi'ndeki taş sıralarında olduğu gibi kaba yonu ve orta boydur.

Şekil 4.8 : Karasurlarının 57 numaralı kulesi.

Sonuç olarak VIII. yüzyıla ait örneklerden 54 numaralı ve 56 numaralı kulelerin duvar dokusu, tuğla-taş boyutları ve tuğla-taş sıraları açısından İrene Kulesi ile neredeyse aynı karakterdedir. Bu açıdan karasurlarının V. ve X. yüzyıla tarihlenen kısımlarının, duvar örgüsü bakımından, İrene Kulesi'ne benzerliğinin, VIII. yüzyıla tarihlenen kısımlardan daha az olduğunu söyleyebiliriz.

4.1.2.2 Haliç surlarının sur kulelerindeki almaşık duvar örgüsü ile İrene Kulesi'nin almaşık duvar örgüsünün karşılaştırılması

Haliç surlarında, surlarda ya da sur kulelerinde bulunan kitabelerin yardımıyla, hangi dönemde hangi yapım tekniği ve malzemeyle yapıldığı kısmen de olsa incelenebilmiştir (Dirimtekin, 1956, s. 9).

Haliç surlarının en erken döneme tarihlenebilecek kısmı, Heraclios surlarıdır ve VII. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir (Dirimtekin, 1956, s. 27). Haliç'in en iç kısmında yani en batısında yer alan bu surların, on iki burcu olduğu tahmin edilmektedir (Dirimtekin, 1956, s. 27). Bu surlar, bugünkü Ayios Demetrios Kilisesi'ne kadar izlenebilmektedir. Dirimtekin, sur duvar örgüsünün ilk inşa edildiği dönemde 5 sıra tuğla ve 7 sıra taş şeklinde olduğunu; bu örgüde bulunan tuğla kalınlığının 4-4.5 santimetre, harç kalınlığının ise bunun bir buçuk katı kadar olduğunu söylemiştir (Dirimtekin, 1956, s. 27). Bu açıdan almaşık sistem İrene Kulesi almaşık sisteminden çok da farklı değildir. Heraclios surlarındaki kuleler ve İrene Kulesi arasındaki benzerlikler hem boyutları hem de almaşık duvar örgüsü incelendiğinde görülmektedir. İrene Kulesi, duvar örgünün en üst sınırını tanımlayan 13-18 tuğla sırası dışında, 4 veya 5 sıra taş ve 4 sıra tuğla kombinasyonu ile oluşmuş bir duvar örgüsü sistemine sahiptir. Heraclios Surları, taş sırası 7 sıraya çıkmıştır; fakat tuğla sırası yine 4 sıradır. Taş sıralarındaki taşlar, boyutları itibariyle benzerdir. Ancak, bunlar Heraclios surlarının genel özellikleridir. Tadilat geçirmiş bazı kısımlarda taş sıraları, 10-12 sıraya kadar çıkmıştır.

Heraclios surlarının Ayvansaray'daki surlar ile birleştiği yerden birinci sur kulesine kadar olan bölümdeki duvar örgüsü, çeşitli dönemlerde tadilat geçirmiş olmasına rağmen, özgün dokusuna ait bazı taş tuğla sıraları barındırır (Dirimtekin, 1956, s. 27). En alt bölüm ve batı bölümünde görülen duvar örgüsünde 5 sıra tuğla hatıllı, 5 ve 7 sıra olarak değişen taş sıralı kısımlar mevcuttur. Buradaki tuğla kalınlıkları 3.5-4 santimetre, boyları da 35 santimetredir. Birinci ve ikinci sur kulesinde de tuğla

oranları aynıdır. Birinci sur kulesinin doğu cephesinin alt bölümleri de özgün duvar örgüsünü korumuştur: 5 sıra tuğla ve 7-8 sıra taş şeklindedir. Ancak üst bölümleri çok fazla müdahale görmüştür. İkinci sur kulesinin bozulmamış olan kısmı ise batı cephesinde görülen ve sola doğru yan yatmış bir şekilde duran kısmıdır. Burada taş tuğla yinelenme oranı ise; bir kısmı günümüzde toprak altında kalmış taş sıraları, bunları takiben 4 sıra tuğla, 7 sıra taş ve 5 sıra tuğla şeklindedir. Bu seviyeden üstü geç dönem tamirleridir. Taş boyutları ve biçimleri İrene Kulesi'ndeki ile benzerdir.

Haliç surları üzerinde farklı dönem ekleri ve tamiratlarından dolayı, duvar örgüsü çeşitlilik gösterir. Palaeologos dönemindeki tamiratlar dışında Orta ve Erken Bizans dönemine tarihlenen kısımları üzerinden bir karşılaştırma yapmak gerekirse, İrene Kulesi'nin almaşık dokusuna çok benzer duvar dokularının izlenebildiğini söyleyebiliriz. Bu benzerlikler, Heraclios surlarında da karşımıza çıkmıştır. Ama Heraclios surları dışında, II. Theodosios surlarında da benzerlikler görülecektir.

II. Theodosios surları olarak tabir edilen kısım Heraclios surlarının bitimi olan Ayios Demetrios Kilisesi'nden başlayıp Fener İskelesi civarında bulunan iç surlu kısma kadar devam etmektedir. II. Theodosios surları, IX. yüzyılda Theophilos devrinde kapsamlı bir tamirat görmüştür ki bu da surların üzerinde bulunan kitabelerden anlaşılmaktadır (Dirimtekin, 1956, s. 32-33). Theodosios surlarının başladığı yer olan Ayios Demetrios Kilisesi önünde, sur şeridi hala ayakta; ancak bu sur şeridinin sadece alt bölgelerinde özgün duvar dokusu bulunur. Burada 4 tuğla sırasının kullanıldığı ve tuğla kalınlığının 3.5-4 santimetre kadar olduğu görülmektedir. Buranın biraz doğusunda ise 14 ve 15 numaralı kuleler hala ayakta; 14 numaralı kulede tuğla sıraları 4 ve 5, taş sıraları ise 6 ve 7 sıra arasında değişmektedir. Burada kullanılan tuğlalar 5.5-6 santimetre kalınlığında, 35 santimetre boyundadır. Kullanılan taşlar, kaba yonu ve boyları ortalama 30-60 santimetre arasında değişen taşlardır. 15 numaralı kule çok tamir görmüştür; taş sıraları, taş biçimleri ve kullanılan çift kemerli açıklıklardan anlaşıldığı kadarıyla neredeyse tamamen geç dönemde yapılmıştır. Bunların dışında Theodosios surlarından geriye Bulgar Kilisesi civarında iki tane sur kulesi kalmıştır. Bunlar 29 ve 30 numaralı kulelerdir. 28 numaralı kule ise bugün diğer bir bina tarafından kesilmiştir: bu sebeple duvar dokusu algılanamamaktadır. Ancak üst örtüsünün beşik tonoz şeklinde olduğu anlaşılabilmektedir. 29 numaralı kule ise tamamen ayakta ve iyi durumdadır. 5 sıra tuğla ve 7 sıra taş almaşık kombinasyonuna sahip 29 numaralı kule, taş ve tuğla

özellikleri olarak İrene Kulesi'ne benzemektedir. 30 numaralı kule ise 4 sıra tuğla hatılların olduğu taş sıralarının 5 veya 6 sıra olarak tekrar ettiği bir almalı düzenindedir. 30 ve 31 numaralı kuleler arasında surların bir bölümü de ayakta. Ancak buralardaki almalı dokudaki taşlar, daha büyük ve iyi işlenmiş kaba yonu taşlardır. Tuğla sıraları ise beşerlidir. 31 numaralı kulenin ise sadece bir kısmı ayakta. Bu kulede kullanılan taşlar, İrene Kulesi'nden farklı olarak düzgün yontulmuş taşlardır ve boyutları da ortalama 40x50 santimetredir. II. Theodosios sularının ayakta olan son kulesi olan 32 numaralı kule, günümüzde dükkan olarak kullanılmaktadır. Aşağıdan yukarıya taş sıraları: 7 sıra taş, 5 sıra tuğla, 10 sıra taş, 6 sıra tuğla, 7 sıra taş, 5 sıra tuğla ve 7 sıra taş şeklindedir ve tuğla kalınlığı yaklaşık 4 santimetredir.

Heraclios ve II. Theodosios suları dışında kalan kısımlarda da bazı sur ve sur kulesi kalıntıları mevcuttur. Bunlardan taş ve tuğla sıralarının incelenemediği en iyi örnek Cibali Kapısı'nın yanında bulunan 56 numaralı sur kulesidir. Zemin hizasında büyük taşların bulunduğu bu kulenin, aşağıdan yukarıya almalı düzeni; en alt büyük taş sıralarını takiben 4 sıra tuğla, 6 sıra taş, 4 sıra tuğla, 8 sıra taş, 4 sıra tuğla, 8 sıra taş, 4 sıra tuğla şeklindedir.

Hem Heraclios hem de II. Theodosios surlarında kullanılan harçların içinde tuğla parçacıkları vardır. Hiçbirinde gizli tuğla tekniği kullanılmamıştır.

4.1.2.3 Orta Bizans dönemi kiliselerindeki almalı duvar örgüsü ile İrene Kulesi'nin almalı duvar örgüsünün karşılaştırılması

Orta Bizans dönemine tarihlenen bazı kilise örneklerinde taş tuğla almalı duvar örgüsü karşımıza çıkmaktadır.

IX. yüzyıla tarihlenen Kefeli mescidi (Ersen, 1986, s. 22) almalı duvar örgüsü, 5 sıra taş, 4 sıra tuğla şeklindedir. Tuğla boyları, 35-36 santimetre; kalınlıkları ise 4 santimetredir. Tuğla hatıllarının kalınlığı ise 32 santimetredir.

Atik Mustafa Paşa Camisi de IX. yüzyıla tarihlenir (Ersen, 1986, s. 22). 1 sıra taş, 3 sıra tuğla; 3 sıra taş, 3 sıra tuğladan oluşan almalı örgüsünde tuğla boyutları, 35-38.5 santimetre boy, 3.5-4 kalınlık şeklindedir. Aynı yapının güney cephesinde ise 5 sıra taş, 3 sıra tuğla ve 3 sıra taş, 3 sıra tuğla almalı doku kombinasyonu bulunmaktadır.

XI. yüzyıl da yapıldığı düşünölen Toklu dede Mescidi'nde (Ersen, 1986, s. 22) duvar dokusu, 3 sıra taş ve 4 sıra tuğla; 1 sıra taş ve 4 sıra tuğla dizilerinden oluşur. Tuğla kalınlığı 3.5 santimetre, boyları ise 37-38 santimetredir. Derz kalınlıkları 4-6 santimetre arasındadır.

İlk olarak V. yüzyılda yapımına başlanan ve 1293 yılında kapsamlı bir tadilat geçiren İmrahor Camisi'nin (Müller-Wiener, 2007, s. 147-152) almasıık duvar dokusu, 3 sıra taş ve 5 sıra tuğla yinelemesine sahiptir. Tuğla kalınlıkları 4-4.5 santimetre, boyları ise 37.5-39.5 santimetredir. Taş boyları da 64.5, 67, 68 santimetre aralığındadır. Tuğla hatıllarının boyu da 40 santimetredir.

4.1.2.4 Büyük Saray içindeki merdiven kulesinin almasıık duvar örgüsü ile İrene Kulesi'nin almasıık duvar örgüsünün karşılaştırılması

Büyük Saray'ın bir parçası olan Magnaura Sarayı'nın merdiven kulesinin de taş tuğla almasıık bir dokusu vardır. Magnaura Sarayı I. Konstantinos döneminde yani IV. yüzyılın ilk çeyreğinde yapılmıştır; ancak bu saraydan günümüze ulaşabilen az sayıdaki bölümden biri olan merdiven kulesinin hangi döneme ait olduğu kesin olarak bilinmemektedir (Ak, 1978, s. 50-55). Bu yapının almasıık düzeni 4 veya 5 sıra taş ve 5 sıra tuğla şeklindedir. Kuleinin üst bölümlerinde ise tuğla ve taş sıralarında artış olmuştur. Son iki tuğla ve taş sırası dokuzarlıdır.

Sonuç olarak, Orta Bizans dönemi sur ve kilise duvarlarının taş tuğla almasıık dokusu, taş ve tuğla boyutları olarak İrene Kulesi ile benzerlik gösterir. Bunun yanı sıra taş tuğla sıralarının kombinasyonu üzerinden bakıldığında da benzerlikler bulmak mümkündür. Ancak sur kulelerinde bulunan pencere tipleri mazgal tipi olmaları bakımından İrene Kulesi'ndekilerden farklıdır.

4.1.3 Bizans mimarisinde dilimli kubbe ve İrene Kulesi dilimli kubbesi

Dilimli kubbe kullanımı konusunda ise iki farklı durum söz konusu olduğundan, bu bölüm aynı zamanda kuleinin Osmanlı dönemi ekleri içinde de değerlendirilecektir. İlk olarak Kubbe, Geç Bizans döneminde eklenmiş olabileceğinden, Bizans dönemi mimari özellikleri içinde değerlendirilecektir. İkinci durum ise kubbenin Osmanlı döneminde eklenmiş olmasıdır ve dilimli kubbe Osmanlı dönemi ek ve değişimlerinin incelendiği ikinci kısımda da alt başlık olarak yer alacaktır.

Bizans dönemi mimarisinde kubbelerin genel strüktür özelliği, kasnak üzerinde olan kubbeler olmasıdır (Ersen, 1986, s. 24). Orta Bizans ve Geç Bizans dönemleri boyunca bir arayış söz konusu olmamış, bütün kubbeler kasnak üzerinde inşa edilmiştir (Ersen, 1986, s. 24).

İrene Kulesi dilimli kubbesinin, yapının yapıldığı döneme ait özgün bir parçası olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak, İrene Kulesi'nin Orta Bizans dönemine tarihlendiği düşünüldüğünde, bu dönemdeki kubbelerin formuna ve boyutlarına bakmak kubbenin yapıldığı döneme ait bir fikir verebilmektedir. Orta Bizans dönemi kubbelerinde, kubbe çapı çoğunlukla 5 metre civarında, en çok da 7 metredir (Ersen, 1986, s. 24-25). Bu dönem kubbelerinin kasnakları, sekiz kenarlı, masif, alçak ve az pencereliyken, daha sonraki dönemlerde daha yüksek ve çok pencereli kasnaklar karşımıza çıkmaktadır (Ersen, 1986, s. 24-25). Geç dönem kubbe örneklerinde ayrıca on iki kenarlı kasnak yaygın olarak kullanılmaktadır, ancak sekiz kenarlı örnekler de mevcuttur (Ersen, 1986, s. 24-25). İki dönemde de kasnak ve kubbe için kullanılan malzeme tuğladır (Ersen, 1986, s. 24-25).

İrene Kulesi kubbesi, tuğladan örülmüştür ve dilimlidir. Yirmi dört adet dilime sahip olan bu kubbenin çapı, 7.35 metredir. Kubbenin yarıçapı ile yüksekliği birbirine eşit olduğundan, kubbe formu yarım küre şeklindedir. Kubbeye geçiş, basit tromplarla sağlanmıştır. Balık sırtı şeklinde örülmüş tuğlalardan inşa edilen ve günümüzde sıvalı olan bu tromplar, kubbenin sekiz kenarlı kasnağını oluşturur. Kubbe direk olarak sekizgen planlı bu kısma oturmakta, yüksek bir kasnağı bulunmamaktadır. Basit trompların bulunduğu kubbeye geçiş bölgesinde iki duvarda birer tane olmak üzere, toplamda iki adet pencere bulunmaktadır. Bunlar da günümüzde kapatılmış durumdadır. Almaşık duvarlar, cephelerde kubbenin üst kotuna kadar devam ettirildiğinden, kubbe, dış cepheden görülmemektedir. Ancak, kubbenin toprakla dolan üst kısmının eğrisel formu, az da olsa dış cephelerden hissedilebilmektedir. Şekil 4.9'da bulunan batı cephesinin üst kısmının gösterildiği fotoğrafta, kırmızı kesik çizgi, yaklaşık olarak dilimli kubbenin cephede karşılık geldiği yeri göstermektedir.

Şekil 4.9 : İrene Kulesi dilimli kubbesinin batı cephesinden görünüşü.

Dilimli kubbeler yaygın olarak, geç dönem Bizans mimarisinde karşımıza çıkmaktadır. İstanbul içinde karşımıza çıkan dilimli kubbe örneklerinden bazıları, Kariye Camisi, Vefa Kilise Camisi ve Fethiye Camisi içindedir.

Kariye Camisi'nin birçok bölümü gibi dilim kubbeleri de 1316-21 yıllarına tarihlenmektedir (Ousterhout, 1987, s. 11). İç narteksinin kuzey ve güney ucundaki kubbeler, ana mekanın yani naosun kubbesi ve prothesis adlı bemanın kuzey yanında kalan küçük bölümün kubbesi dilimlidir. Narteksin kuzey ucundaki kubbedeki dilim sayısı on altı, güney ucundakinde yirmi dört, naosta on altı ve diğer bölümde sekizdir. İç narteksin güney ucundaki dilimli kubbenin yüksek olan kasnağında pencereler bulunmaktadır.

Ancak Kariye Camii'ndeki örneklerden farklı olarak İrene Kulesi'nde kubbeye geçiş elemanı pendentif değil, basit tromptur. Ayrıca İrene Kulesi'ndeki dilimli kubbede, Kariye Camii'ndeki dilimli kubbe örneklerindeki gibi yüksek bir kasnak ve bu kasnakta açılmış pencere açıklıkları yoktur.

Şekil 4.10 : Kariye Camisi iç narteksinin güney ucundaki dilimli kubbe.

Dilimli kubbenin karşımıza çıktığı bir diğer Bizans dönemi yapısı ise X. veya XI. yüzyıla tarihlenen Vefa Kilise Camisi'dir (Müller-Wiener, 2007, s. 169). Narteksin orta kubbesinde bulunan dilimli kubbe ise XIV. yüzyılın birinci yarısına ait eklerden biridir (Müller-Wiener, 2007, s. 169) ve on altı adet dilime sahiptir. Tuğladan örülmüştür. Kubbenin kasnağının yüksek olması pencere açıklığı bırakmaya elverişli bir strüktür yaratmıştır. Kubbe kasnağında sekiz adet penceresi bulunan bu dilimli kubbe, ölçek olarak İrene Kulesi kubbesinden daha küçüktür. Kubbe geçiş elemanı olarak İrene Kulesi'ndeki tromplar yerine pandantifler kullanılmıştır. Bu anlamda, Vefa Kilise Camisi dilimli kubbesi, Kariye Camisi'nde bulunan örnekleri andırırken İrene Kulesi'ndeki dilimli kubbeden birçok yönden farklıdır.

Şekil 4.11 : Vefa Kilise Camisi narteksinin orta dilimli kubbe.

4.1.4 Bizans mimarisinde duvar içi merdiven ve İrene Kulesi'nde bulunan duvar içi merdiven

İrene Kulesi mekansal özelliklerini, günümüzde neredeyse tamamen kaybetmiştir. Ne katlara ne de bu katlarda varsa mekansal bölümlendirmelere dair bir iz rastlanamamaktadır; ancak kulenin üst kotlarında, duvar içinde konumlanmış bir merdiven karşımıza çıkmaktadır. Bugün kulenin özgün olduğu bilinen nadir mekansal özelliklerinden biri de bu merdivendir. 8.30 metre kotunda başlayan ve duvarın içine inşa edilmiş merdiven, yapı içi dolaşım aksına dair bir fikir vermesi açısından önemlidir.

Merdivenin özgün başlangıç ve bitiş kotları ve buradaki mimari çözümler tamamen yok olduğundan, Bizans döneminde karşımıza çıkan diğer duvar içi merdiven araştırılmıştır. Özellikle büyük burçlarda, duvar içi merdiven örneklerine rastlanmaktadır. Ancak, İrene Kulesi gibi daha küçük ölçekli yapılarda, bu gibi bir kullanıma rastlanmamıştır.

4.2 İrene Kulesi'nde Yapılan Osmanlı Dönemi Değişiklikleri ve Eklerinin Osmanlı Mimarisi İçinde Değerlendirilmesi

İrene Kulesi, Osmanlı dönemi boyunca fiziksel ve fonksiyonel değişimlere maruz kalmıştır. Hem Osmanlı döneminde eklenmiş olabilecek dilimli kubbe gibi mimari elemanların, hem de bu süreçte geçirdiği işlev değişikliklerinin değerlendirildiği bu kısımda, üç alt başlık bulunmaktadır.

İlk olarak İrene Kulesi'nin Osmanlı döneminde dahil edilmiş olduğu saray ve han yapılarında kuleli yapıların kullanım amaçları incelenmiştir. İkinci olarak ise yapının kesin bir tarihlemesi yapılamamış olan dilimli kubbesinin, Osmanlı döneminde karşımıza çıkan dilimli kubbe örnekleri ile karşılaştırılması yapılmış; olası yapısal ve biçimsel benzerlikler aranmış ve bu sayede kubbenin, bir Osmanlı dönemi eki olup olmadığı bulunmaya çalışılmıştır. Son olarak da kulenin bazı kısımlarında karşımıza çıkan, Osmanlı dönemine ait olduğu düşünülen kalemişi süslemeleri, XVII. ve XVIII. yüzyılda Osmanlı bezeme sanatında karşımıza çıkan kalemişi süslemelerle karşılaştırılmıştır.

4.2.1 Osmanlı mimarisinde kuleler

Osmanlı mimarisinde birçok farklı işlev için kule veya kuleli yapılar kullanılmıştır. Ancak bu çalışmada, İrene Kulesi'nin Cerrah Paşa Sarayı ve sonrasında Büyük Valide Hanı'na dahil edildiği dönemlerdeki fonksiyonu araştırıldığından, saraylar ve hanlardaki kulelerin kullanımı üzerine yoğunlaşmıştır.

XIV. yüzyılda Osmanlı mimarisi erken örneklerini vermeye başladığında çevresi çok sayıda Bizans eserleri ve bunların kalıntılarıyla dolu olduğundan; ayakta olan veya kısmen kullanılabilir olan Bizans yapıları, bütünleme ve yeniden değerlendirme yoluyla kullanılmış, harabeler ve yıkılmış olanlar da devşirme malzeme kaynağı olarak değerlendirilmiştir (Ersen, 1986, s. 15). İrene Kulesi de bu anlayış çerçevesinde ilk olarak Cerrah Paşa Sarayı'na ve daha sonra da Büyük Valide Hanı'na dahil edilmiş olmalıdır.

Osmanlı dönemi mimarisinde, özellikle İstanbul, Edirne ve Bursa gibi eski sarayların bulunduğu kentlerde bulunan hasbahçelerin, önemli bir mimari yapısı da bahçe köşkleridir (Aksoy, 2002, s. 28). Atasoy, hasbahçeler ile ilgili yaptığı çalışmada bu bahçe köşklerinin, mimari açıdan çeşitlilik gösterdiğini ifade etmiştir (Aksoy, 2002, s. 28-30). Bu yapıların bazıları sadece bir üst örtüsü ve oturma yerinden oluşan küçük köşkler şeklinde, bazıları da küçük köşklere kıyasla büyük mimari yapılardır (Aksoy, 2002, s. 30). Bu bilgiler doğrultusunda, İrene Kulesi'nin Cerrah Paşa Sarayı dönemi boyunca yıkılmamış olmasının sebebi büyük bir olasılıkla, Osmanlı mimarisinde kule-köş tipinde bahçe köşklerinin veya seyir kulelerinin kullanımının olmasıdır. Bu işlevde inşa edilen köşklere örnek olarak; Osmanlı mimarisinde Edirne Sarayı Cihannüma Kulesi ve Topkapı Sarayı Adalet Kulesi verilebilir.

İrene Kulesi'nin Büyük Valide Hanı'na dahil olduktan sonraki durumu ve fonksiyonu üzerine yapılan bir değerlendirme, bugün han ve kule yerinde olduğu için çoğunlukla birebir gözlem ve incelemelere dayanmaktadır. Öncelikle kule, hanın plan şemasının bir parçası olarak üçüncü avlunun kuzey ve doğu kanatlarının birleştiği yerde bulunmaktadır. Hanın diğer hücrelerine oranla daha büyüktür ve kulenin kubbesinin kotu düşünüldüğünde de diğer birimlerden daha yüksek bir yapıdır. Ancak, bu yükseklik, kulenin güvenlik amaçlı olması için yeterli değildir. Çünkü hem çok yüksek olmaması, hem konumlanışı itibarıyla girişleri görmemektedir. Bu sebepten, han içinde Cerrah Paşa Sarayı'ndaki olası işlevi olan

seyir kulesi olma durumunu devam ettirmiş olabilir. Bazı kaynaklardaki bilgiler, bu kulenin Kösem Valide Sultan'ın kendisine ayırdığı bir bölüm olduğundan ve burada hazinesini sakladığından bahsetse (Evliya Çelebi, 2011, s. 280) de bununla ilgili herhangi bir arşiv kaydı ya da tarihi belgeye ulaşamamıştır.

4.2.2 Osmanlı mimarisinde dilimli kubbe kullanımı

İrene Kulesi'nin, yirmi dört dilimli ve 7.35 çapında olan dilimli kubbesi ile ilgili teorilerden biri de kubbenin Osmanlı döneminde eklendiğidir. Bu sebeple, çalışmanın bu kısmında Osmanlı dönemi mimarisi içindeki dilimli kubbe örnekleri incelenecektir.

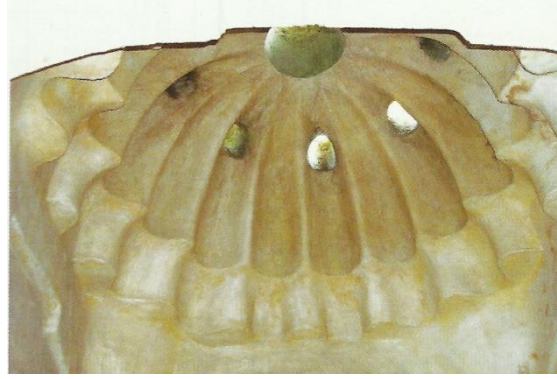
Osmanlı dönemi mimarisinde dilimli kubbe, farklı işlevdeki yapılarda, İstanbul içinde veya farklı coğrafyalarda kullanımı olan bir örtü sistemidir. Ancak, bu tarz kubbelerin en çok karşımıza çıktığı yapılar, hamamlardır. Kula Say'ın *Erken Dönem Osmanlı Hamamlarındaki Eğrisel Örtüye Geçiş Sistemleri* ile ilgili yaptığı çalışmasında görülmüştür ki dilimli kubbe Erken Osmanlı mimarlığında özellikle hamamlarda sıklıkla karşımıza çıkar (Kula Say, 2011).

Osmanlı mimarisinde bulunan dilimli kubbeleri ile İrene Kulesi dilimli kubbesi karşılaştırılırken, öncelikle yapısal ve coğrafi ortak özellikler aranmıştır. Bu anlamda bazı örnekler, İstanbul içinden seçilmiştir; İstanbul Tahtakale Hamamı, İstanbul Gedikpaşa Hamamı. Eskiçağa Yıldırım Hamamı ise İrene Kulesi kubbesi ile gösterdiği strüktürel beznerlik yüzünden karşılaştırmaya dahil edilmiştir. Dilimli kubbelerin birbirleriyle karşılaştırılması, kubbenin formu, kubbeye geçiş elemanının çeşidi ve kubbenin açıklığa sahip olup olmaması olmak üzere üç kriter üzerinden yapılacaktır.

Şekil 4.12 : İstanbul Tahtakale Hamamı dilimli kubbesi (Kula Say, 2011, s. 280).

İstanbul Eminönü semtinde, Uzunçarşı caddesi üzerinde bulunan İstanbul Tahtakale Hamamı, 1453-1481 yılları arasına tarihlenir (Kula Say, 2011, s. 276; Haskan, 1995). Mevki olarak İrene Kulesi'ne oldukça yakın olan bu hamamın, erkekler kısmının sıcaklığına açılan eyvanlarından birinin üst örtüsü, 24 dilimli bir kubbedir. Kubbeye geçiş elemanı, mukarnaslı pandantiflerdir. Kubbenin yarım daire formu, dilim sayısı İrene Kulesi'nin kubbesine benzeyen; pandantifin geçiş elemanı olarak kullanılması ve filgözlerinin bulunması ise benzemeyen özellikleridir.

Şekil 4.13 : İstanbul Gedikpaşa Hamamı dilimli kubbesi (Kula Say, 2011, s. 308).

1474 yılında yaptırıldığı düşünülen İstanbul Gedikpaşa Hamamı (Kula Say, 2011, s. 305; Haskan, 1995) erkekler kısmının ılıkılığına açılan eyvanlardan biri, on altı dilimli bir kubbeye örtülmüştür. Kubbeye geçiş elemanı, tekli düzlem üçgenlerdir. Kubbe kasnağı yükseltilmiş, dilimlerin yivleri de bu kısımda devam ettirilmiştir. Birçok hamam kubbesinde olduğu gibi burada da filgözü açıklıklar bulunmaktadır. Kubbe, dilim sayısı, geçiş elemanlarının çeşidi, açıklıklara sahip olmasıyla İrene Kulesi kubbesinden farklılaşırken; yarım daire formu ve dilimlerin derinliği gibi özellikleri ile de kulenin kubbesiyle benzerlik göstermektedir.

Şekil 4.14 : Eskiçağa Yıldırım Hamamı dilimli kubbesi (Kula Say, 2011, s. 125).

Bolu ili Eskiçağa ilçesinde bulunan Yıldırım Hamamı, 1388 yılında yapılmıştır (Kula Say, 2011, s. 122; Ayverdi, 1989). Hamamın sıcaklığında bulunan iki halvetten birisinin üst kısmı, dilimli yarım kubbeyle örtülüdür. Yarım kubbede bulunan dilim sayısı 4'tür ve kubbeğe geçiş elemanı olarak basit tromplar kullanılmıştır. Herhangi bir filgözü açıklığı olmayan bu kubbe, dilim sayısı haricinde İrene Kulesi kubbesine oldukça benzemektedir.

Sonuç olarak İrene Kulesi'nde bulunan dilimli kubbe, Geç Bizans dönemi mimarisi örneklerine kıyasla Osmanlı mimarisinde karşımıza çıkanlara daha çok benzemektedir. Öncelikle Osmanlı mimarisindeki dilimli kubbelerde, yüksek bir kasnak ve kasnak pencereleri yoktur. Bu durum itibarıyla İrene Kulesi'ndekine benzer. Kubbeğe geçiş elemanları çok çeşitlidir, ancak kuledeki gibi basit tromp kullanımını da görmek mümkündür. Bu açıdan, İrene Kulesi'ndeki dilimli kubbe Osmanlı İmparatorluğu döneminde yapılmış olmalıdır. Kubbe, XVI. yüzyıl ikinci yarısı ile XVII. yüzyıl ilk çeyreği arasında Cerrah Paşa Sarayı'na ait olduğu düşünülen dönemde eklenmiş ya da XVII. yüzyılda Büyük Valide Hanı'nın yapıyla beraber eklenmiş olabilir.

Daha çok hamam yapılarında karşımıza çıkan dilimli kubbelerde, İrene Kulesi'ndeki kubbeden farklı olarak filgözü açıklıklar bulunmaktadır. Bu da kule ve hamam arasındaki işlev farkından ileri gelmektedir.

4.2.3 Osmanlı mimarisinde XVII. ve XVIII. yüzyıl kalemîşi duvar süslemeleri

İrene Kulesi'nin iç mekanında bugün de gözlemlenen bazı bezeme kalıntıları bulunmaktadır. Bu bezemeler, sıvalı ve badanalı duvar üzerine yapılmış kalemîşleridir. Eğrisel motifler ve çiçek motifleri kullanılan bu süslemeler, sade bir üsluptadır. XVII. veya XVIII. yüzyıl Osmanlı mimarisinde kullanılmış bezeme tekniği ve motifleriyle yapılmış olduğu düşünülmektedir. Topkapı Sarayı ve diğer saraylarda bulunan örneklerine nazaran daha sade ve yalındır.

İrene Kulesi'ndeki gibi çiçek süslemeleri ise harem odalarındaki çinilerde ve kalem işi tekniği ile yapılmış buketler halinde veya vazolar içindeki çiçek motiflerinde karşımıza çıkmaktadır (Atasoy, 2002, s. 119). Bu gelenek daha sonradan yaygınlaşarak imparatorluğun en uzak köşelerindeki evlere kadar yayılmıştır (Atasoy, 2002, s. 119).

Süsleme kompozisyonları, belirli mimari alanlar için özel olarak yaratılabildiği gibi tekrar edilen çini desenleri, pencere ve kapı kemerleri, süpürgelikler için desenler gibi benzer desenlerin tekrarından da oluşabiliyordu (Atasoy, 2002, s. 107). Saraylar, padişah köşkleri, camiler, türbeler gibi yapılar bahar dalları, laleler, karanfiller, güller, gül goncaları, sümbülleri hatta menekşe, hanımeli, Manisa lalesi, çınar yaprakları gibi çiçek motifli süslemelerle donatılmaktaydı (Atasoy, 2002, s. 108).

Bu anlamda, İrene Kulesi içinde bulunan süslemelerin Valide Hanı yaptırıldıktan sonra XVII. ve XVIII. yüzyıllarda eklenmiş olması gerekmektedir. Kulede bulunan kalemişi süslemedeki çiçek ise, basit çiçek motifi veya bahar dalları motifinin yalın bir örneği olarak tariflenebilir.

Şekil 4.15 : İstanbul Eyüp Sultan Camisi'nde bulunan kalemişi süslemeler.

Şekil 4.16 : İstanbul Ertuğrul Tekke Camisi'nde bulunan kalemişi süsleme örnekleri.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Günümüzde İstanbul'da Büyük Valide Hanı'nın içinde bulunan İrene Kulesi ile ilgili yapılmış olan bu araştırmada, yapının hangi zamanda yapıldığı, nasıl bir mimariye sahip olduğu, ne gibi değişimler geçirdiği ve ne gibi işlevlere hizmet ettiğine dair bir inceleme ve değerlendirme yapılmıştır.

Araştırma boyunca İrene Kulesi olarak adlandırılan bu yapıyı tarihlendirmek ve işlevi üzerine bir değerlendirme yapmak için uğraşılmıştır.

5.1 İrene Kulesi'nin Belgeleme Çalışması ve Analizleri

İrene Kulesi belgeleme çalışmaları kapsamında, kulenin detaylı bir rölövesi çıkarılmıştır. Fakat, bu rölöve çalışması, kule içindeki modern dönem ekleri ve dışındaki bitişik yapıların elverdiği ölçüde yapılabilmektedir. Elde edilen veriler, duvar dokusu, genel plan şeması ve strüktür adına yeterli veri oluşturmuştur. Daha detaylı bir çalışma için, öncelikle kuledeki eklerin ve eşyaların temizlenmesi ve sonrasında sıvalı olan bölümlerdeki sıvaların raspa edilmesi gerekmektedir. Ancak bu sayede, bu çalışmada incelenememiş kısımların da analizi yapılabilir.

İrene Kulesi rölöve çalışması sonucunda, kulenin kare planlı olduğu ve duvarların içten yaklaşık yedişer metre, dış çeperden ise onar metre olduğu anlaşılmıştır. Kulenin özgün pencerelerinin ise tuğladan örülmüş beşik kemerli olduğu görülmüştür. Eni 90 santimetre ile 1 metre arasında değişen bu özgün pencerelerin boyları ise 3.10-3.20 metre civarında değişmektedir. Bu anlamda yüksek pencerelere sahip olan İrene Kulesi cepheleri taş tuğla almalı düzende ve sıvasızdır. Bu anlamda, sur kuleleri ile yapılan duvar dokusu ve yapı ölçeği karşılaştırmalarından anlaşıldığı kadarıyla İrene Kulesi, özellikle almalı duvar dokusunun karakteri itibarıyla bu kulelerle birçok benzer özellik taşır. İrene Kulesi belgelemesinin üzerine yapılan bir diğer değerlendirme de kulenin bazı mimari elemanlarının, diğer çağdaş yapılardaki kullanımı ve mimarisi üzerinden yapılmıştır. Bu mimari elemanlardan ilki, kulenin dilimli kubbesidir. Dilimli kubbe örnekleri hem Bizans mimarlığı örnekleri hem de Osmanlı mimarlığı örnekleri içinde araştırılmıştır. Bu araştırma ve

karşılaştırma sonucunda da, İrene Kulesi'nin dilimli kubbesinin Geç Bizans dönemi dilimli kubbe örneklerinden çok Osmanlı mimarlığında kullanılan dilimli kubbe örneklerine benzediği sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir mimari eleman olarak duvar içi merdiven incelenmiştir. Fakat, İrene Kule'sindeki benzer bir ölçekte kullanımına dair bir örneğe rastlanamamış, bu merdivenin yapının alt ve üst kotlarıyla olan ilişkisi çözülememiştir. Ancak, merdivenin günümüzdeki başlangıç kotu olan 8.30 kotundan sonra duvar içinden ziyade yapının iç mekanının içinden devam ettiği aşıkardır. Yapının iç mekanındaki değişimin yaklaşık 1000 yıl gibi bir süreci barındırdığı düşünüldüğünde de özgün haline ait bir ipucunun bulunma ihtimalinin ne kadar güç olacağı anlaşılabacaktır.

5.2 İrene Kulesi'nin Tarihlendirilme Denemesi

İrene Kulesi ile ilgili yapılan tarihlendirme denemesinde, kaynaklar üzerinden gidildiğinde somut veriler elde edilememiştir. Bir başka deyişle bu çalışma süresince, İrene Kulesi'nin yapımına dair tarihi bir bilgi ya da belge bulunamamış; *Vigla* gibi bazı Bizans dönemi yapılarıyla kimi tarihçiler tarafından kurulan ilişkisini ispatlar nitelikte bir bilgiye de ulaşılammıştır. Fakat, yapının analizi üzerinden, çağdaşı olabileceği düşünülen yapılarla olan kıyaslamalar, yapının Orta Bizans dönemine tarihlenmesini doğrular niteliktedir. Sonuç olarak, gerek cephe biçimi ve duvar dokusu gerekse malzeme niteliği ve boyutları açısından İrene Kulesi'nin Orta Bizans dönemi yapısı olduğu öngörülmüştür.

İrene Kulesi için yapılan bu tarihlendirme denemesi, aynı zamanda kulenin Osmanlı dönemi boyunca kullanımı sırasında geçirdiği tarihsel süreci de kapsamaktadır. Bu süreçte Cerrah Paşa Sarayı içinde kullanımı ve sonrasında Büyük Valide Hanı'nın yapılması İrene Kulesi'nin bugünkü evriminin bir parçası olarak görülmüştür. Bu anlamda hem yazılı ve görsel belgeler üzerinden İrene Kulesi'nin araştırıldığı hem de mimari açıdan değerlendirilmenin yapıldığı bölümlerde, Osmanlı dönemleri de alt başlık olarak incelenmiştir. Büyük Valide Hanı, günümüzde de ayakta olduğundan İrene Kulesi'nin son safhasıdır ve fiziksel olarak inceleme yapma imkanının olduğu dönemdir. Fakat, Cerrah Paşa Sarayı dönemi, İrene Kulesi için en az Bizans dönemi kadar muamma olan bir dönemdir. Bazı yazılı kaynaklarda söz edilmesi dışında, mekansal olarak nasıl bir ortaklık içinde olduklarına ilişkin bir bilgi bulunamamıştır.

5.3 İrene Kulesi'nin İşlevi Üzerine Değerlendirme

İrene Kulesi'nin kullanım fonksiyonları üzerine, çalışma boyunca yapılan yorum ve değerlendirmeler, hem mimari açıdan hem de tarihi veriler doğrultusunda yapılmıştır. Bu fonksiyon değerlendirmesi, aynı zamanda kulenin fonksiyonlarının evrimini de içinde barındırır. Bu anlamda, buradaki uğraş yalnız özgün fonksiyonuna dair bir sonuca ulaşmak değil; 1000 yıl boyunca yıkılmayıp etrafındaki yapılara dahil edilen bu yapının, ne gibi fonksiyonlarla kullanıldığı ve ne şekilde diğer yapılara dahil edildiği üzerine düşündürmektedir.

5.3.1 İrene Kulesi'nin Bizans dönemindeki işlevi üzerine

İrene Kulesi, bu çalışma süresince ve bazı tarihçiler tarafından tarihlendirildiği Orta Bizans döneminde, nasıl bir işleve sahipti sorusu, hala cevapsız kalmayı sürdürmektedir. Ancak, bu çalışma kapsamında İrene Kulesi'nin bilinmeyen işlevi üzerine ortaya atılan teoriler derlenmiş, yeni teoriler üretilmiştir. İşlevi üzerine yapılan teorilerden birisi, buranın İstanbul içinde bulunduğu *Notitia Urbis*'ten bilinen üç adet İrene Kilisesi'nden birinin bir parçası olduğuna yöneliktir (Gyllius, 1997). Bu teori, XVI. yüzyılda İstanbul'un tarihi eserlerini araştırmış bir seyyah olan Gyllius'un, İrene Kiliseleri'nin yerini tespit etmeye çalışırken yerel halkın bu kuleye İrene ismini vermesinden dolayı ortaya attığı bir teoridir. Bunun dışında bir belge veya kanıt göstermeksizin, Gyllius bu kulenin İrene Kilisesi ile ilişkisi olduğuna inanmıştır. Kule ile ilgili ikinci bir teori ise Schneider'in *Mauern und Tore am Goldenen Horn zu Konstantinopel* adlı çalışmasında, belgeler üzerinden kendi yorumuyla oluşturduğu *Vigla* teorisidir. Bu teoriye göre, Bizans arşivlerinde bahsedilen ve Yahudi mahallesinin sınırı olan *Vigla* isimli kule, aslında İrene Kulesi'dir (Schneider, 1950b; Mamboury, 1951). Bu teoriye göre, bu bölgede inşa edilmiş bir hapisane ve hapisane gözetleme kulesi bulunmaktadır. İrene Kulesi de hapisanede güvenliği ve gözetlemeyi sağlayan kuledir (Schneider, 1950b; Mamboury, 1951).

Bunlar dışında, bu bölgede bulunan bir kulenin çok çeşitli işlevi olabilir. Örneğin, 10 metre gibi alçak bir yüksekliğe sahip olan Haliç sur kuleleri, yeterli gözlem imkanı vermemektedir. Bu sebepten, İrene Kulesi konumlandığı tepe üzerinde bir gözlem kulesine ihtiyaç duyulmuş olduğu düşünülebilir. Bununla beraber Haliç limanları için

de, gemilerin sayılması, güvenliğin sağlanması, limanlarla ilişkili depoların güvenliğini sağlanması açısından bir gözetleme kulesine ihtiyaç duyulmuş olabilir.

5.3.2 İrene Kulesi'nin Cerrah Paşa Sarayı'ndaki işlevi üzerine

İrene Kulesi'nin, İstanbul'un fethinden Büyük Valide Hanı'nın yapımına kadar olan sürecinin bir kısmında Cerrah Paşa Sarayı'nın bir parçası olarak kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Bu konuyla ilgili, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Cerrah Paşa Sarayı'nın bir cihannüma kulesi olduğundan bahsedilir. Bu kule daha sonradan Valide Hanı'na dahil edilen İrene Kulesi olmalıdır. Osmanlı dönemi saraylarında seyir kulelerinin varlığı da, Cerrah Paşa Sarayı yapılırken kulenin de içinde dahil edildiği teorisini güçlendirecek niteliktedir. Ancak 1537 yılında Matrakçı Nasuh tarafından yapılan gravürde, kule, etrafındaki yapılardan bağımsız olarak tasvir edilmiştir. Ancak, 1617 tarihli bir Osmanlı arşiv belgesinden, Cerrah Paşa Sarayı'nın halen burada olduğunu anlayabilmekteyiz.

5.3.3 İrene Kulesi'nin Büyük Valide Hanı'ndaki işlevi üzerine

1623-1640 yılları arasında Büyük Valide Hanı'nın yapılması ile İrene Kulesi bu yapı kompleksine dahil edilmiştir. Ancak han içinde barındırdığı işlev konusunda bir netlik yoktur. Evliya Çelebi seyahatnamesinde bu kulenin, Mahpeyker Valide Sultan'ın hazinesini sakladığı kule olduğundan bahsetmiştir. Fakat, bununla ilgili günümüze ulaşan bir arşiv kaydı bulunmamaktadır. Bununla beraber, kule içinde bazı kalemişi süslemeler bulunması, buranın hanın diğer odalarından farklı bir işlevde kullanılmış olması ihtimalini güçlendirmektedir.

5.4 İrene Kulesi'nin Bugünkü Durumu Üzerine Öneriler

İrene Kulesi ve bulunduğu Büyük Valide Hanı, günümüzde çok harap durumdadır. Hem gecekondü türevi ekler hem de imalat faaliyetleri yapının hızlı bir şekilde yıpranmasına yol açmış, günden güne bu yıpranma daha ciddi boyutlara varmıştır. Revaklar neredeyse tamamen yok olmuş, özgün mekansal özellikler fonksiyon ve biçim değiştirmiştir. Bu hem İrene Kulesi gibi 1000 yıllık bir geçmişe sahip bir kule için hem de Büyük Valide Hanı gibi İstanbul'un en büyük hanı olma özelliğini taşıyan bir yapı için vahim bir durumdur. Ancak, yapının mimari ve tarihi değerleri gözetilerek; aslına hem yapısal hem de işlev olarak uygun olacak bir restorasyon

alışması, bu durumu tersine çevirebilir. İrene Kulesi ve Büyük Valide Hanı ile ilgili bilinmeyen ynlerin ortaya çıkmasını ve bu yapıların barındırdığı kültürel ve tarihsel değerlerin yok olmaktan kurtarılmasını sağlayabilir.

İrene Kulesi ile ilgili daha net verilere ulaşılabilmek için ise yapı eklerden temizlenmeli ve modern dönem katları gibi niteliksiz müdahaleler arındırılmalıdır. Osmanlı dönemi ekleri olan kalemişleri ve bazı sıvalı alanlar korunmalıdır. Bu sayede hem İrene Kulesi'nin en azından özgün pencere ve kapılarına dair daha kapsamlı bir bilgiye ulaşılabılır hem de Osmanlı dönemi müdahaleleri daha iyi anlaşılabılır. Yapının eklerden temizlenmesi ve hana bitişik olan kısımlardan yapılacak incelemeler, özellikle duvar analizleri ile İrene Kulesi'nin özgün halinde başka yapı veya yapılara bitişik olarak inşa edilip edilmediği sorusuna da cevap bulunabilir. Bu sayede kulenin fonksiyon üzerine yapılacak tahminler, daha sağlıklı olacaktır.

KAYNAKLAR

- Ağır, A.** (2009). İstanbul'un Venedik Yerleşimi ve Dönüşümü, İstanbul Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- Ahrweiler, H.** (1966). Bzance et la Mer. La Marine de Guerre, La Politique et les Ins. Maritimes de Byzanc aux VIIe-XVe siecles, Presses universitaires de France, Paris.
- Talbot, A. M.** (1999). Bizans Manastır Sistemine Giriş, *Cogito*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, sayı 17, s. 161-170.
- Ashburner, W.** (1909). The Rhodian Sea-Law, Clarendon Press, Oxford.
- Atasoy, N.** (2002). Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek, Koç Kültür Sanat, İstanbul.
- Ayvansarayi Hüseyin Efendi,** (2001). Hadikatü'l- Cevami / İstanbul Camileri ve Diğer Dini- Sivil Mimari Yapılar, çev. Ahmet Nezih G., İşaret Yayınları, İstanbul.
- Ayverdi, E. H.** (1989). Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.
- Bassett, S.** (2004). The Urban Image of Late Antique Constantinople, Cambridge, Cambridge University Press.
- Batur, A.** (1970). Osmanlı Camilerinde Almaşık Duvar Üzerine, *Anadolu Sanatı Araştırmaları*, cilt 2, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, İstanbul, s. 135-217.
- Batur, A.** (ed.) (2006). Architectural Guide To Istanbul, Mimarlar Odası Yayınları, İstanbul.
- Berger, A.** (1988). Untersuchungen zu den Patria Konstantinupoleos, *Poikila Byzantina*, 8, Bonn.
- Berger, A.** (1997). Regionen und Straßen im frühen Konstantinopel, *Istanbulur Mitteilungen*, 47, s. 349-414.
- Berger, A.** (2000). Streets and Public Spaces in Constantinople, *Dumbarton Oaks Papers*, No. 54, s. 161-172.
- Berger, A.** (1994). Eirene Kulesi, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, cilt 3, İstanbul, s. 146.
- BOA** (1617/Hicri 1026). İbnülemin Vakıf (İE.EV.), Dosya No: 1, Gömlek No: 97.
- BOA** (1823/Hicri 1238). Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT), Dosya No: 1561, Gömlek No: 50.
- BOA** (1852a/Hicri 1269). Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı (A.MKT.NZD), Dosya No: 63, Gömlek No: 22.
- BOA** (1852b/Hicri 1269). Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı (A.MKT.NZD), Dosya No: 68, Gömlek No: 86.

- BOA** (1891/Hicri 1308). İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD.), Dosya No: 105, Gömlek No: 6296.
- BOA** (1900/Hicri 1318). Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.), Dosya No: 2366, Gömlek No: 111.
- BOA** (1906a/Hicri 1324). Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO.), Dosya No: 2902, Gömlek No: 217639.
- BOA** (1906b/Rumi 1322). Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB.), Dosya No: 374, Gömlek No: 115.
- BOA** (1907a/Hicri 1325). İrade Hususi (İ.HUS.), Dosya No: 156, Gömlek No: 87.
- BOA** (1907b/Hicri 1325). İrade Şehremaneti (İ.ŞE.), Dosya No: 22, Gömlek No: 17.
- BOA** (1907c/Hicri 1325). Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO.), Dosya No: 3139, Gömlek No: 235363.
- BOA** (1907d/Hicri 1325). Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO.), Dosya No: 3153, Gömlek No: 236469.
- BOA** (1908/Hicri 1326). İrade Şehremaneti (İ.ŞE.), Dosya No: 23, Gömlek No: 36.
- Brayer**, (1836). Neuf Anees a Constantinople, Observations sur Topographie de cette Capitale, l'Higiene et les Maurs de ses Habitants, 2 cilt, Paris.
- Cameron, A. ve Herrin, J.** (1984). Constantinople in the early 8th Century: *Parastaseis Syntomoi Chronikai*, Brill Academic Pub., Leiden.
- Cantay, G.** (1994a). Hanlar, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, cilt 3, İstanbul, s. 548-550.
- Cantay, G.** (1994b). Valide Hanı, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, cilt 8, İstanbul, s. 362-363.
- Comnena, A.** (1996). Alexiad: Anadolu'da ve Balkan Yarımadasında İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi Malazgirt'in Sonrası, çev. B. Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Çelgin, G.** (2011). Eski Yunanca-Türkçe Sözlük, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- De Amicis, E.** (2009). İstanbul, çev. Sevinç T. Y., Pegasus Yayıncılık, İstanbul.
- Diehl, C.** (1920). Découvertes archéologiques a Constantinople, Cte. Rend.de l'Acad. des Ins.et Belles-Lettres.
- Dirimtekin, F.** (1956). Fetihten Önce Haliç Surları, İstanbul Enstitüsü, İstanbul.
- Ebersolt, J. ve Thiers, A.** (1913). Les Ruines Et Les Substruction Du Grand Palais Des Empereurs Byzantins, Cte.Rend de l'Acad.des.ins.et Bellerten-Lettres.
- Ebersolt, J.** (1996). Bizans İstanbulu ve Doğu Seyyahları, çev. İlhan A., Pera Turizm Yayınları, İstanbul.
- Ersen, A.** (1986). Erken Osmanlı Mimarisinde Cephe Biçim Düzenleri ve Bizans Etkilerinin Niteliği, (doktora tezi), İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- Evliya Çelebi**, (2011). Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, haz. Kahraman S. A. ve Yücel, D., YKY, Cilt 1, İstanbul.
- Eyice, S.** (1923). Valide Hanı, *Istanbul: Petit Guide A Travers Les Monuments By Byzantins Et Turcs*, İstanbul Matbaası, İstanbul.
- Eyice, S.** (1994). Galata Kulesi, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 3, İstanbul. s. 359-362
- Fischer, E.** (2009a). Melchior Lorck: Biography and Primary Sources, Vol.1, The Royal Library; Vandkunsten Publisher, Copenhagen.
- Fischer, E.** (2009b). Melchior Lorck: The Constantinople Prospect, Vol.4, The Royal Library; Vandkunsten Publisher, Copenhagen.
- Gülenaz, N.** (1998). . İstanbul'daki 19. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Ticaret Hanları ve Pasajlarının Stil ve Fonksiyon Bakımından İncelenmesi, *Doktora tezi*, İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güran, C.** (1978). Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi, Vakıflar Genel Müd., Ankara.
- Gyllius, P.** (1997). İstanbul'un Tarihi Eserleri, çev. Erendiz Ö., Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Haskan, N. H.** (1995). İstanbul Hamamları, Türkiye Turing Otomobil Kurumu, İstanbul.
- Hür, A.** (1994). Eirene, *Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, cilt 3, İstanbul, s. 145-146.
- Janin, R.** (1952). Les églises et les monastères de Constantinople Byzantine, Institut français d'études byzantines, Paris.
- Kahya, Y.** (1992). İstanbul Bizans Mimarisinde Kullanılan Tuğlaların Fiziksel ve Mekanik Özellikleri, *Doktora Tezi*, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kazdhan, A.** (ed) (1991). Oxford Dictionary of Byzantium, Oxford University Press, USA.
- Koçu, R.E.** (1944-1973). İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul.
- Kollektif**, (1995). Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Kos, K.** (2008). Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Mimarisinin Doğu Kökeni, Kaynak yayınları, İstanbul.
- Krautheimer, R.** (1986). Early Christian and Byzantine Architecture, Yale University Press, Hong Kong.
- Kula Say, S.** (2011). Kubbeye Doğru: Erken Dönem Osmanlı Hamamlarında Eğrisel Örtüye Geçiş Sistemleri, Tarihçi Kitabevi, İstanbul.
- Mamboury, E.** (1925), Constantinople: Guide Touristique, John A. Rizzo, Constantinople.
- Mamboury, E. ve Wiegard, T.** (1934). Die Kaiserpalaeste von Konstantinople Zwischen Hippodrom und Marmara Meer Einem Beitrag von E.Unger, W. de Gruyter & Co., Berlin.

- Mamboury, E.** (1951). *Istanbul Touristique, Touring et Automobile Club de Turquie, İstanbul.*
- Mango, C.** (1951). *The Byzantine Inscriptions of Constantinople: A Bibliographical Survey, The Archaeological Institute of America, Cambridge.*
- Mango, C.** (1993). *The Development of Constantinople as an Urban Centre, Studies on Constantinople, Norfolk, Galliard.*
- Mango, C. and Dagron, G.** (ed) (1993). *Constantinople and its hinterland : papers from the Twenty-seventh Spring Symposium of Byzantine Studies, Variorum, Great Britain.*
- Miklosich, F. ve Müller, J.** (1890). *Acta et Diplomata graecamedii aevi sacra et profana, 6 cilt, Viyana.*
- Millingen, A. V.** (1899). *Byzantine Constantinople. The Walls of the City and Adjoining Historical Sites, John Murray, London.*
- Mundell Mango, M.** (2000). *The Commercial Map of Constantinople, Dumbarton Oaks Papers, No: 54, s. 199-207.*
- Mundell Mango, M.** (2001). *Porticoed Street at Constantinople, Byzantine Constantinople: Monuments, Topography and Everyday Life, ed. Necipoğlu, N., Leiden, Boston.*
- Müller-Wiener, W.** (1998). *İstanbul Limanı, Çev. Erol Ö., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.*
- Müller-Wiener, W.** (2007). *İstanbul'un Tarihsel Topografyası, çev. Ülker Sayın, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.*
- Nasuhü-s Silahi (Matrakçı Nasuh),** 16. yy. *İstanbul Minyatürü, Beyan-i Menazil-i Sefer-i İrakeyn, İstanbul Üniversitesi, T.5964, 8v-9r.*
- Ostrogorsky, G.** (1995/1981). *Bizans Devleti Tarihi, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.*
- Pervititch, J.** (2000). *Sigorta Haritalarında İstanbul. İstanbul in the Insurance Maps of Jacques Pervititch, Tarih Vakfı Yayınları-Axa Oyak, İstanbul.*
- Preger, T.** (1907). *Patria Konstantinoupoleos, Scriptores Originum Constantinopolitanarum, B. G. Teubner, Leipzig.*
- Sayar, C. ve Sayar, M.** (1962). *Haliç'in Surlar İçindeki Kısımının Jeolojisi, İTÜ Maden Fakültesi Yayını, İstanbul.*
- Schneider, A. M.** (1950a). *Strassen und Quartiere Konstantinopels, Mitteilungen Des Deutschen Archaeologischen Instituts, III.*
- Schneider, A. M.** (1950b). *Mauern und Tore am Goldenen Horn zu Konstantinopel, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.*
- Schneider, A. M.** (1950c). *Strassen und quartiere Konstantinopels, Gebr. Mann, Berlin.*
- Schneider, A. M.** (1952). *Yedikule und umgebung, Sonderdruck Oriens, vol. V, Nr. 2, Leiden, Brill*

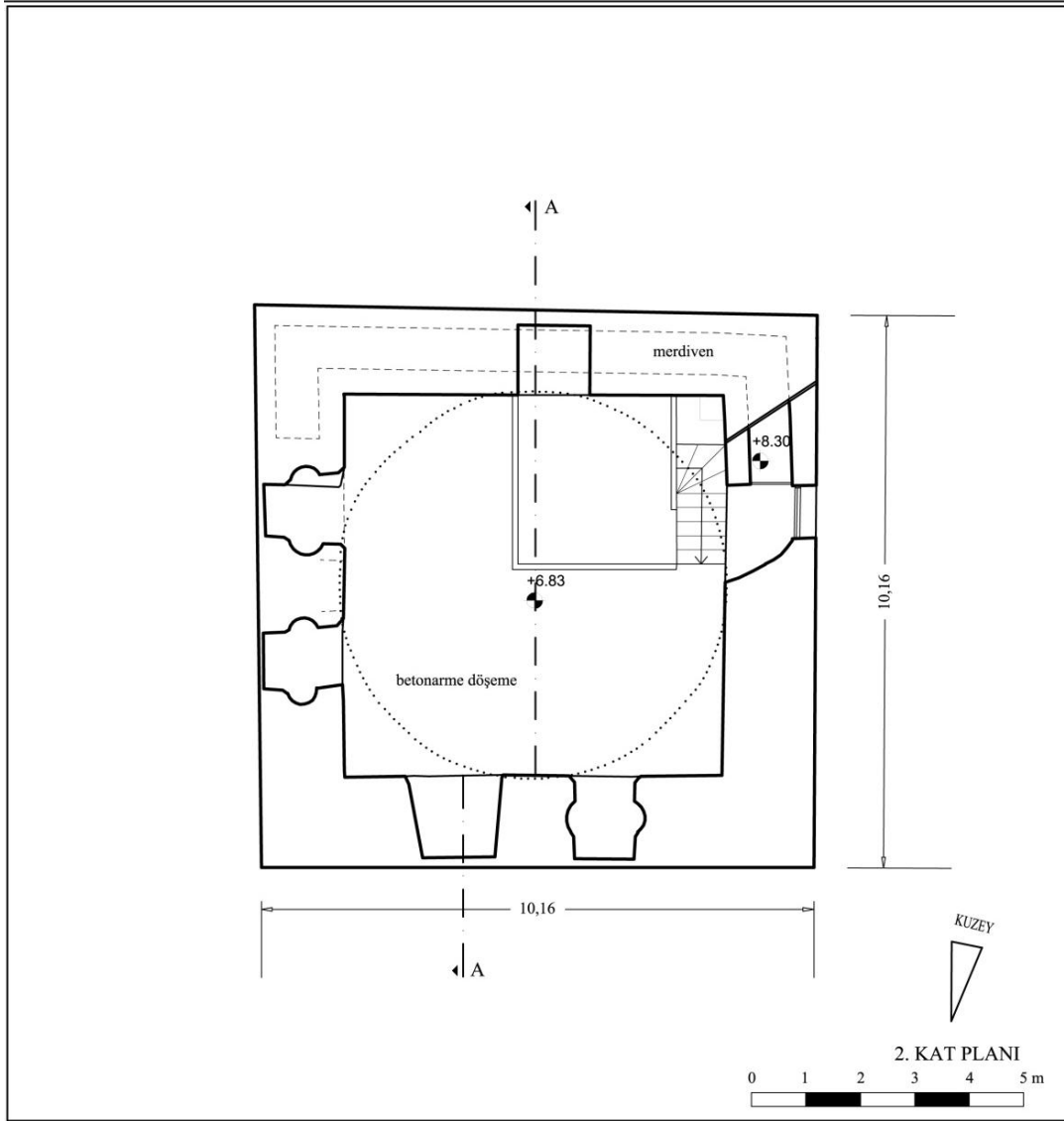
- Seeck, O.** (ed.) (1876). *Notitia Dignitatum: accedunt Notitia urbis Constantinopolitanae et Laterculi provinciarum*, Berolini: Weidmann, Berlin, s. 229-243.
- Tekeli, İ.** (1994). Haritalar, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, cilt 3, İstanbul, s. 556-560.
- Wiegand, T.** (1914). Die Byzantinischen Kaise Palaeste Zu Konstantinople. *Byzantinische Zeitschrift*, 23.
- Url-1** <http://buyukvalidehan.yildiz.edu.tr/inliterature_tr.html>, alındığı tarih 30.03.2011.

EKLER

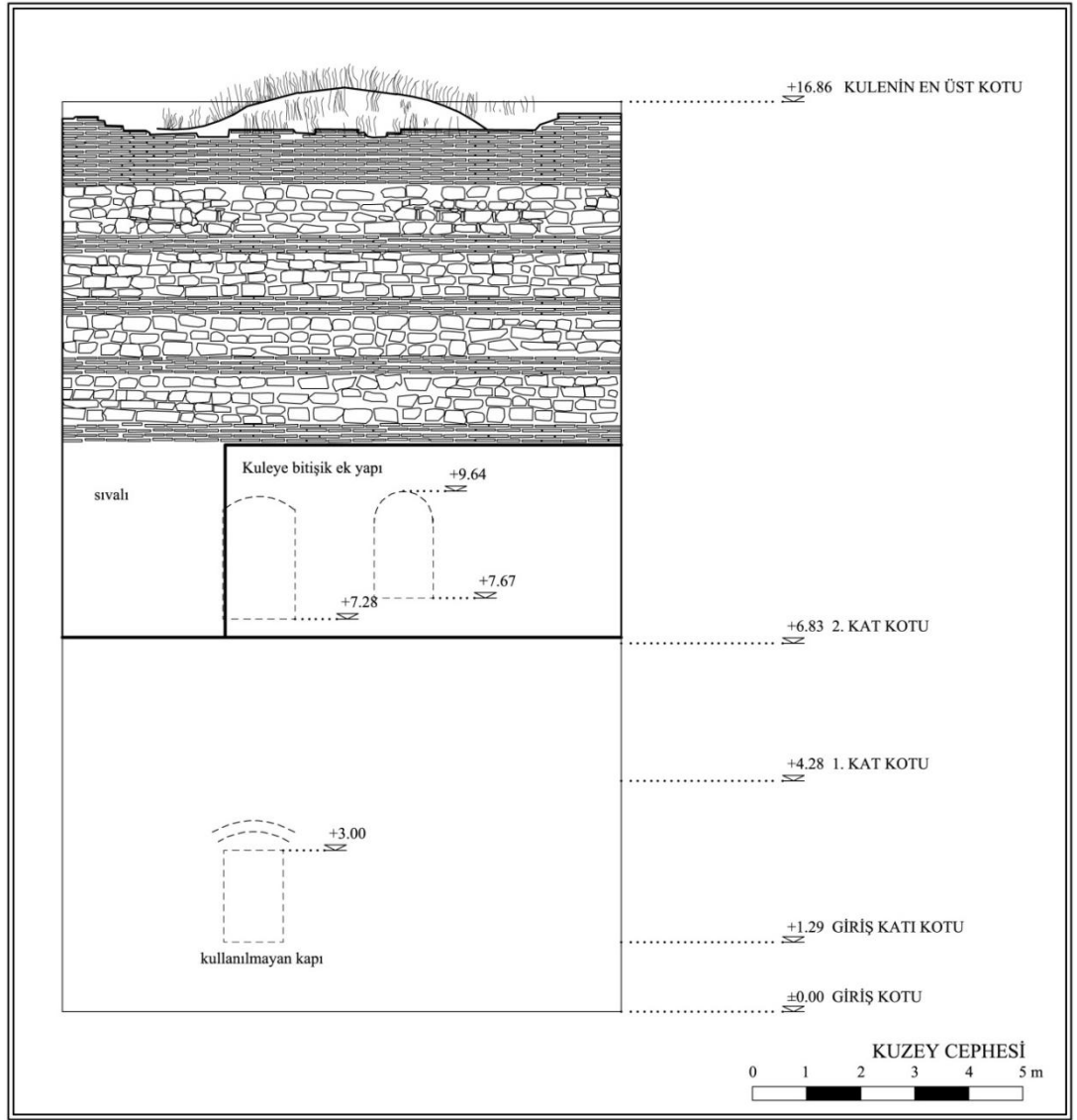
EK A: İrene Kulesi Rölövesi ve Fotoğrafları.

EK B: Bizans Dönemi Almaşık Duvar Dokusu Karşılaştırmaları.

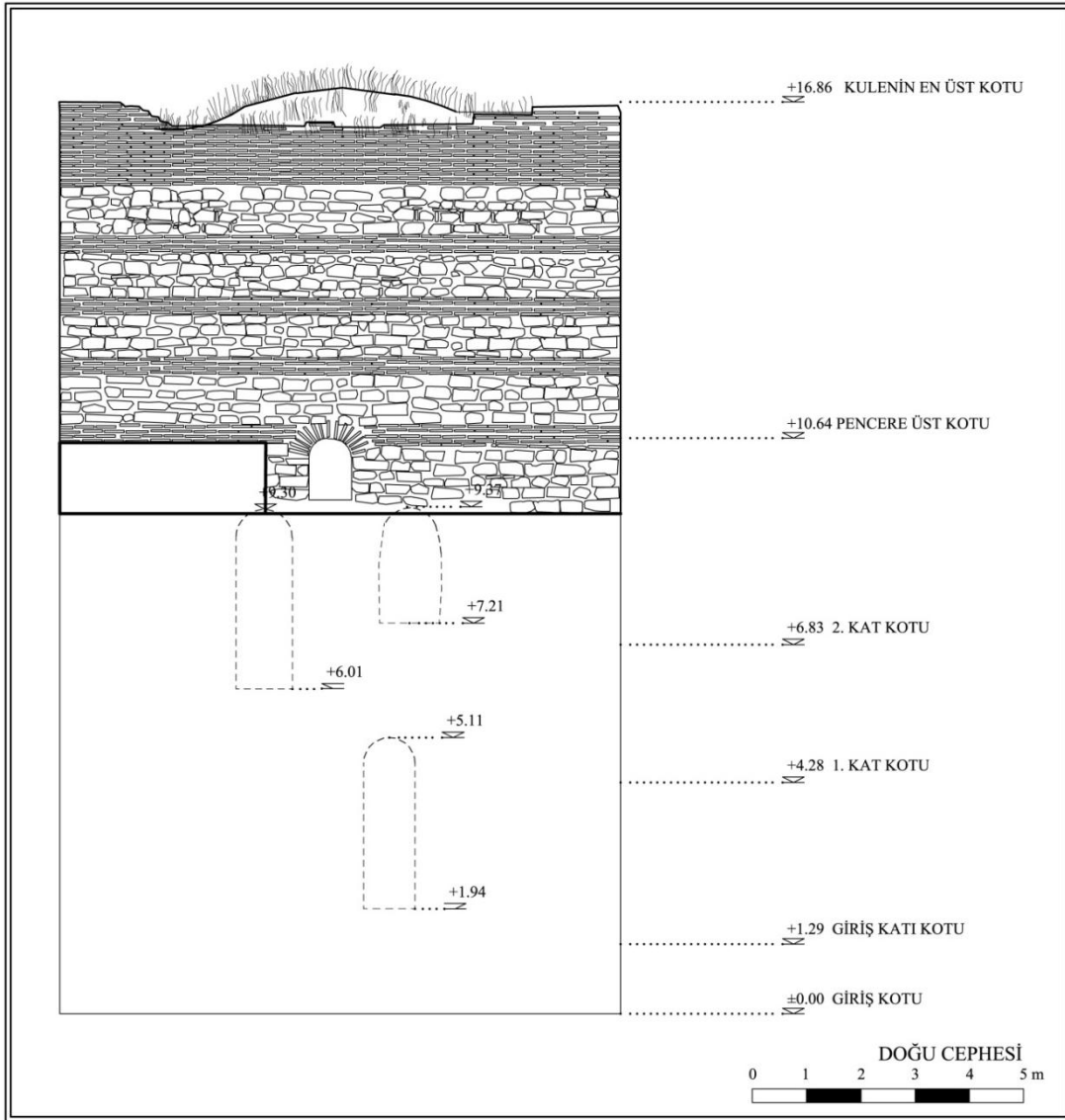
EK A

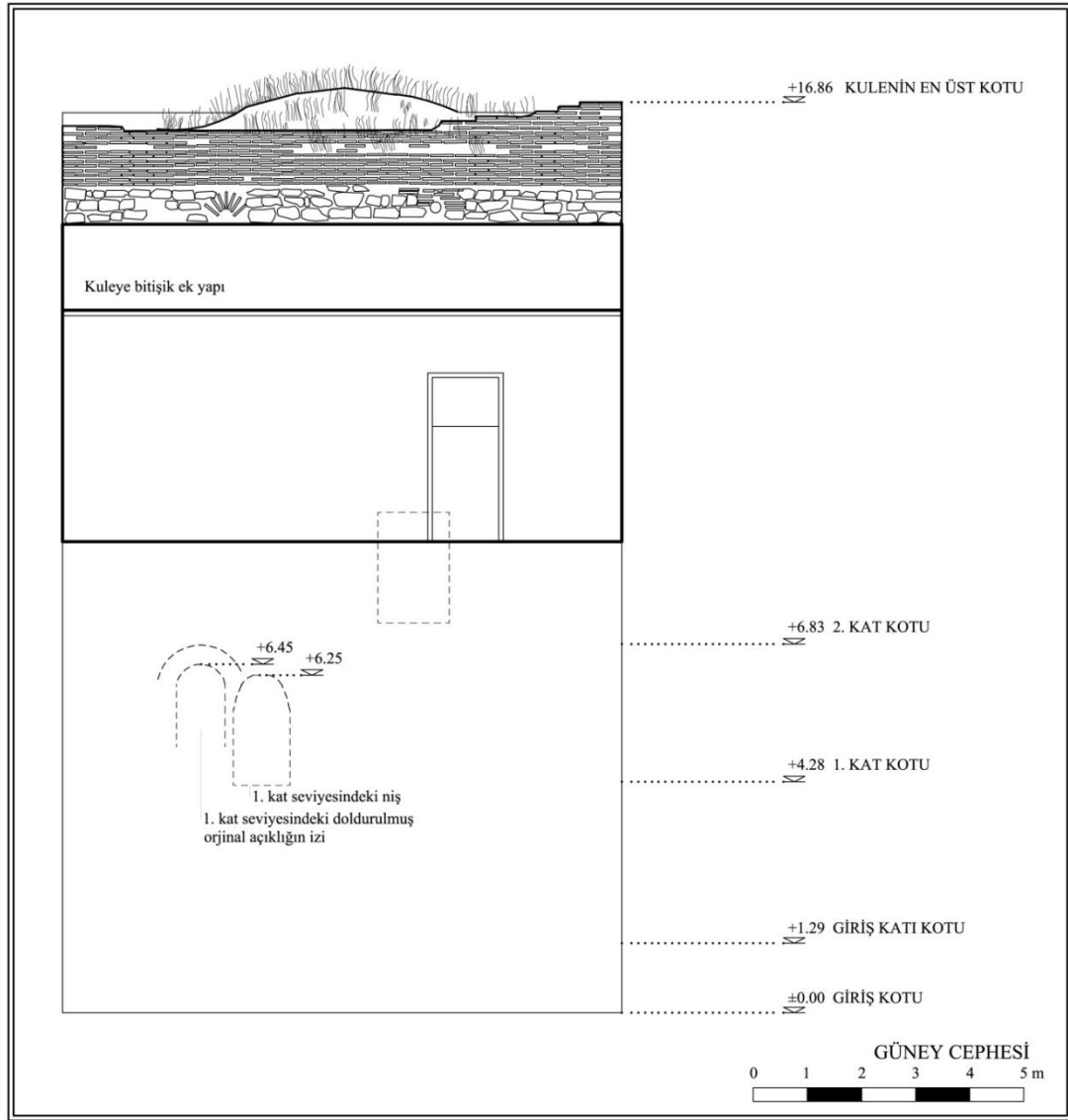
Şekil A.1 : İrene Kulesi + 6.83 metre kotu planı (Ercan, 2011).

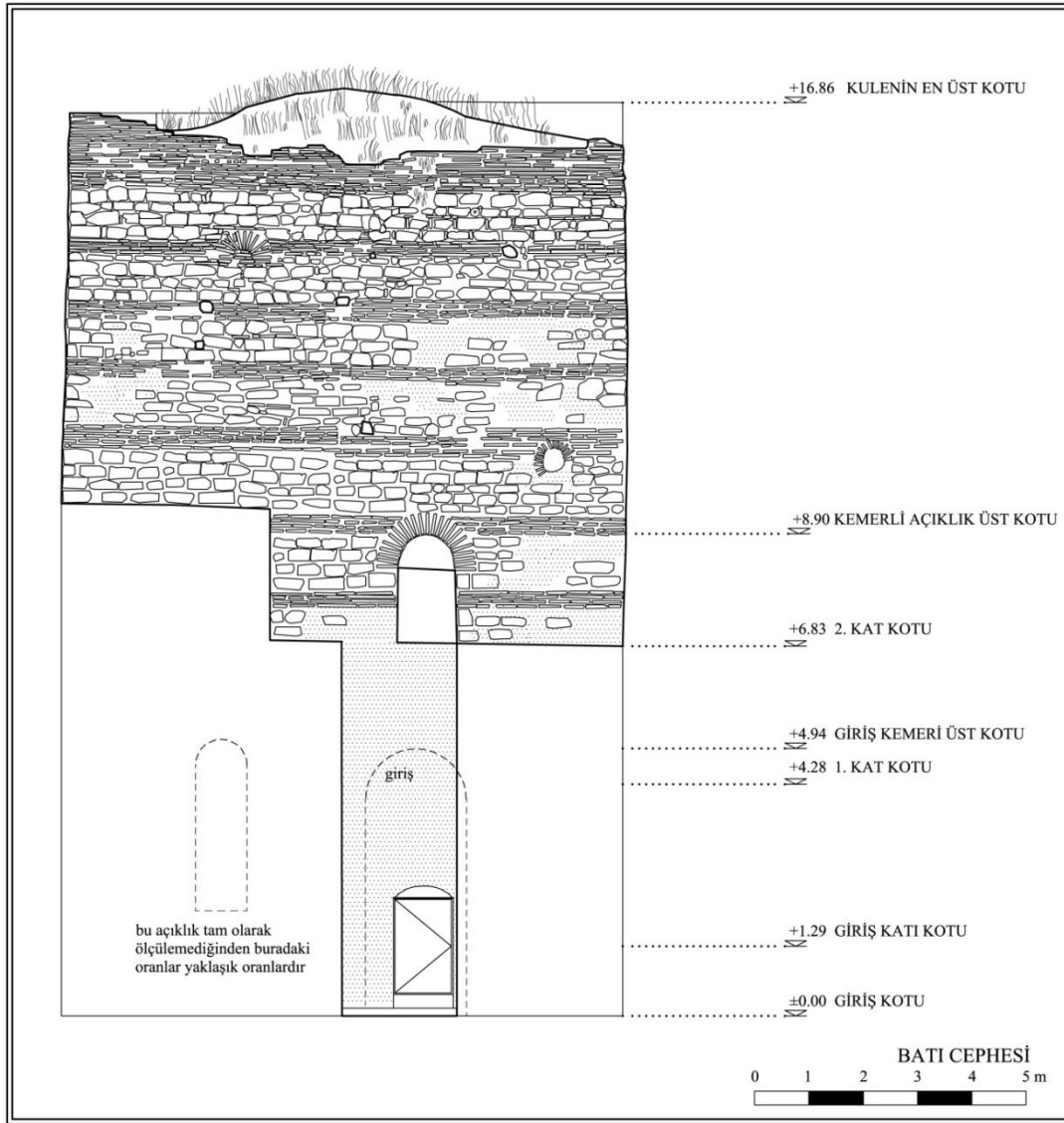
Şekil A.2 : İrene Kulesi kuzey cephesi (Ercan, 2011).

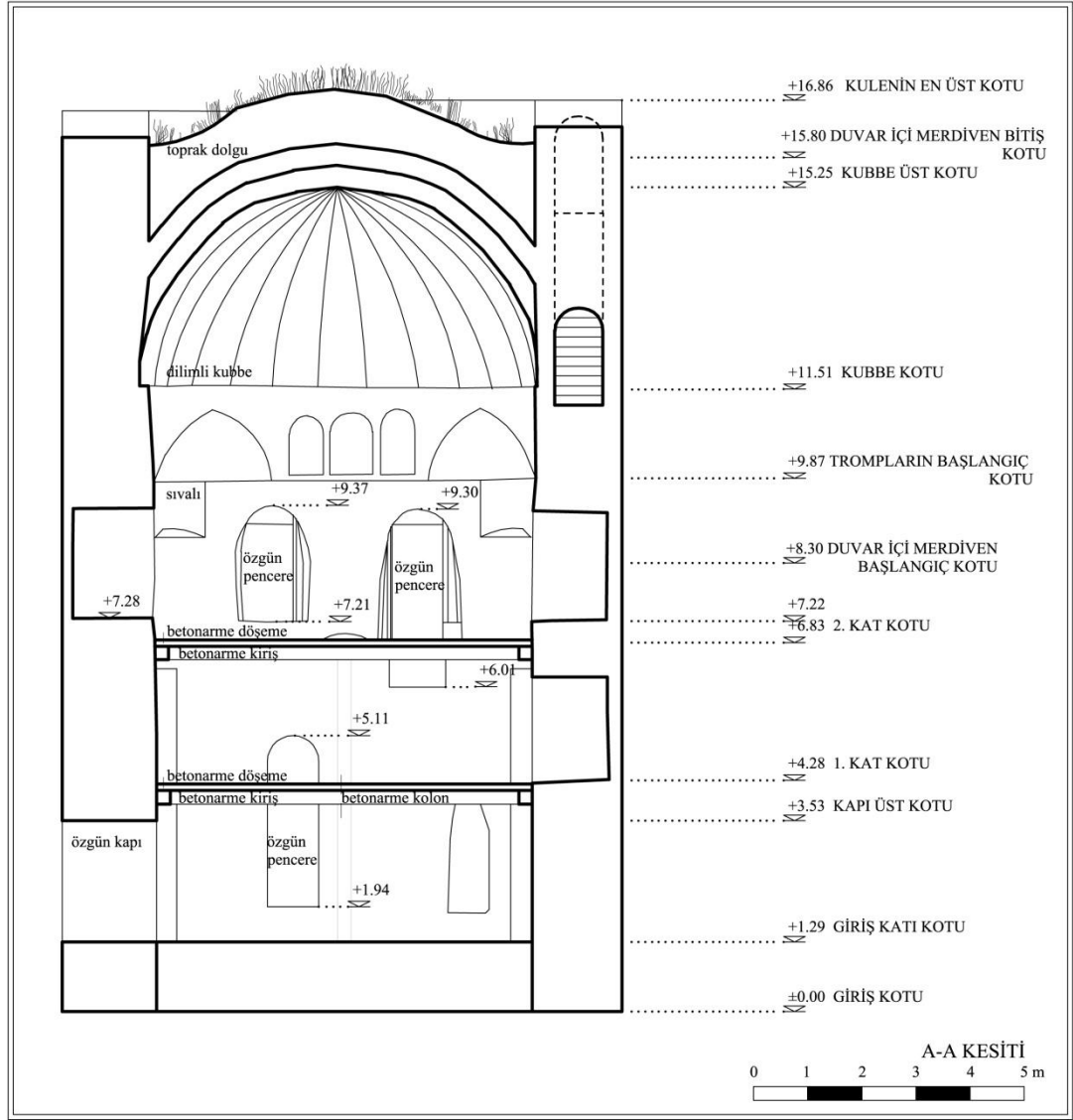
Şekil A.3 : İrene Kulesi doğu cephesi (Ercan, 2011).

Şekil A.4 : İrene Kulesi güney cephesi (Ercan, 2011).

Şekil A.5 : İrene Kulesi batı cephesi (Ercan, 2011).

Şekil A.6 : İrene Kulesi A-A kesiti (Ercan, 2011).

Şekil A.7 : İrene Kulesi kuzey cephesi.

Şekil A.8 : İrene Kulesi doğu ve kuzey cepheleri.

Şekil A.9 : İrene Kulesi güney cephesi.

Şekil A.10 : İrene Kulesi batı cephesi

Şekil A.11 : İrene Kulesi dilimli kubbesi.

Şekil A.12 : İrene Kulesi dilimli kubbesi.

Şekil A.13 : İrene Kulesi'nin Valide Hanı'nın üçüncü avlusundan görünümü.

Şekil A.14 : İrene Kulesi'nden Haliç'in görünümü.

İrene Kulesi ve Halic surlarından Heracles surları

İrene Kulesi doğu ve kuzey cephesi
18 sıra tuğla-4 sıra taş-4 sıra tuğla-4 sıra taş-4 sıra tuğla-3/4 sıra taş-4 sıra tuğla-4 sıra taş-5 sıra tuğla-5 sıra taş

Halic Surları Ayvansaray civarında kara surları ile birleştiği yer

Halic Surları 1 nolu sur kulesi

Halic Surları 2 nolu sur kulesi

Halic Surları 4 nolu sur kulesi batı cephesi ve kuzey cephesi(Halic cephesi)

Şekil B.1: İrene Kulesi ve Heracles surları.

Halic Surları 4 nolu sur kulesinin iç taraftan görünüşü: ionozlu üst örtüşü

Irene Kulesi ve Halic surlarından II. Theodosios surları

Irene Kulesi doğu ve kuzey cephesi
18 sıra tuğla-4 sıra taş-4 sıra tuğla-4 sıra taş-3/4 sıra taş-4 sıra tuğla-4 sıra taş-5 sıra tuğla-5 sıra taş

Halic surları duvar dokunu

14 nolu kule kuzey cephesi (Halic cephesi)

14 nolu kule batı cephesi ve doğu cephesi

Şekil B.2: Irene Kulesi ve Theodosios surları.

15 nolu kule doğu cephesi ve kuzey cephesi

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: SEVCAN ERCAN

Doğum Yeri ve Tarihi: SAFRANBOLU

E-Posta: sevcane_ercan@yahoo.com

Lisans: MİMARLIK